

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192444

UNIVERSAL
LIBRARY

लघुकथा-चतुष्टय

(सर वॉल्टर स्कॉटच्या कादंबऱ्यांच्या आधारे)

भाग २ रा

लेखक :

प्रि. गोविंद चिमणाजी भाटे, एम्. ए.



सन १९४२

प्रकाशक
माधव गोविंद भाटे,
बी. ए., एल्एल्. बी.,
८३०, सदाशिव पेठ, पुणे २.

[या पुस्तकासंबंधी सर्व प्रकारचे हक्क प्रकाशकाकडे आहेत.]

मुद्रक
श्री. र. राजगुरु,
राजगुरु प्रेस, ४०५ नारायण पेठ,
कॉमनवेल्थ कॉलनी, पुणे २.

प्रस्तावना

आज विजयादशमीस (ता. १८ ऑक्टोबर सन १९४२) मी या माझ्या लघुकथा-चतुष्टय पुस्तकाच्या दुसऱ्या भागाची प्रस्तावना लिहिण्यास पेन हाती घेत आहे. माझ्या पहिल्या अर्थशास्त्राची मूलतत्वे या पुस्तकाची प्रस्तावना मी विजयादशमीस (ता. १० ऑक्टोबर सन १९१०) लिहिली होती. माझ्या वयाच्या चाळिसाव्या वर्षापासून आज बहत्तराव्या वर्षापर्यंत म्हणजे बत्तीस वर्षे माझा वाङ्मय-व्यवसाय ज्या परमेश्वर-कृपा-प्रसादाने चालू शकला त्याला स्मरून या माझ्या पंचविसाव्या पुस्तकास प्रस्तावनारूपी चार शब्द लिहिण्यांत मला आनंद वाटत आहे.

या कथा शेक्सपियरच्या नाटकांच्या आधारे लिहिलेल्या लॅम्स टेलसच्या धर्तीवर लिहिल्या असून, त्या तीन भागांत प्रसिद्ध करण्यांत येणार आहेत. या तीन भागांमिळून स्कॉटच्या बारा विशेष वाखाणलेल्या ऐतिहासिक कादंबऱ्यांच्या आधारावर स्वतंत्र कथा मी मराठीत लिहून प्रसिद्ध करीत आहे. त्या कथा मुळाव्या—निदान त्यांच्या खालोखाल—मनोरंजन करणाऱ्या, माहिती देणाऱ्या व उच्च मनोभावना उद्भवणाऱ्या होतील अशी मला आशा आहे.

या भागांतील पहिली कथा फ्रान्सच्या अकराव्या लुईच्या कारकीर्दीतील तीन आठवड्यांच्या अवधीत घडलेल्या प्रसंगावर आधारलेली आहे. ज्या-प्रमाणे इंग्लंडच्या सातव्या हेन्री राजाने सरदारांचे सामर्थ्य खच्ची करून त्यांना राजनिष्ठ सेवक बनवून मध्यवर्ती राजसत्ता बळकट व वैभवशाली केली त्याप्रमाणे लुई राजाने आपल्या दीर्घ कारकीर्दीत फ्रान्सची राजसत्ताही सामर्थ्यवान व वर्धनशील केली.

लुई राजाचा दूरदर्शी धोरणीपणा, मोठी मुत्सद्देगिरी व फलज्योतिषावरील भोळसर भक्ति व चार्ल्स ड्यूकचा रागीटपणा, उतावळेपणा व अविचारीपणा या परस्परविरोधी स्वभावाचे उठावदार चित्र या लघुकथेत आले आहे.

दुसरी लघुकथा दुःखपर्यवसायी किंवा दुःखान्त आहे. तिचे संविधानक शेक्सपियरच्या रोमिओ आणि ज्युलियट नाटकाच्या संविधानकासारखे

आहे. यांत वैरभाव असलेल्या दोन घराण्यांतील तरुण-तरुणीची करुणाजनक विवाहकथा गोविली आहे. यामध्ये निरनिराळ्या स्वभावाच्या सहा-सात व्यक्तींची परिणामकारी चिल्ले रेखाटली असून कथेचा शेवट फार हृदयस्पर्शी आहे.

कथांच्या पहिल्या भागांत ज्याप्रमाणे इंग्लंडांतील दोन बंडाच्या कथांचे कथन आहे, त्याप्रमाणे दुसऱ्या भागांतील शेवटल्या दोन कथांत इंग्लंडच्या पहिल्या रिचर्डच्या पलेस्टोइन येथील धर्मयुद्धाची व तेथून वेषांतराने परत आल्याची व आपल्या पराक्रमाने आपले राजपद मिळविल्याची हकीकत आहे.

तिसऱ्या कथेत क्रिश्चन धर्मी रिचर्ड व इसलाम धर्मी सॅलॅंडिन यांच्या उदार धोरणाने धर्मयुद्ध कांहीं काळ तरी कसे तहकूब होऊन जेरुसलेम ही दोन्ही धर्मीयांची पवित्रभूमी दोन्ही धर्मांच्या यात्रेकरूंना खुली झाली याची चमत्कृतिजनक व अद्भुत हकीकत आली आहे.

चौथ्या लघुकथेत इंग्लंडात प्रचलित असलेल्या स्त्रीदाक्षिण्यप्रधान सरदारी पद्धति (Feudalism and Chivalry) व मैदानी खेळाचे सामने (Tournament) यांचे सविस्तर वर्णन आले आहे. ही कथाही तिसऱ्या कथेप्रमाणे अद्भुत व हृदयस्पर्शी प्रसंगांनी भरलेली आहे.

८३० सदाशिव पेठ, पुणे २
 विजयादशमी
 ता. १८ ऑक्टोबर १९४२ }

गो. चि. भाटे

प्रिन्सिपल भाटे यांचीं तीन नवीं पुस्तकें

२३ विभूतीस प्रणामांजलि, किंमत १ रुपया.

(जूनमध्ये प्रसिद्ध झालें)

२४ ऐतिहासिक लघुकथा-चतुष्टय, भाग १ ला,

किंमत १॥ रुपया.

२५ ऐतिहासिक लघुकथा-चतुष्टय, भाग २ रा,

किंमत १ रु. ६ आणे.

(स्कॉटच्या कादंबऱ्यांच्या आधारे.)

प्रवासपर पुस्तकें

किं. रु.

१ उत्तर हिंदुस्थान	१॥
२ अटकेपार प्रवास	१।
३ काश्मीरवर्णन	१
४ सिंधवर्णन	१।
५ पायगाडीचीं चकरें	१।
६ काशी-रामेश्वरयात्रा	१॥
७ विलायत यात्रा	१॥
८ युरोप यात्रा	१॥
९ लंकावर्णन	१॥
१० केरलवर्णन	१
११ म्हैसूरवर्णन	॥॥॥

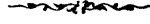
इतर पुस्तकें

किं. रु.

१२ कार्लोईल व हिंदु चालीरीती	१॥
१३ History of Modern Marathi Literature	८
१४ Essays & Speeches	१॥
१५ Isle of Nhava	॥॥
१६ स्कॉटचरित्र	॥॥
१७ कॅट व शंकर	१
१८ ललितकलामीमांसा	१।
१९ तीन तत्त्वज्ञानी	॥॥॥
२० सज्जनगड व समर्थ रामदास	
२१ सद्याद्रीच्या खोल्यांत	
२२ उदार व औद्योगिक शिक्षण ह्यांची सांगड	

माधव गोविंद भाटे, ८३० सदाशिव, पुणे शहर.

अनुक्रमणिका



	पृष्ठ
१ किंटिन डरवर्ड (फ्रान्सच्या लुईच्या कारकीर्दीतल्या प्रसंगावर)	 १
२ ब्राइड ऑफ लॅमरमूर (लॅमरमूरची वधू)	 ३०
३ टॅलिसमन (मंत्रित ताईत)	 ७६
४ ईव्हनो (पहिल्या रिचर्डच्या कारकीर्दीच्या अखेरच्या प्रसंगावर)	 ११२

लघुकथा-चतुष्टय

भाग दुसरा

किंटिन डरवर्ड

[फ्रान्सच्या राजाच्या कारकीर्दीतील प्रसंगावर]

इसवी सन १४६८ च्या सुमाराची लुई (अकरावा) राजाच्या कारकीर्दीतील गोष्ट. एका आल्हादकारक उन्हाळ्याच्या सकाळच्या शांत व शीतल वेळी एक तरणाबांड पुरुष टोरेन प्रांतांतील दूर शहरानजीकच्या राजवाड्याच्या तटाला लागून वाहत जाणाऱ्या चेर नात्याशी आला. राजवाड्याच्या सभोंवार शिकारीकरितां राखून ठेवलेले रान दिसत होतें. रानाभोंवती तटबंदी होती. त्याच्या मध्यभागी जुना भुईकोट किल्ला होता. तो तरुण नात्याच्या किनाऱ्याशी येतो, तों नात्यापलीकडे दोन इसम संभाषणांत गुंतलेले असून मधून मधून आपल्याकडे बारकाईने पाहत आहेत असे त्यास दिसले.

या तरुणाचे वय वीस-एकवीस वर्षांचे असावे. त्याचा चेहरा उमदा व मोहक होता. त्यानें अंगांत फ्लेमिश फॅशनचा पोशाख घातला होता; पण गरुड पक्ष्याच्या पिसानें युक्त नीलरंगाची स्कॉटिश टोपी त्यानें डोकीवर ठेविली होती तिच्यावरून, तो प्रवासी स्कॉटलंडचा रहिवासी असावा असें तत्काळ ओळखतां येत होतें. त्यानें पाठीवर सामानाची पिशवी बांधली होती. डाव्या हातांत पक्ष्यांची शिकार करतांना घालावयाचा हातमोजा होता आणि उजव्या हातांत भला मोठा सोटा होता. त्याच्या कमरपट्यांत एक छोटे हत्यार लोंबत होतें.

तो तरुण नात्याचे प्रवाहाशी आला; व त्यानें पलीकडच्या इसमांना मोठ्यानें ओरडून विचारलें, “ नात्यांत पाणी फार खोल आहे काय ? ” पण

त्यांनीं उत्तर दिलें नाहीं. त्यांच्या मूकतेवरून नात्यांत पाणी फार खोल नसावें असें समजून, त्या तरुणाने धूट, पायमोजे पायांतून काढून बिनदिक्कत पाण्यांत पाय टाकला. पण पाहतो तो पाणी खोल असून त्याला ओढ फार होती. तो पटाईत पोहणारा होता म्हणून ठीक झालें, नाहीं तर तो बुडून मेल्या असता. तो प्रवासी ओलाचिंब होऊन, नात्याचे पलीकडे जाऊन, त्या इसमांना असभ्य वर्तणुकीबद्दल बोलणार तोंच, त्यांच्यांतला वडील इसम पुढें येऊन त्या प्रवाशास म्हणाला, “आम्हांला तुझी भाषा समजली नाहीं. पण आमच्या चुकीबद्दल तुला आम्ही उत्तम न्याहारी देतो.” त्यानें आपल्या सोबत्यास जलदीनें पुढे जाऊन खाणावळवाल्यास न्याहारीची तयारी करण्यास सांगितलें; त्याप्रमाणें तो पुढें झटकला. वाट चालत असतांना ते दोघे एकमेकांशीं बोलूं लागले. प्रथमतः त्यांनीं परस्परांचीं नांवें, गांवें व काम-धंदे याबद्दल विचारपूस केली. प्रवाशानें आपलें नांव किंटिन डरवर्ड आहे व आपले आई-बाप व इतर नातेवाईक लागोपाठ मेल्यामुळें आपल्या आईचा भाऊ लुडोव्हिक लेस्ली हा लुई राजाच्या प्रख्यात स्कॉटिश तिरंदाज पलटणींत अंमलदार आहे; त्याच्यामार्फत त्या पलटणींत चाकरी धरण्याकरितां मी इतक्या लांबचा प्रवास करून येथपर्यंत आलों आहे, अशी आपली हकीकत सांगितली. वडील इसमानें आपलें नांव मेड्रिपेर आहे असें सांगितले व आपला धंदा काय-असावा याचा तर्क करण्यास किंटिनला सांगितलें. तो म्हणाला, “तुम्ही व्यापाऱ्यासारखे दिसतां.” मेड्रिपेर म्हणाला, “होय, ही पहा माझी तुतीची वृक्षरार्ई. मी रेशमाचा व इतर दुसऱ्या जिनसांचा व्यापार करतो.”

अगदीं खुल्या दिलानें व निर्भीडपणानें किंटिन बोलत असल्यामुळें त्याचे-विषयीं मेड्रिपेरचा चांगला ग्रह झाला. बोलत बोलत ते वाढ्याशीं येऊन मागल्या दारानें आंत शिरले. तेथें खाणावळीसारखी गडबड किंवा गर्दी दिसली नाहीं. जिकडे तिकडे शांतता होती. मेड्रिपेरनें आधीं व्यवस्था केल्यामुळें दिवाणखान्याच्या भिंतींतील कमानीखालच्या चुलाण्यांत जळजळीत विस्तव पेटविला होता. त्याजवळ बसून आपले कपडे वाळविण्यास किंटिनला सांगून मेड्रिपेर आंत गेला. परत येतो तो मेजावर न्याहारीचे सर्व पदार्थ व्यवस्थित-पणें ठेवण्यांत आले होते. किंटिन दीड दिवसाचा उपाशी असल्यामुळें, त्यानें न्याहारीच्या पदार्थांचा चांगलाच समाचार घेतला. तो मोठा भोक्ता भोजन-भाऊ आहे असें पाहून मेड्रिपेरला त्याचें कौतुक वाटलें. न्याहारी आटोपल्या-

वर गोड सुका मेवा व उंची सौम्य दारू (wine) एका सुंदर चांदीच्या तबकांत घालून एक सोळासतरा वर्षांची देखणी मुलगी दिवाणखान्यांत आली. किंटिनने त्या मुलीच्या चेहऱ्याकडे पाहिले तों ती त्रासलेली व चिंताग्रस्त दिसली. म्हणून त्याने तिच्या हातचे तबक आपल्या हातांत घेतले. मेड्रिपेर कांहीशा रागाच्या स्वराने म्हणाला, “ जाव्हेलाइन, मी तुला यायला सांगितले नव्हते. तुझी नातेवाईक बाई कां आली नाही? आमची सेवा करणे कमीपणाचे आहे असे तिला वाटते काय ? ” जाव्हेलाइन नम्रपणे उत्तरली, “ ती आजारी असल्याने तिच्याने येववेना म्हणून मी आले. ” तिच्या मानेवर रुळणाऱ्या सोनेरी कुरळ्या केसांनी सुंदर दिसणाऱ्या कपाळावर त्याने अर्धवट रागाने व अर्धवट विनोदाने चापट मारून म्हटले, “ तू अशी बाहेर येत जाऊ नको. हे गृहस्थ स्कॉटिश कुलीन घराण्यांतले आहेत. त्यांच्या हातून मेवा व दारू घेण्यास आम्हांला हरकत नाही. ” हे ऐकून तिने किंटिनवर एक लाजरा नेत्रकटाक्ष टाकला व ती झटकन आंत निघून गेली. पण त्या एकाच नेत्रकटाक्षाने त्याचे मन प्रेमविद्ध झाले. ती गेल्यावर किंटिन व मेड्रिपेर यांनी मेवा व दारू यांचे सेवन केले. नंतर त्याने आपल्या खिशांतून एक कातड्याची लांब पिशवी काढली व त्यांतील नाणी पेल्यांत तो अर्धाअधिक भरेपर्यंत ओतली. मग तो किंटिनला म्हणाला, “ हा पेला घे; हा मी तुला बक्षीस दिला आहे. तू आतां येथेच रहा. तुझा मामा—येथे त्याचे बॅलेंके नांव आहे—याला दोन प्रहरी कामांतून मोकळा करून तुझ्याकडे पाठवू. आम्हांला कामाकरितां गांवांत जावयाचे आहे. ” पैशाने भरलेला पेला घ्यावा किंवा नाही अशा बुचकळ्यांत किंटिन पडला असतां मेड्रिपेर झटकन निघून गेला.

त्याची उदार कृति, विलास मंदिरासारखी खाणावळ व सुंदर मुलगी या तिन्ही विलक्षण गोष्टीबद्दल किंटिनला आश्चर्य व चमत्कार वाटला. म्हणून त्याने खाणावळवाल्याजवळ मेड्रिपेरबद्दल व बायांबद्दल चौकशी केली. पण त्याने कांही एक खुलासा केला नाही. खाणावळींतील सहनिवासी (Co-inmates) म्हणून त्यांची भेट करवून देण्याबद्दल किंटिनने त्यास विनंति केली. त्याने रोख ठोक उत्तर दिले की, मेड्रिपेरच्या परवानगीवांचून त्यांना कोणालाही भेटतां यावयाचे नाही.

याप्रमाणे त्याची निराशा झाली. मग त्याने खाणावळवाल्यास आपली निजाबसावयाची खोली दाखविण्यास सांगितले. तदनुरूप त्याने किंटिनला

वाड्याच्या मागच्या चौकातील शृंगारलेल्या खोलीत नेले व तो परत गेला. त्या खोलीला सुंदर सज्जा होता. त्यात येऊन पाहतो तो समोर तशीच खोली व सज्जा आहे असे त्यास दिसले. तेथे त्या बाया राहत असाव्यात असा त्याने तर्क केला. इतक्यात मधुर तनुवाद्याच्या साथीवर गायिलेल्या गाण्याचा सुरेल व सुस्वर आवाज त्याच्या कानावर पडला. न्याहारीच्या वेळी पाहिलेली तरुण मुलगी गात असावी असे वाटून तो सानद आश्चर्यचकित झाला. तेवढ्यात खिडकीचे दार उघडले गेले, व घुरखा घेतलेली मुलगी सज्जात येऊन समोर पाहू लागली. त्याची दृष्टादृष्ट होताच ती किंचित लजली, पण ती मदस्मित करून झटकन आत गेली. त्याच्यासारख्या सुंदर तरुणाचे मन त्या सुंदर तरुणीने मोहित करावे व त्याच्या मनात प्रेमभावना जागृत व्हावी हे स्वाभाविक होते. यामुळे त्याच्या मनात भावी वैभवाचे व सौख्याचे नाना मनस्तरंग उठत आहेत तोंच लुडोव्हिक लॅस्ली—फ्रेंच नाव बॅल्लेफ्रे—आल्याची वर्दी किट्टिनला मिळाली म्हणून तो खोलीत आला. त्याने आपल्या मामाचे स्वागत केले. मग दोघांचे त्याच्या आतेप्राबुदल बोलणे झाले. त्यात किट्टिन म्हणाला, “घरची वडील मडळी एका कौटुंबिक मारामारीत कामास आली, नंतर थोड्याच दिवसांनी माझी आई—तुमची बहीण—वारली. म्हणून नशीब काढण्याकरिता इतक्या लांबचा प्रवास करून तुमच्याकडे आलो आहे.” बॅल्लेफ्रेने त्याचे म्हणणे सहानुभूतिपूर्वक ऐकून म्हटले, “आमच्या राजाच्या प्रख्यात तिरदाज पलटणीत माझ्या हाताखाली उमेदवार म्हणून राहून काही काळ काम केल्यावर तुला पलटणीत सामील केले जाईल.” तो उत्तरला, “लुई राजाच्या पलटणीच्यापेक्षा वरगंडीच्या ड्यूकच्या सैन्यांत पराक्रम गाजविण्यास जास्त संधि मिळते असे मी ऐकले आहे. तेव्हा माझे एक मन सांगते की वरगंडीस जावे, पण पुन्हा मनात येते की तेथे आपली दाद कशी लागेल.” बॅल्लेफ्रे म्हणाला, “आमचा स्वामी धोरणी व मुत्सदी असून त्याला माणसाची पारख फार चांगली आहे. तो योग्य माणसाला योग्य काम देऊन त्यात त्याने कर्तबगारी दाखविली म्हणजे त्याला मर्जीत घेतो. तू लवकर राजेसाहबाच्या मर्जीतला तिरदाज होऊन ते तुला महत्त्वाची कामगिरी सांगतील. तेव्हा दुसरा-तिसरा विचार मनांत न आणतां तू उद्या आठ वाजतां किल्ल्याच्या खंदकाच्या पुलाशी ये; व बॅल्लेफ्रेकडे

जावयाचें आहे म्हणून सांग; म्हणजे तुला किल्ल्यांत सोडतील” असे सागून बॅलॅफ्रे निघून गेला.

खोर्लीत परत जाण्याऐवजी किंतिन चेर नात्याच्या किनाऱ्याच्या निर्जन पाऊलवाटेनें सहल करण्यास निघाला. कांहीं वेळ चालल्यावर गळफासाने फांदीला बांधलेला माणूस त्याच्या दृष्टीस पडला. तो लटकलेला माणूस पुरा मेला नसून गळफास कापून टाकल्यास तो कदाचित् जिवंत होईल असे वाटल्यावरून, किंतिन आपलें हत्यार बाहेर काढून फांदीवर चढला व त्यानें फास तोडला. आणि जवळ उभ्या असलेल्या माणसांना त्या प्रेतप्राय देहाला खाळून धरण्यास सांगितलें पण कोणीहि पुढें होईना. त्या लोकांच्या निर्दयपणाचें आश्चर्य करीत किंतिननें त्या माणसाला वरून काढून जमिनीवर निजविलें. नंतर त्यानें त्याच्या शरीरांत प्राण आहे का याची बारकाईनें तपासणी केली. मेलेला माणूस बोहेमियन किंवा जिप्सी जातीचा होता. जवळ असलेलीं बायका-पोरे रडूं-आरडूं लागलीं; व किंतिनला शिव्याशाप देऊं लागली. कांहींजणांनीं तें प्रेत खांद्यावर घेऊन आपल्या वस्तीकडे नेले. इतक्यांत, सहासात स्वार दौडत तेथें आले. त्यांना पाहतांच तेथली बोहेमियन मंडळी पळून गेली; पण बिचाऱ्या किंतिनला त्या स्वारांनीं पकडलें. ते त्याला दरडावून म्हणाले, “तू राजद्रोही माणसास फासावरून सोडवून राजाचा कायदा मोडलास म्हणून तूं हि राजद्रोहाचा गुन्हा केलास.” लगेच त्यांनीं किंतिनला पकडलें व फासावर चढविण्याकरितां एका झाडाजवळ नेलें. आपल्या तेथल्या कायद्याच्या अज्ञानामुळें आपली चूक झाली; तरी निरपराधी म्हणून आपणास सोडावें, अशी किंतिननें नम्रतेनें व काकुळतीनें विनंति केली. पण त्या फाशी देण्यास निर्ढावलेल्या क्रूर शिपायांस करुणा कोंठून येणार? आपल्या जीवाकरितां धडपड करीत तो मोठ्यानें ओरडून म्हणाला, “स्कॉटिश तिरंदाज-पलटणींतील अंमलदार बॅलॅफ्रे याचा मी भाचा असून त्याच्या हाताखालचा तिरंदाज आहे. मला हे स्वार विनाकारण फाशी देत आहेत.” इतक्यांत, तेथें अकस्मात् आलेल्या एका स्कॉटिश तिरंदाजानें त्याची काकुळतीची वाणी ऐकली. तेव्हां त्यानें पुढें होऊन त्या स्वारांना दरडाविलें, “राजाच्या चाकरास व बॅलॅफ्रेच्या नातेवाईकास फाशी देऊं पाहत होता याचा जाब तुम्हांला द्यावा लागेल.” याप्रमाणें किंतिनच्या मदतीस त्याच्या पलटणींतील तिरंदाज आल्यामुळें ते स्वार वरमले. मग अधिक स्वार आणण्या-

करितां व आपल्या मुख्याला वर्दी देण्याकरितां एक स्वार घोड्यावर बसून भरधाव कचेरीकडे गेला. इतक्यात, कांही तिरंदाजांसकट बॅलॅफ्रेच तेथे आला. त्यानें किंटिन हा आपला भाचा असून त्याला आपल्या हाताखाली आजच घेतला आहे म्हणून ठासून सांगितलें. तेव्हां त्या स्वारांनीं त्याला नाइलाजास्तव सोडून दिलें. पण आपला मुख्य प्रव्हास्ट मार्शल याना वर्दी देण्याकरितां व झालेला प्रकार राजेसाहेबाच्या कानांवर घालण्याकरितां सर्व स्वार पहिल्याच्या मागोमाग कचेरीकडे गेले. ते पाहून बॅलॅफ्रे म्हणाला, “आपणहि आपल्या पलटणीच्या क्राफर्ड सेनापतीकडे जाऊन त्याच्यामार्फत आपलें गाऱ्हाणें राजेसाहेबांस कळविलें पाहिजे.” मग किंटिनला घेऊन तो किल्ल्यांतील आपल्या मकाणाकडे गेला. पण आधी त्यानें एका तिरंदाजाकडून आपला घोडा किंटिनला देवाविला. थोड्याच वेळांत ते किल्ल्याच्या खंदकाशीं आले; तेव्हां खंदकावर पूल (draw-bridge) टाकण्यांत आला व ते एका मागून एक किल्ल्यांत शिरून लॉर्ड क्राफर्डच्या मकाणास आले. बॅलॅफ्रेने आजच किंटिनला तिरंदाजांच्या पलटणींत सामील करून घ्यावें अशी विनंति केली. एक स्कॉटिश तरुण आपल्या पलटणींत येणार हे पाहून त्यांना आनंद झाला. त्यांनीं खुल्या कपाटांत असलेलें पलटणीचें रजिस्टर बुक बाहेर काढवून त्यांत किंटिनचें नाव उमेदवार तिरंदाजाच्या यादीत नोंदविलें व मग ते त्याला म्हणाले, “बॅलॅफ्रेच्या हाताखाली तुला ठेवतो. आपलें काम हुशारीनें व दक्षतेनें करून स्कॉटिश नांव राख.” पलटणींतील प्रथम प्रवेशानिमित्त बॅलॅफ्रेचा स्नेही कनिष्ठम यानें किंटिनच्या अभिनंदनार्थ त्या रात्री छोटीशी मेजवानी देण्याचें कष्टूल केलें. अभीष्टार्थ मद्यप्राशनाचे वेळीं (toast time) आपणहि हजर राहूं असें क्राफर्डसाहेब म्हणाले.

ठरल्याप्रमाणें रात्र झाल्यावर कनिष्ठमच्या मकाणांत मेजवानी झाली. खाणें संपवून मद्यपान सुरू होत आहे तोंच बोलल्याप्रमाणें क्राफर्डसाहेब मेजवानीच्या जागी आले. जमलेल्या तिरंदाजांनीं आपल्या सेनापतीचें हार्दिक स्वागत केलें. मग मद्यपान जोरानें सुरू झाले. सेनापतिसाहेबांना दारुनें बेहोष न करतां नुसतें बोलकें केलें. ते म्हणाले, “आतांच बरगंडीच्या ड्यूककडून एक वकील आला आहे, हे तुम्हांला अजून कळलें नसेल.” त्यांनीं आश्चर्यचकित होऊन विचारलें, “तो वकील कोण व आपल्या राजेसाहेबांकडे कशाला आला आहे?” क्राफर्डसाहेब उत्तरले, “ड्यूकच्या

मर्जीतले मोठे मानकरी प्रख्यात कौंट क्रेव्हेकूर हे वकील म्हणून आले आहेत. त्यांच्या मागण्या मान्य करणे म्हणजे फ्रेंच महाराजांनी आपली सार्वभौम सत्ता संपुष्टांत आणण्यासारखे आहे. ते आमचे महाराज कालत्रयीही कष्टून करणार नाहीत. अर्थात्, फ्रान्स व बरगंडी यांच्यामध्ये लवकर लढाई सुरू होईल.” तिरंदाजांना या बातमीने आनंद वाटला. किंटिनलाही आपल्या पराक्रमास व कर्तबगारीस अवसर मिळणार म्हणून तिरंदाज-पलटणीत शिरल्याबद्दल आनंद झाला. नंतर सर्व मंडळी आपापल्या मकाणाला गेली. घरी गेल्यावर बॅलॅफ्रेने किंटिनला तिरंदाजाचा पोशाख व हत्यारं-पात्यारं दिली. मग ते निजले.

सकाळी किल्ल्यांतील घंटेने घणघण आवाज केला. राजेसाहेब दरबारला येण्याची वेळ झाली म्हणून तिरंदाज व शिपाई लोक पोशाख करून व आप-आपली हत्यारं नीट सावरून धरून क्रमाने दरबार हॉलच्या देवडीवर उभे राहिले. नव्या तिरंदाजाच्या पोशाखांत किंटिन उमदा तिरंदाज दिसू लागला. बॅलॅफ्रेने त्याच्याकडे नजर टाकली व त्याची ऐट पाहून तो खूष झाला. नंतर एकामागून एक दरबारी मंडळी आली. पण त्यांत नामांकित सरदार, प्रख्यात सेनापति, किंवा मोठे मुत्सद्दी कोणीच दिसले नाहीत. नाही म्हणायला युवराज, ड्यूक ऑफ आरलियन्स, राजाच्या दोन मुली, अँव्हरचा कार्डिनल व्युलो व राजाच्या अव्वल मर्जीतला ऑलिव्हर इतकीच मंडळी आलेली दिसली. ऑलिव्हर दरबार हॉलमध्ये डोकावून आत गेला; लगेच राजाच्या खासगी महालाचे दार सताड उघडले गेले. लुई राजा साध्या शिकारी पोशाखांत दरबार हॉलमध्ये आला. सर्वांनी त्यांना लवून सलाम केला.

सकाळी चेर नात्यावर भेटल्यापासून ज्याला आपण मेट्रिपेर नांवाचा रेशमाचा व्यापारी समजत होतो, ज्याच्याशी उर्मटपणाने व बेपर्वांनी बोलले व ज्याने आपल्याला खाणावळ म्हणून किल्ल्याच्या मागल्या व स्वतःच्या खासगी भागांत नेऊन तेथे उत्तम न्याहारी दिली व नंतर तेथेच राहण्यास सांगितले तोच हा राजा होय हे त्याने तत्क्षणी ओळखले व तो आश्चर्यचकित झाला. आपण राजाशी अतिप्रसंग केला म्हणून त्याला फार वाईट वाटले. लुईनेही किंटिनला ताबडतोब ओळखले व तो थेट त्याच्याजवळ येऊन हळूच म्हणाला, “तुला तुझ्या अपराधाबद्दल क्षमा केली आहे” व बॅलॅफ्रेकडे वळून

किंटिनच्या जन्माची नक्की वेळ, वर्ष व तारीख यांचे टिपण करून ते ऑलिव्हर डेनकडे देण्यास त्यास फर्माविले.

लुई राजाचा बेत आपली कुरूप मुलगी जोअन हिचे युवराज ड्यूक ऑफ आरलियन्सशी लग्न लावून द्यावयाचा होता. म्हणून परस्परानी प्रेमाने वागून प्रियाराधन (wooing) करावे असे राजेसाहेबाना वाटे. त्या-प्रमाणे करण्यास ते दोघांना भाग पाडीत असत.

हा नित्याचा औपचारिक दरबार संपल्यावर राजेसाहेबांनी सर्वास डुकराची शिकार करण्याकरितां घोड्यावर स्वार होऊन सज्ज होण्यास सांगितले. तोंच दरबारचा सरदार कौंट दि नॉइस राजाजवळ येऊन म्हणाला, “ मला आपल्याला थांबवून कळविले पाहिजे की, बरगंडीच्या ड्यूकचा वकील किल्ल्याच्या दरवाजापाशी उभा आहे. आतांच्या आतां राजेसाहेबांची भेट झाली पाहिजे असे तो म्हणत आहे.” लुई राजा रागावल्यासारखा दिसला. पण त्याचे मनांतून त्या वकिलास रागावलेला परत पाठवावयाचा नव्हता. म्हणून त्याने शिकारीचा बेत रहित करून वकिलास बोलावून आणण्यास सांगितले.

बरगंडीचा वकील सोम्या गोम्या नव्हता; तो चार्ल्स ड्यूकच्या दरबारचा पहिल्या प्रतीचा सरदार व त्यांच्या अत्यंत मर्जीतला कौंट दि क्रेन्हेकूर नांवाचा मानकरी होता. तो मोठ्या लवाजम्यानिशी व हत्यारबंद पोशाखांत आला होता. आपला लवाजमा जरा मागे ठेवून तो राजापुढे येऊन उभा राहिला. मग त्याने आपले मुखत्यारपत्र (credentials) राजापुढे टाकले. लुई राजाने त्याचे स्वागत केले व त्याच्यासारख्या प्रख्यात सेनापतीस व ड्यूकसाहेबांच्या मुख्य मंत्र्यास वकिलाचे औपचारिक मुखत्यारपत्र नको असे म्हटले. औपचारिक विचारपूस झाल्यावर राजेसाहेबांनी वकिलाचे येणे कां झाले म्हणून विचारले. त्यानी उत्तर दिले, “ तुमचे अधिकारी आमच्या मुखांत येऊन आमच्या प्रजेचा छळ करतात. दुसरे, तुमच्या वतीचे लोक आमच्या फ्लॅंडर्स प्रांतांतील फ्रॅंकफुर्ट, लीज व नेमूर या शहरांमध्ये जाऊन तेथे आमच्याबद्दल खोट्यानाट्या गोष्टी सांगून, तेथील लोकांचीं मने आमच्या-विषयी कलुषित करतात; शेवटीं अत्यंत सतापजनक गान्हाणे म्हणजे ज्यांच्या पालनपोषणाची सर्व जबाबदारी आमच्या ड्यूकसाहेबांवर आहे, त्या आमच्या सरदार घराण्यांतील अज्ञान मुलगी कौंटेस इझाबेला व तिची

नातेवाईक स्त्री कौंटेस हॅमेलान यांना राजेसाहेबांनी पळवून आणून येथल्या किल्ल्यांत ठेवून व त्यांच्या गुप्त भेटीगाठी घेऊन ते त्यांचीं मनं ड्यूक-साहेबांविरुद्ध कलुषित करीत आहेत. ही गाऱ्हाणीं ताबडतोब दूर करावी व विशेषतः त्या बायांना तत्क्षणीं बरगंडीस पाठवून द्यावे. याप्रमाणें तात्काळ तजवीज न झाल्यास ड्यूकसाहेब फ्रेंच सम्राटाची नांवाची मांडलिकी झुगारून देऊन स्वतंत्र राजे म्हणून फ्रान्सबरोबर लढाई पुकारतील.”

हें उद्दाम व उपमर्दकारक भाषण ऐकून लुई राजा मनांतल्या मनांत खूप रागावला; पण सध्यां आपल्या देशाला शांततेची व व्यवस्थित कारभाराची फार जरूरी आहे हें जाणून त्यानें आपला राग बाहेर दाखविला नाही; उलट शांतपणें व धीमेपणें त्यानें वकिलास म्हटलें, “ बेभरंवशी, बेजाबदार, व चहाडखोर लोकांच्या बातम्यांवर विश्वास ठेवून गंभीर व भयंकर स्वरूपाचे आरोप एका मांडलिकानें आपल्या सार्वभौम राजाविरुद्ध करावे ही खेदाची व आश्चर्याची गोष्ट आहे. कांहीं किरकोळ आरोप खरेहि असतील पण, त्या-करितां येवढें अकांडतांडव करण्याचें कारण नव्हतें. दोन्ही बाजूच्या वकिलांनीं एकत्र येऊन, चौकशी करून, दोन्ही सरकारांच्या संमतीनें त्याचा निकाल केला असता.”

या उत्तरानें कौंट दि क्रेव्हेकूरचें मुळींच समाधान झालें नाही. ते म्हणाले, “ असलें उडवाउडवीचें उत्तर राजेसाहेबांकडून मिळणार हें जाणून माझ्या मालकांनीं निर्वाणीचा निरोप सांगण्यास मला आज्ञा केली आहे. ज्या अर्थी राजेसाहेब आमचीं गाऱ्हाणीं दूर करण्यास तयार नाहीत, त्या अर्थी माझे स्वामी फ्रेंच सार्वभौमाचें मांडलिकत्व झुगारून बरगंडी व फ्रान्स या देशांमध्ये वैरभाव उत्पन्न झाला असून त्याचा युद्धानें शेवट होईल अशी घोषणा माझ्या मुखानें करीत आहेत.” असें मोठ्या आवेशानें म्हणून त्यांनीं आपला हातमोजा दिवाणखान्याच्या गालिचावर फेकला व राजेसाहेबांचा निरोप न घेतां तेथून ते एकदम निघून गेले. दरबारचे सरदार, सेनापति, व राजाच्या खास सैनार्तीतील मंडळी वकीलसाहेबांस धरण्याकरितां पुढें जाऊं लागली; तोंच मेघगर्जनेसारख्या प्रचंड पहाडी आवाजानें लुई राजे ओरडले. “ कोणाही वकील म्हणून आलेल्या माणसावर हात टाकणें गैर व राजनीति-नियमांविरुद्ध आहे.” या भाषणानें जिकडे तिकडे निस्तब्ध झाले. लुईनें

आपल्याजवळच्या सरदाराकडे पाहून अँव्हरच्या बिशप बॅल्ला जवळ बोलावून म्हटलें, “तो हातमोजा घेऊन कौंटच्या मार्गे जाऊन त्यांना कसेही करून परत बोलवा. तुमच्या पेशाला हें शांतता प्रस्थापनेचे काम योग्य आहे; व तें तुम्हीच करू जाणे. आम्ही ठरल्याप्रमाणें डुकराच्या शिकारीस जातों.” राजाची आज्ञा मग काय उशीर ! बिशप घोड्यावर बसून कौंटच्या मार्गे धावले. बाकीची दरबारी मंडळी त्यांच्या उद्दामपणाबद्दल ताबडतोब सूड घेण्यास उत्सुक दिसली. पण राजेसाहेब शांतपणें म्हणाले, “आपल्या देशाला शांततेची जरूरी आहे म्हणून या वेळीं आपण नमतें घेणें रास्त आहे.”

इतक्यांत बिशपसाहेब आनंदित मुद्रेने परत आले व कौंटसाहेब मोठ्या शिकस्तीने चोवीस तास थांबण्यास तयार आहेत असें त्याने लुई राजास सांगितलें.

चोवीस तासांत इकडचें जग तिकडे करतां येईल असें मनांत म्हणत राजेसाहेबांनीं पुन्हा शिकारीचें शिंग फुंकलें. सर्व दरबारी मंडळी शिकारीकरितां शिकारी रानांत शिरली. आपण मोठी कामगिरी केली या घमेंडीत बिशप राजाबरोबर चालू लागले; व त्यांनीं कौंटची आपण किती कौशल्यानें समजूत घातली म्हणून ऐटीनें सांगितलें; व मग त्यांनीं कौंटेस ऑफ क्रोथेबद्दल राजेसाहेबांस विचारलें. राजे मनांत किंचित् नाखूष झाले; व त्यांनीं शिकारींत बिशपची फजिती करायचा बेत करून डुकराचा जोराने पाठलाग केला. बिशपला राजाबरोबर आपला घोडा चालवितां येईना. शिवाय, फाजील चाबूक मारण्यानें घोडा चवताळला व त्याने बिशपसाहेबांना खाली पाडलें. राजांनीं किंचित् हास्य करून त्यांना दुसरा गरीब घोडा देवविला. पण मग त्यांनीं राजाबरोबर चालण्याचा नाद सोडला.

इतक्यांत शिकारी कुत्रे डुकरांच्या पाठीस लागून त्यांनीं डुकरांची धांदल उडवून दिली. ती शिकार आपण करणार म्हणून लुईनें आपला घोडा तिकडे भरधांव फेकला; व डुकर टप्यांत येतांच भाल्याची फेक केली. पण भाला डुकराला जबर जखम करण्याइतक्या जोराने लागला नाहीं. कारण, राजाचा घोडा ऐनवेळीं बिचकून मार्गे सरला. तेव्हां घोड्यावरून उडी टाकून पायांने धावत जाऊन राजेसाहेबांनीं त्या प्रचंड प्राण्यावर जोराचा हल्ला केला. पण, तरवारीचा वार डुकराच्या केसांत शिरला व निसरड्या जमिनीमुळें राजांचा पाय

घसरून राजेसाहेब सपशेल उताणे पडले. पण त्यामुळे डुकराची उडी त्यांच्या पुढे पडली. डुकर मागे वळून राजाचा प्राण घेणार तोंच किंदिन घोड्यावरून भरधांव तेथे आला व राजाच्या जीवावर बेतले आहे असे पाहून त्याने आपल्या भात्याने डुकुराला जमिनीवर दाखून धरले; तोंच राजेसाहेब उठले व त्यांनी तरवारीने डुकराची मान धडापासून वेगळी केली. आपला जीव वांचविणारा किंदिन आहे हे पाहून लुई राजांनी त्याला शाबासकी दिली व मोठी देणगी देऊ केली. मग दोघेही घोड्यावर स्वार झाले व राजांनी आपले शिकारी शिंग फुंकले. सर्व शिकारी तेथे जमले व राजांनी मारलेला तो प्रचंड डुकर पाहून सर्व लोक चकित झाले. प्रत्यक्ष घडलेली गोष्ट घटकर्णी न करण्याबद्दल किंदिनला बजावून राजा मंडळीसह किल्ल्यांत परत आला.

शिकारीच्या धांदलीत विस्कळलेला पोषाख व घामाने थबथबलेला चेहरा साफसूफ करून किंदिन आपल्या कामाला तयार होतो न होतो तोंच त्याला महत्त्वाच्या पहाऱ्याच्या कामावर पहारेकरी म्हणून राजेसाहेबांनी पसंत केला आहे असे त्याच्या खोलीत येऊन ऑलिव्हर डेनने त्याला सांगितले व बंदूक घेऊन आपल्या मागोमाग येण्यास फर्माविले. ते दोघेजण किती तरी खोल्यातून, गुप्त दरवाजातून, व जिने चढून एकदांचे साधारण शृंगारलेल्या दिवाणखान्याशी आले. “येथे तुला बंदूक भरून सक्त पहारा करावयाचा आहे. कोणावर व कशा तऱ्हेने करावयाचा हे लवकरच कळेल.” असे म्हणून ऑलिव्हर निघून गेला. किंदिन सकाळपासून उपाशी होता. कारण, शिकारीच्या श्रमानंतर त्याला भोजन मिळाले नव्हते. श्रम व भूक यांनी त्याला क्षणभर झोपेची डुलकी आली. इतक्यांत, एका गुप्त व अज्ञात दरवाजाने लुई राजे दिवाणखान्यांत आले व त्यांनी डुलकी घेत असलेल्या किंदिनच्या हातून त्याची बंदूक घेतली; व त्याला चेष्टेने म्हटले, “असाच का तू पहारा करणार?” तो खडबडून उठला व त्याने बंदूक घेणारा कोण हे न पाहतां आधी आपली बंदूक परत घेऊन तो पहारेकऱ्याच्या पद्धतीप्रमाणे खांद्यावर बंदूक टाकून उभा राहिला; व निरखून पाहतो तो बंदूक घेणारे राजासाहेब होते. तो फार खजील झाला व झालेल्या अपराधाबद्दल त्याने राजांची क्षमा मागितली; तसेंच आदल्या दिवशीच्या उद्धट वर्तनाबद्दल दिलगिरी प्रदर्शित केली. राजाने किंदिनचे कौतुक करून म्हटले, “ज्याने माझा जीव वांचविला त्याच्या अपराधाची आधीच क्षमा केली आहे. सकाळपासून तू जेवला नाहीस काय

असे राजाने त्यास विचारले. त्याने नकारात्मक उत्तर दिले. राजा उद्गारला “या तरुणाची वाघासारखी भूक मला ठाऊक आहे. कामाच्या चुकारपणाने नव्हे, तर उपासमारीने बिचाऱ्याला डुलकी आली. आणखी किती तास तू अन्नावाचून राहशील?” तो उत्तरला, “आणखी चोवीस तास!” राजाने मग तो दिवाणखाना बारकाईने तपासला; व जेथून किंटिन कोणास दिसू नये, पण त्याला मात्र दिवाणखान्यांत काय चालले आहे ते दिसावे व ऐकू यावे, तेथे हालचाल किवा हुं की चूं न करता त्याने बसावे; व आपण ‘स्कॉटलंड पुढे चले’ असे शब्द उच्चारल्याबरोबर कौंट क्रेव्हेकूर यांजवर गोळी झाडवी असा किंटिनला हुकूम केला.

याप्रमाणे गुप्त तयारी झाल्यावर मेजावर तीन ताटे मांडून उच्च दर्जाचे खाण्यापिण्याचे पदार्थ चांदीच्या पात्रांत आणून ठेवण्यांत आले. थोड्याच वेळांत कौंट क्रेव्हेकूर, बिशप बॅलू, व राजेसाहेब असे तिघेजण एकदम दिवाणखान्यांत आले; व लगेच भोजनास बसले. जेवणास तब्बल दीड तास लागला. लुई राजाने कौंटची खूप स्तुती केली व शेवटी त्याला शॅपेन दारूचा पेला व आपण बरगंडी दारूचा पेला घेतला. या दारू पिण्याप्रमाणे आपल्या दोन्ही देशामध्ये मैत्री असावी अशी इच्छा प्रदर्शित करून या प्रसंगाची खूप म्हणून चांदीचा पेला कौंटला नजर केला. नंतर परस्परांना नमस्कार करून बिशप व कौंट दिवाणखान्याबाहेर गेले. मग लुई किंटिन-कडे येऊन म्हणाला, “अजून तुझा पहारा संपला नाही. पण आधी तू या मेजावरील पदार्थ खाऊन आपली दांडगी भूक भागव.” तदनुरूप त्याने त्या स्वादिष्ट पदार्थांचा चांगला समाचार घेतला; व वर उंची मद्याचा पेला झोकला; इतक्यात, लुई परत आला व त्याने किंटिनला एका दिवाणखान्याचे तोडाशी उभे केले व म्हटले, “काही बाया व ऑलिव्हर किंवा मी याखेरीज या संध्याकाळी दुसरा कोणी येथे आल्यास त्याच्यावर बेलशक गोळी घाल. त्या बायांनी तुला प्रश्न विचारलाच तर मोजके उत्तर दे. तू त्यांच्याशी संभाषण करू नको. पण त्या काय बोलतात व काय करतात हे ऐकून व पाहून इत्थंभूत हकीकत मला सांग.” नंतर तो एका गुप्त दाराने बाहेर गेला.

थोड्याच वेळांत राजाची कुरूप मुलगी जोअन, कौंटेस हॅमेलान, व कौंटेस इझाबेला या आल्या. त्या तिघींचे औपचारिक भाषण चालू असतां ड्यूक ऑफ आरलियन्स (युवराज व लुईचा भावी जावई) आंत येऊं

लागला. पण त्याला किंटिनने अडविले. पण कोण पहारेकरी युवराजाला वचकणार नाही ? युवराजाने औपचारिक रीतीने राजकुमारी जोअन इजला नमस्कार केला. पण त्याचे मन तरुण व सुंदर इझाबेलाकडे आकर्षिले गेले; व तो तिच्याशी बोलून तिच्या सौंदर्याची स्तुती करू लागला; याबद्दल राजकुमारीस वैषम्य वाटले; व तिला एकदम घेरी आल्यासारखे झाले. तिच्या मोलकरणीला बोलावून तिला सावध करतात इतक्यांत, लुई राजा दिवाण-खान्यांत येऊन रागाने सर्वांकडे पाहू लागला; व विशेषतः किंटिनवर त्याचा विशेष रोष झाल्यासारखे दिसले. राजाने नाखुषीच्या मुद्रेने युवराजाकडे पाहिले व आपल्या भावी पत्नीस हातांत घेऊन आपआपल्या खोल्यांत जाण्यास सांगितले. मग तो त्या बायांकडे व किंटिनकडे वळला. त्याला तर तो म्हणाला, “ तुझ्या अपराधाबद्दल तुला मरणाची शिक्षा योग्य आहे; तरी पण तुला पुन्हा एकदा क्षमा करतो; व तुझ्या शौर्यावर व धूर्ततेवर विश्वासून तुला एका नाजूक व भयप्रद कामावर पाठवितो. तरी आतां आपल्या खोलींत जाऊन तयारीला लाग. रात्रीच्या बाराच्या ठोक्याबरोबर किल्ल्यांतून बाहेर पडून तुला मार्गाला लागावयाचे आहे. चार शिपाई व एक मार्गदर्शक तुझ्याबरोबर येतील.” नंतर या बायांचे काय करावयाचे याबद्दल राजेसाहेबांचे ऑलिव्हरजवळ बोलणे झाले. त्यांत असे ठरले की, त्यांना लीजच्या बिशपकडे पाठवाव्या व त्याबद्दलची बातमी विलियम दि ला मार्क याला कळेल अशी तजवीज करावी; म्हणजे तो लीजवर हल्ला करून, इझाबेलाला पकडून तिच्याशी लग्न लावील. या योगे बरगंडीच्या हृदयांत जरी नसला तरी त्याच्या हृदयानजीक भयंकर कांटा ठेवल्यासारखे होईल.” याप्रमाणे करण्याचे ठरून ते दोघे आपआपल्या विश्रांतिस्थानी गेले.

ठरल्याप्रमाणे बरोबर बारा वाजतां तीन बाया (दोन कौंटेस व एक विश्वासू मोलकरीण) बुरखे घेऊन बाहेर आल्या. त्यांना घोड्यावर बसविण्यांत आले. किंटिनकरितां एक उमदा व मजबूत घोडा आणविला होता. त्याने आपली सर्व हत्यारे अंगावर घालून तो घोड्यावर बसला. नंतर ती आठ-नऊ लोकांची टोळी मार्गाला लागली.

पण ही मंडळी कांहीं मैल चालली नाही तोंच दोघे घोडेस्वार भरधांव तिचा पाठलाग करित आले. त्यांनी किंटिनला आपली कामगिरी सोडून देण्यास फर्माविले व “ आम्ही त्या बायांचे संरक्षण करू व त्यांना सुरक्षित

ठिकाणी पोचवूं” असें म्हटले. किंतिनसारखा शूरवीर शिपाई असल्या धमकावणीला भिणारा नव्हता. त्याने खाडिशी उत्तर दिले, “तुम्ही माझ्याशी लढून मला चीत करून मग काय पाहिजे तें करा.” आपल्यापैकी एका शिपायास बरोबर घेऊन किंतिन त्या दोघां घोडेस्वारासमोर उभा ठाकला. त्यापैकी एकाने शिपायावर नेम धरून आपला भाला त्याच्या डोळ्यांतून डोक्यांत भोसकला. बिचारा शिपाई तत्काळ मरण पावून खाली पडला. किंतिनने दुसऱ्या घोडेस्वाराशी लगट करून त्याला घोड्यावरून खाली पाडले. त्याचें शिरस्त्राण वर करून आपल्यावर विनाकारण हल्ला करणारा कोण हे तो पाहत आहे तोच दहा-वीस घोडेस्वार तेथे आले व त्यांनी लढणाऱ्या लोकांना थांबण्याचा हुकूम केला. त्या घोडेस्वाराचा मुख्य लॉर्ड क्रॉफर्ड होता.

बायाचा पाठलाग करणारे दुसरे तिसरे कोणी नसून, युवराज ड्यूक ऑफ ऑरलियन्स व प्रख्यात कौंट दि नॉइस हे होते. लॉर्ड क्रॉफर्डने त्या दोघांना कैदी म्हणून आपल्याबरोबर येण्यास व किंतिनला पुढें जाण्यास सांगितले. त्याप्रमाणें ती मंडळी पुढे जाण्यास निघाली; पण किंतिनच्या डोक्यास जखम झाली असून त्यांतून रक्त गळत आहे असें तो इझाबेला-जवळ गेला असतां तिच्या लक्षांत आले. तिने त्याला घोड्यावरून खाली उतरविले; व आपल्या हातानें त्याची जखम धुऊन, त्यावर कांहीं तरी मलम लावून, आपल्या स्वतःच्या हात-रुमालानें त्याची जखम बांधली व मग ती मंडळी पुढे चालू झाली. पण आतां मार्गदर्शकाची अडचण उत्पन्न झाली. इतक्यांत दुसरा मार्गदर्शक आला. त्याचे नाव हायराडिन होतें. पुनः त्यांचा पुढचा प्रवास सुरू झाला.

किंतिनला या मार्गदर्शकाच्या विश्वासूपणाबद्दल सशय वाटत असल्यामुळें तो त्याच्या हालचालीवर बारकाईने नजर ठेवून ठरलेल्या मार्गानें चालला होता.

निघाल्यापासून बारावे दिवशीं फ्रँडर्स प्रांतामधील नेमूर शहराच्या अलीकडील एका मठांत तो उतरला. लुई राजानें बायांचा मार्ग हमरस्त्यावरील शहरें टाकून मुद्दाम आडमार्गानें ठरविला होता; व विश्रांतीकरितां व रात्रीच्या वस्तीकरितां बहुधा मठांचीं ठिकाणें पसंत केली होती.

वर सांगितल्याप्रमाणे बाराव्या दिवसाच्या मुक्कामाकरितां ते एका मठांत उतरले. त्या मठाचा मुख्य भिक्षु (Monk) फार वृद्ध व धर्मशील होता. हायराडिन जिप्सी जातीचा आहे असें समजल्यावर तो भिक्षु त्याला मठांत राहूं देईना. पण किंटिननें मोठ्या मिनतवारीनें त्याला मठाच्या आवारांत जागा देवविली. भिक्षूनें किंटिनला पुष्कळ भीतिदायक माहिती सांगितली. विशेषतः लीज शहरांतील लोक बरगंडीच्या ड्यूकवर बिथरलेले असून त्यांना विलियम दि ला मार्क याची मदत आहे; अशा बलाढ्य शत्रूच्या फौजेच्या मानाने लीजच्या बिशपची फौज फारच थोडी असल्यानें त्याचा निभाव लागणें कठीण आहे; व म्हणून येथें या बायांना खरोखरी सुरक्षितता कितपत मिळेल याची वानवा आहे. अशा प्रकारची काळजी करण्यासारखी हकीकत किंटिनला भिक्षूनें सांगितली; व बरीच रात झाल्यावर तो शोपावयास गेला. पण ती हकीकत ऐकल्यामुळे किंटिनला शोप येईना; म्हणून तो हलक्या पावलाने मठाबाहेर पडला; तोंच हायराडिनही बाहेर चालला आहे असें त्याला दिसले. तेव्हां लपतछपत तो हायराडिनच्या मागोमाग चालला. थोड्याच वेळांत समोरून एक इसम त्याच्याजवळ आला. मग ते दोघे एका झाडाखाली बसले. किंटिन हूं कीं चूं न करतां व पावले न वाजवितां त्या झाडाच्या खांदीवर लपून बसला. हायराडिन म्हणाला, “आपण या मंडळींना श्री किंग्स क्रॉसपर्यंत मेझ नदीच्या उजव्या बाजूनें नेऊं. तेथें ला मार्कच्या लोकांनीं बायांना ताब्यांत ध्यावें. मात्र किंटिनच्या केसालाही धक्का लावतां कामा नये.” असें ठरल्यावर हायराडिन मठाकडे परत आला. अर्थात् लुई राजाचा सगळा कट किंटिनच्या ध्यानांत आला. पण, या बायांना लीजला सुखरूप पोहोचविण्याची कामगिरी आपण पार पाडूं. मात्र त्याकरितां श्री किंग्स क्रॉसचा मार्ग बदलून मेझ नदीच्या डाव्या बाजूनें गेले पाहिजे. मार्ग बदलल्याबद्दलचा जाब लुई राजाला सकारण देतां येईल, अशा प्रकारचा मनाशीं विचार करून तो मठांत परत आला; व सकाळपर्यंत स्वस्थ शोपला. सकाळीं निघतांना त्यानें बायांना विचारलें, “मेझ नदीच्या उजव्या बाजूस नेमूर शहराच्या आसपास कांहीं बंडाळी उद्भवली असून चार्ल्स ड्यूकच्या शिपायांची तुकडी तिकडे आली आहे अशी खात्री-लायक माहिती मला मिळाली आहे. म्हणून ते शहर टाळून मेझ नदीच्या डाव्या बाजूनें पण सुरक्षित मार्गाने लीजला जावयाचें मीं ठराविलें आहे. तेव्हां

या वाटबदलीबद्दल आपली अनुमति आहे ना ?” त्यांनी मोठ्या आनंदाने त्याच्या बेताला अनुमति दिली. हायराडिनने मार्ग बदलण्याला फारसे आढेवेढे घेतले नाहीत. मग या नव्या मार्गाने ते लीजला निर्विघ्नपणे येऊन पोहोचले. बिशपसाहेब शहराबाहेरील एका मैलावर असलेल्या आपल्या मजबूत किल्ल्यांत राहत होते. या मंडळींचे त्यांनी मनःपूर्वक स्वागत केले. बाया बिशपच्या बहिणीकडे गेल्या; व किंटिनला बिशपच्या खोल्या-नजीकची चांगली खोली राहण्यास देण्यांत आली. हायराडिनही हलक्या नोकरवर्गात जाऊन मिसळला. येथे त्याच्याबद्दल कोणी तक्रार केली नाही.

याप्रमाणे आपल्या शौर्याने, धूर्ततेने व प्रसंगावधानाने बायांना नेमल्या ठिकाणी सुरक्षित पोहोचविण्याची कामगिरी केल्याबद्दल किंटिनला समाधान वाटले. अशा आनंदमय मनःस्थितीत तो लीज शहर पाहण्यास बाहेर पडला; पण तो जरासा पुढे जातो तो मोठमोठ्या आरोळ्या, आरडाओरड, माणसांची गर्दी व गडबड त्याला ऐकू आली. तेव्हां हायराडिनच्या म्हणण्याच्या सत्यतेची त्याला खात्री पटली. आपल्याकडे कांहीं शहरवासीय चमत्कारिक चेहऱ्याने पाहत आहेत, तर कांहीं आनंदाने बघत आहेत असे किंटिनच्या ध्यानांत आले. एक चांगला पोशाख केलेला नागरिक किंटिनचा स्कॉटिश तिरंदाजाचा पोशाख व विशिष्ट खूण ओळखून आनंदाने ओरडला. “लीजकरांचा विजय असो. फ्रान्सच्या लुई राजाकडून आपल्याला व विलियम ला मार्केला मदत करण्याकरितां लष्कर येत आहे, व हा तिरंदाज त्यांनीं पुढे पाठविला आहे.” एकदां अशी हूल उठल्याबरोबर नागरिकांच्या झुंडीच्या झुंडी किंटिनच्या समोवतीं जमल्या व त्याने लुई राजाचा संदेश लोकांना सांगावा म्हणून त्याला त्या झुंडींतील लोक बळजबरीने नगराच्या सभागृहाकडे घेऊन चालले. अशा कठीण प्रसंगी त्याला दोन सभ्य व्यापारी भेटले. ते दोघेही नगरसभेचे सभासद होते. त्यांचीं नांवे रासलर व पॅव्हिलॉन हीं होती. “आपल्याला या प्रसंगांतून सोडवून लीजच्या बिशपच्या किल्ल्यांत पोचवावे अशी किंटिनने त्यांना विनंति केली. त्यांनीं जमलेल्या मंडळींस सांगितले कीं लुई राजाने आमच्याकडे आपला तिरंदाज पाठविला आहे, तरी त्याला आमच्या घरीं नेऊन मग सभागृहाकडे आणतो.” हें ऐकून लोक दुसरीकडे गेले; व हे त्रिवर्ग पॅव्हिलॉनच्या प्रशस्त वाड्यांत आले. त्या वाड्यामार्गे मोठी बाग असून त्याला

लागून मेझ नदी वाहत होती; व तेथे एक होडी होती. पॅव्हिलॉनचा वाडा' त्यांतील उंची व बहुमोल सामानसुमान व एकंदर वाड्याचा सुंदर देखावा पाहून हा राजवाडाच आहे असें किंटिनला वाटलें व या शहरांतले व्यापारी भारी श्रीमंत असले पाहिजेत असा त्यानें तर्क केला. पॅव्हिलॉनने त्याची आपल्या गरजूड नांवाच्या मुलीशी ओळख करून दिली. तिने त्याला स्वादिष्ट मुका मेवा व उत्तम मद्य आणून दिलें. त्याचा स्वीकार करून व त्यांचे आभार मानून तो होडीमधून नदीमार्गाने बिशपच्या किल्ल्याच्या नजीक येऊन तेथें उतरला व मागल्या दाराने आंत शिरला तेव्हां रात्रीच्या भोजनाला मंडळी बसली होती. त्याच्याकरितां राखून ठेवलेल्या जागेवर तो जाऊन बसला व त्यानें लगेच जेवणास सुरुवात केली. शहरांत काय घडलें म्हणून मंडळीनें त्याला विचारलें. त्यानें कोणाचें नांव न घेतां “लीज शहर बंद, वाल्यांच्या व विलिमय दि ला मार्कच्या ताब्यांत गेलें असून त्यांचा रोख किल्ल्यावर हल्ला करण्याचा असावा” असा इशारा मंडळींस दिला. एका भिक्षूनें (Monk) सांगितले की बाया येथून जास्त सुरक्षित ठिकाणीं ताबडतोब जाण्यास तयार आहेत व त्यांनीं लुई राजाला एका निरोप्याबरोबर पत्र देऊन त्याला आतांच बाहेर पाठविलें आहे.” हें ऐकून रात्र झाली असतांना सुद्धां त्या बायांना भेटण्याकरितां किंटिन त्यांच्या निवासस्थानाकडे गेला. तो त्यांच्या खोलीशीं येतो तों खिडकी एकदम उघडली गेली व एक चिठी बाहेर फुलझाडावर हळूच टाकण्यांत आली व खिडकी लगेच बंद झाली. त्यानें विस्मित मुद्रेनें पण प्रमुदित मनानें ती चिठी घेऊन तिचे चुंबन घेतलें व मग ती वाचून पाहिली. त्यांत “किंटिनची प्रेमयाचना करून आपण त्याच्याशीं लग्न करण्यास तयार आहों; व त्यानें दुसरे दिवशीं मागच्या दारीं आमची वाट पाहत राहावें म्हणजे आम्ही आपल्याबरोबर येऊं.” अशा अर्थाच्या चिठीच्या खरेपणाची खूण म्हणून एक रत्नाची अंगठी चिठीच्या पाकिटांत ठेविली होती. ती त्यानें घेतली व आपलें दैव खरोखरीच उघडलें म्हणून त्याला विलक्षण आनंद झाला. तो आपल्या खोलींत परत आला व त्या चिठीचे सारखें चुंबन घेत तिचे पारायण करूं लागला.

त्यानें लीजला पोहोचल्याच्या चवथ्या दिवशीं लुई राजास इत्थंभूत

हकीकतीचें पत्र लिहिलें; तसेंच लॉर्ड क्राफर्ड व बॅल्लेफ्रे यांनाही पत्रे लिहिलीं, व आजपासून आपण लुई राजाची नोकरी सोडली असा त्यात मजकूर लिहिला व सर्व पत्रें शिपायाबरोबर धाडलीं.

अशा रीतीनें हवें ते करण्यास व हवा तेथे जाण्यास तो आता मोकळा झाला. म्हणून त्याने त्या प्रेम-पत्रिकेंतील सूचनेप्रमाणें वागण्याचें ठरवून तो झोर्पी गेला. पण थोड्याच वेळात किल्ल्याच्या पुढच्या बाजूला गडबड व आरडाओरड चालू आहे, इतकेंच नव्हे तर किल्ल्यावर हल्ला होऊन किल्ल्यात बंडवाले शिरले असावेत असे त्यास वाटलें. म्हणून त्यानें बागेकडची खिडकी उघडली. बागेकडे शांतता होती असें त्याला दिसलें; इतक्यात त्याच्या खोलीच्या दारावर कोणी थाप मारली; त्यानें झटपट आपला पोशाख व हत्यारे अंगावर घातलीं व मग दार उघडलें. तों हायराडिन त्याचेपुढें उभा. तेव्हा, तो कांहीं नवे गडांतर आपल्यावर आणतो कीं काय अशी त्याला शंका आली. पण हायराडिन कळकळीनें म्हणाला, “तुमचे ग्रह सध्यां उच्चिचे आहेत. तरी त्या बायांसकट बाहेर पडा. क्षणाचा विलंब लावू नका. किल्ल्यांत लढाई चालू आहे; पण तुम्हाला त्याच्याशीं काय करावयाचें आहे ?” ती विचार करण्याची वेळ नव्हती. कसाही प्रसंग येवो त्याला तोंड देण्याच्या निश्चयाने तो बाहेर जाण्यास कषूल झाला. ती सर्व मंडळी किल्ल्याबाहेर आली. तेथें घोडे दोनच दिसले; हायराडिनला क्रिटिननें विचारण्यापूर्वीच त्यानें उत्तर दिलें, “लढाईच्या धांदलीत दोनच घोडे मिळाले. तेव्हा तुम्ही दोघेजण एका घोड्यावर बसा. मार्था ही आमच्यांतली आहे; ती आमच्यात मिसळून जाईल. क्रिटिननें विचारलें, “पण दुसरी कौटेस कोठें आहे ?” तो उत्तरला “विलियम दि ला मार्कचा राग अनिवार न व्हावा म्हणून मीं एकीला मागे ठेविली आहे.” इतक्यांत कौटेसनें बुरखा काढला तोंच ती हॅमेलान आहे असें क्रिटिनला कळलें. त्याला हायराडिनचा विलक्षण राग आला व त्यानें तत्क्षणीं त्याचा प्राण घेतला असता. पण रागाचा आवेश आवरून आधीं कौटेस इझाबेलाला त्या लढाईच्या होमकुंडांतून सोडवून आणण्याकरितां तो वाऱ्यासारखा धांवत जाऊन किल्ल्यांत शिरला. त्यानें खोल्या न खोल्या तपासल्या. जिकडेतिकडे प्रेतेंच प्रेतें पडलीं होती. पेट्या फोडून सामान अस्ताव्यस्त टाकण्यांत आलें होतें. शेवटीं, तो एका जिऱ्याशीं आला तों कण्हण्याचा आवाज त्याला ऐकूं आला. तेव्हां एका माणसाच्या अंगावर दोन प्रेतें पडून

त्याखाली तो चेंगरला असून कण्हत आहे असें दिसलें. किंटिनला त्याची दया येऊन त्यानें तीं प्रेतें दूर केलीं. तो कण्हत असलेला माणूस त्याचा उपकर्ता पॅव्हिलॉन होय असें किंटिननें ओळखलें. पॅव्हिलॉननेंही त्याला तात्काळ ओळखलें. पण कौंटेस इझाबेला अजून आंत आहे, तिचा आधीं शोध करूं या; म्हणून ते दोघेही आणखी आंत गेले. तेथें एका सेंटच्या मूर्तीपुढें प्रार्थना करीत असलेली इझाबेला किंटिनच्या दृष्टीस पडली. तिनेंही त्याला पाहतांच त्याच्या गळ्याला मिठी मारली. त्यानें तिला आपल्या हातावर अल्लद उचलून धरली व तो पॅव्हिलॉनला बरोबर घेऊन बाहेर जाऊं लागला. पण पॅव्हिलॉन म्हणाला, “ किल्ल्याचे सर्व दरवाजे बंद आहेत; ला मार्कच्या परवान्याशिवाय कोणालाही बाहेर जातां येणार नाहीं.” तेव्हां आतां जीव कसा वांचवावयाचा या विवंचनेत पॅव्हिलॉन पडला. पण, या वेळीं किंटिनचें शहाणपण, धोरण व प्रसंगावधान उपयोगी पडलें. तो पॅव्हिलॉनला धीर देऊन म्हणाला, “ तुम्हीं लीजचे प्रमुख व्यापारी आहां; विलियम ला मार्कच्या पक्षाचे आहांत. तेव्हां तुम्हांला व तुमच्या कामगारांना ला मार्क कसा अटकाव करील ? असें केल्यास मित्रांनाच बंदिवान् केल्यासारखें होईल.” तो म्हणाला, “ पण या कौंटेसचा बचाव कसा करावयाचा ? ही बिचारी बकरी त्या डुकराच्या आयतीच मुखांत पडेल.” किंटिन म्हणाला, “ ती तुमची तात्पुरती मुलगी झाली म्हणजे झालें. मग तिच्यावर हात टाकण्याची कोणाची छाती आहे.” ही युक्ति पॅव्हिलॉनला पसंत पडली; व त्याच्या युक्तिबाजपणाबद्दल पॅव्हिलॉननें त्याची मनापासून वाखाणणी केली. जीवरक्षणार्थ कौंटेसही त्याची मुलगी बनण्यास कबूल झाली; तिनें आपल्या तोंडावर व अंगावर घट्ट व जड कापडाचा बुरखा घेतला. पॅव्हिलॉननें तिचा हात धरला. मग ती तिघेजण व पॅव्हिलॉनचे दहाबारा कामगार अशी मंडळी विलियम दि ला मार्कच्या समोर गेली. तो त्या वेळीं विजयानें व मद्य पिऊन बेहोष झाला होता. त्यानें आपल्या शिपायांस बिशप ऑफ लीजला आपल्यासमोर आणण्यास फर्माविलें. तदनुरूप बिशपला त्याचें समोर उभें करण्यांत आलें. ला मार्क रागानें व आवेशानें उद्गारला, “ आपणा दोघांमध्ये सख्य व सलोखा असावा अशाबद्दल मी आपल्याला नम्रतापूर्वक विनंति केली होती. पण त्या वेळीं ती तुम्हीं शिडकारली. आतां तुम्ही माझ्या तावडींत सांपडला आहां. तेव्हां पूर्वकर्माचें प्रायश्चित्त भोगण्यास तयार व्हा.

पण अझूनही तुम्हांला जगण्याची एक संधि मी देतो. तुम्ही माझ्याकरितां काय करतां ? बोला.” बिशपने गंभीरपणाने व धीटपणाने उत्तर दिलें, “**ला मार्क** तूं माझ्या प्रजाजनांस यमसदनीं पाठाविलेंस; **लीज** शहराची लुटालुट केलीस. या अपराधाबद्दल प्रायश्चित्त म्हणून **रोम**ची यात्रा कर व पोपच्या पायांवर डोकें ठेवून त्यांची क्षमा माग.” हे बिशपचें भाषण ऐकून **ला मार्क** अधिकच संतापला. त्याने मारेकऱ्यांस बिशपचे शिर धडापासून वेगळे करण्यास हुकूम दिला व ते राक्षसी कृत्य ताबडतोब पार पाडण्यास आलें !

तें पाहून तेथें असलेल्या लोकांच्या अंगावर शहारे उभे राहिले; इतकेंच नाही तर **लीज**च्या लोकांचीं मनं **विलियम**विरुद्ध बिथरलीं; व त्यापैकीं कांहींजण “सूड, सूड” असे ओरडले. त्याबरोबर **आरडेनीस**चा डुकर **ला मार्क** गुरगुरला, “तुम्ही माझ्याविरुद्ध जाऊन माझा सूड घेणार काय ?” “या सूड सूड ओरडणाऱ्या लोकांचा आधीं समाचार घ्या पाहूं” असा त्यानें शिपायांस हुकूम केला. तदनुरूप **ला मार्क**च्या शिपायांनीं हातीं लागतील त्या नागरिकांवर हत्यारें उगारली; पण प्रत्यक्ष हत्यार कोणीही चालविलें नाही हें भाग्य ! कारण, **ला मार्क**चा हुकूम सर्वांना विलक्षण व चकित करणारा वाटला. या वेळीं **किंटिन**नें विलक्षण धैर्य करून **ला मार्क**च्या नाजूक भावनेच्या ज्ञानाचा योग्य उपयोग केला. त्यानें तेथें असलेल्या **ला मार्क**च्या मुलाच्या मानगुटीवर तरवार ठेवून तो मोठ्यानें म्हणाला, “तुम्ही नागरिकांना मारण्याचा खेळ चालविला तर मी ह्या तुमच्या आवडत्या मुलाला मारण्याचा खेळ खेळतो.” हे शब्द ऐकल्याबरोबर **ला मार्क**ची धुंदी उतरली. तो ओरडला, “थांबा थांबा, **लीज**च्या लोकाना मारा हें मी थट्टेनें म्हणालों. मी आपल्या मित्रांना दुखापत करीन काय ? शिपायांनो, तुम्ही हात आटोपा व मित्रमंडळींमध्ये तंत्यास कारण झालेले हें बिशपचें प्रेत बाहेर न्या.” नंतर तो **किंटिन**कडे वळून म्हणाला, “तुम्ही कोण येवढे शिष्ट माझ्याशीं बरोबरीच्या नात्यानें बोलतां व माझ्याकडून **ओलीस** घेता ?” **किंटिन** न डगमगतां धीटपणें उत्तरला, “मी **लुई** राजाच्या स्कॉटिश तिरंदाज-पलटणीतील एक तिरंदाज आहे. येथली हकीकत राजेसाहेबांस कळविण्याचें काम माझ्याकडे आहे. येथें तर मी सैतानी कृत्ये व राक्षसी मारामाऱ्या पाहत आहे. **ड्यूक चार्ल्स**चें सैन्य तुमच्यावर स्वारी करण्यास निघाले आहे. फ्रेंच राजाची मदत पाहिजे असल्यास तुम्ही ख्रिस्ती माणसासारखें सभ्यपणाचें वर्तन केलें पाहिजे.”

नंतर तो लीज नागरिकांकडे वळून त्यांना म्हणाला, “लीजचे नागरिक हो, तुम्हीं आतां मुकाट्यानें आपआपल्या घरोघरी जा.” त्याप्रमाणें लोक भराभर जाऊं लागले. ला मार्कच्या मनांत किंटिनचे एका घावासरशीं दोन तुकडे करावे असें आलें. पण आपले सर्व शिपाई फ्रेंच लोक आहेत; आपल्याला फ्रान्सकडून मदत मिळालेली आहे; तेव्हां त्याच्या पलटणींतील अंमलदारांवर हात टाकणें आत्मघातकीपणाचें होईल हें मनांत आणून त्यानें किंटिनवर हात टाकण्यास हुकूम दिला नाहीं. उलट तो म्हणाला, “लीजच्या नागरिकांनो, तुमच्या हक्कांस मी चिलकूल बाध आणणार नाहीं. तुम्हीं खुशाल येथून जा.”

ही संधि आपल्यास निघून जाण्यास बरी आहे असें पाहून किंटिनला व इझाबेलाला घेऊन पॅव्हिलॉन आपल्या कामगारांसह आपल्या घरी आला. तेथें त्याच्या गरजूड मुलीनें कौंटेसचे व किंटिनचे स्वागत केलें. तिनें सुका मेवा व मद्य आलेल्या मंडळींस दिलें. मग ती म्हणाली, “पण, तुम्हीं अशा वेळीं येथें राहतां कामा नये. तुम्हीं आमचे येथें असल्याचें ला मार्कला कळलें तर तुमचा व आमचा सर्वांचाच घात होईल. आतां तुम्ही सामान्य फ्लेमिश पद्धतीचा पोशाख करून वेषांतरानें जाल तरच तुम्ही फ्लॅंडर्स प्रांताच्या बाहेर सुरक्षितपणें पोहोचाल. फ्लेमिश पोशाखासंबंधी तुम्हांला काळजी नको. मी कौंटेसना माझ्या पोशाखापैकीं एक देते; किंटिनला आमच्या तरुण पुरुषांच्या पोशाखांतील एक पोशाख देतां येईल. शिवाय, तुमच्या दिमतीस मी आपल्या आवडत्या कामगाराला देतें.” ही आपल्या मुलीची योजना पॅव्हिलॉनला पसंत पडली. मग तिनें कौंटेसला आपल्या पोशाखाच्या खोलींत (dressing room) नेलें व पॅव्हिलॉननें किंटिनला आपल्या खजिन्याच्या कोठडींत आणलें. तेथें किती तरी लोखंडाच्या तिजोऱ्या होत्या. त्यांपैकीं एक उघडून त्यानें गिल्डर्स नाण्यानें भरलेली पिशवी किंटिनपुढें केली व म्हटलें, “तुम्हांला पाहिजे तितके पैसे पुढील प्रवासाकरितां तुम्ही घ्या. माझा जीव वांचविणाऱ्या पाहुण्यास जेवढें बक्षीस द्यावें तेवढें थोडेंच होईल.” लुई राजानें प्रवासास निघतांना दिलेले पैसे संपल्यामुळे त्याला पैशाची जरूरी होती. म्हणून त्यानें गरजेपुरते दोनशें गिल्डर्स घेऊन आपल्या पैशाच्या पिशवींत ठेवून दिले. पॅव्हिलॉनचे आभार घालून तोही वेषांतर करण्यास पोशाखाच्या खोलींत गेला. त्यानें आपलीं सर्व हत्यारें अंगावर

घातली व वरून फ्रेमिश फैशनचा लांच कोट घातला. त्यांच्याकरितां घोडे तयार ठेवण्यांत आले होते. कौंटेसनें आतां ठरविलेल्या ब्रिटन प्रांतांतील शहराकडची वाट दाखविण्यास आपला एक चाकर व मुलीचा कामगार पॅव्हिलॉननें त्यांचेबरोबर दिले.

पॅव्हिलॉन व त्याच्या घरची मंडळी यांचा निरोप घेऊन किंटिनची टोळी मार्गस्थ झाली. त्यांना ब्रिटनच्या वाटेला लावून नोकर परत गेला. ही मंडळी ब्रिटन मुलखांत थोडेसे मैल पुढें गेली नाहीं तोंच मागाहून दोन घोडेस्वार आपला पाठलाग करीत भरधांव येत आहेत असें किंटिनला दिसले. त्या लोकांचा प्रतिकार करण्याचा निश्चय करून तो आपली तरवार म्यानांतून बाहेर काढून लढाईला सज्ज झाला. पण असा लढाईचा प्रसंग आला नाहीं. कारण, त्याच वेळीं पुष्कळ घोडेस्वारानिशीं एक सरदार तेथे येऊन पोहोचला. तो कौंट केव्हेकूर आहे असें ओळखून ती घोडेस्वाराची दुकल कौंटेस इसाबेलाच्या मंडळींस कांहीं एक त्रास न देता पळून गेली. कौंटच्या आगमनानें आपली संकटांतून सुटका झाली हें समजल्यावर कौंटेस इसाबेलनें त्यांच्यामार्फत ड्यूक ऑफ बरगंडीला शरण जाण्याचा निश्चय केला. किंटिनला मात्र हलकेच पण दुःखित अन्तःकरणानें तिनें सांगितले, “तुमच्यावर माझे प्रेम जडलें आहे, तरी मी दुसऱ्या कोणाशीं विवाह करणार नाहीं; प्रसंग आल्यास मी मठवास पत्करीन.” कौंट केव्हेकूरला कौंटेस इसाबेला इला पाहून साश्चर्य आनंद वाटला. त्यानें तिला धीर देऊन आश्वासनपूर्वक म्हटलें, “आतां तुम्हांला काळजी करण्याचें कारण नाहीं.” तिनें म्हटलें, आम्हांला वाट दाखविणाऱ्या पॅव्हिलॉनच्या कामगारास लीजला परत जाऊं द्यावें. आमचा जीव वांचविणारा व संबंध प्रवासभर आमचें सरक्षण करणारा किंटिन याला आपल्याबरोबर घेऊन ड्यूकसाहेबांच्या सैन्यांत सामील करून घ्यावा. त्यानें लुई राजाची नोकरी नुकतीच सोडली आहे.” हें ऐकून कौंटनें किंटिनकडे पाहिले व त्याच्या शौर्याची वाखाणणी केली.

नंतर ही सर्व मंडळी ड्यूकच्या पेरोम येथील राजवाड्याकडे जाण्यास निघाली. ला मार्कच्या मदतीने लीजच्या असंतुष्ट शहरवासीयांनीं ड्यूक चार्ल्सच्या विरुद्ध बंड करून शहरांत लुटालूट केली व ला मार्कनें लीजच्या बिशपला निर्दयपणें मारविले; ही हकीकत किंटिननें कौंटसाहेबांना सांगितली. या घडलेल्या गोष्टींनीं ड्यूक चार्ल्स लुई राजावर अत्यंत संतापेल

असे कौंटला वाटलें. इतक्यांत, त्याला आश्चर्यकारक व काळजीकारक बातमी कळली की लुई राजा थोड्याशा हुजऱ्यांसह ड्यूकला भेटण्याकरितां पेरोम येथें आला असून खुद्द राजवाड्यांत राहत आहे.

ही विलक्षण घटना घडून येण्याचें कारण लुईचा ज्योतिषावरील व आपल्या प्रसंगावधानी धोरणावरील विश्वास होय. कारण, ज्या गिलोटी नांवाच्या प्रख्यात इटालियन ज्योतिषाला लुईने आपल्या पदरी ठेविले होते त्यानें किंदिनची नाजूक कामावर नेमणूक, व पेरोममध्ये ड्यूकची भेट या दोन्ही बाह्यतः विलक्षण वाटणाऱ्या गोष्टी राजाच्या व राज्याच्या खऱ्या हिताच्या होतील असें सांगितलें होतें.

तदनुरूप लुई एकाएकी पेरोमच्या राजवाड्यांत येऊन ड्यूकपुढें उभा राहिला. लुई हा सार्वभौम राजा या नात्यानें चार्ल्सला नाखुशीनें पण सन्मानपूर्वक त्याचें स्वागत करणें भाग पडलें. “आपआपसांतील तक्रारी व गाऱ्हाणीं खासगी बैठकींत समाधानकारक रीतीनें मिटविण्याकरितां मी स्वतः सैन्य-विरहित आलों आहे, या योगें लढाईचा प्रसंग टळून दोन्ही देशांत शांतता नांदून लोकांना सुख होईल.” अशी लुईनें नम्रतेनें व मनमोकळेपणानें विनंति केल्यावर ड्यूकला कबूली देण्याखेरीज गत्यंतर नव्हतें. लुई राजाप्रमाणें चार्ल्स ड्यूकला शिकारीचा नाद असल्यामुळें त्यानें दररोज शिकारीचा कार्यक्रम ठेवला. त्यामुळें राजाचा औपचारिक मानमरातब ठेवण्याची गरज पडली नाहीं. तरी पण एक राजकीय थाटाची मेजवानी लुई राजाच्या भेटीच्या स्मरणार्थ व सन्मानार्थ करणें ड्यूकला भाग होतें. त्याप्रमाणें किल्ल्याच्या दरबार दिवाणखान्यांत थाटाची मेजवानी दिली गेली. मेजवानी चालू असतांना लीज शहरातील बंडाळी व लीजच्या बिशपचा अमानुष खून याबद्दलची हकीकत क्रेव्हेकूर कौंट यांचे तोंडून ड्यूकला कळली. तो विलक्षण संतापला. त्या भरांत त्यानें लुई राजाच्या गुप्त प्रोत्साहनानें व मदतीनें या असंभाव्यप्राय गोष्टी घडून आल्या असल्या पाहिजेत, असा भर दरबारांत लुईवर आरोप केला व त्याला किल्ल्याच्या बुरूजांत प्रतिबंधांत ठेविलें.

ज्योतिष्यानें दिलेल्या सल्ल्यानें वागल्याचा परिणाम आपल्या जिवावर बेतण्यांत झालेला पाहून राजानें ज्योतिष्याला बोलावून आणलें व देहान्त शिक्षा

देण्याची धमकी घातली. राजाचा ज्योतिषाबाबतचा भोळसरपणा ज्योतिषी-बुवांना ठाऊक असल्यामुळे, “माझ्या मरणापासून चोवीस तासांत तुमचा मृत्यु आहे” असे त्याने राजास ठासून सांगितले. या युक्तीने ज्योतिषीबुवा मरणाच्या संकटांतून सुटले.

इकडे ड्यूकने आपल्या मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. एका मंत्र्याच्या मते लुईशीं तह करावा; कारण, असा तह राजाच्या असहाय स्थितीत, बरगंडी देशाला फायद्याचा होईल. कौंट क्रेव्हेकूर म्हणाला, “लुई राजाला बिशपच्या खुनाची बिलकुल माहिती नव्हती; व त्याचा या खुनाशी कांही एक संबंध नव्हता. हे किंटिन डरवर्डच्या साक्षीवरून सिद्ध करता येईल.” हे सर्व ऐकून ड्यूक चार्ल्सने लुई राजाची चौकशी मंत्र्यांसमक्ष भरदरबारात करण्याचे निश्चित केले.

ही गुप्त बातमी व ड्यूकच्या मनांतील खरा आशय याची माहिती लुईच्या पैशाच्या व बहुमोल देणग्यांच्या लाचाने लाचार झालेल्या एका मंत्र्याने लुईला दिली. तो म्हणाला, “ड्यूकना बिशपच्या खुनाबद्दल अत्यंत त्वेष आलेला आहे व खून करणाराचे पारिपत्य केल्यावांचून त्यांचे समाधान होणार नाही. असे पारिपत्य करण्यास तुमची संमति व मदत ड्यूकसाहेबाना मिळाली पाहिजे. दुसरी गोष्ट म्हणजे कौंटिस इझाबेलाचे लग्न तुमचा युवराज ऑरलियन्स याच्याशी करून टाकण्याचा ड्यूकचा निश्चय झाला आहे ही होय. हा निश्चय आपल्या बेताविरुद्ध दिसतो खरा, पण तुम्हांला ड्यूकच्या म्हणण्याला वरपांगी रुकार देण्यास हरकत नाही. कारण, मला खालीलायक बातमी लागली आहे की, इझाबेलाचे प्रेम किंटिनवर बसले आहे, इतकेंच नव्हे तर त्या दोघांच्या परस्पर आणाभाकाही झाल्या असल्या पाहिजेत. तेव्हां, इझाबेला आपले सर्व संस्थान व सर्व संपत्ति ड्यूकच्या स्वाधीन करून मठवासी संन्याशिनी (Nun) बनेल, पण किंटिन-खेरीज दुसऱ्याशी लग्न करणार नाही. तेव्हां ऑरलियन्सला शेवटीं तुमची मुलगी पसंत करणें भाग पडेल. तिसरी गोष्ट, ड्यूकचा लीज नगरावरही फार राग आहे; कारण सध्याची बंडाळी ही तिसरी होय; तेव्हां तुम्हांला ड्यूकच्या कृत्यास उघड संमति देऊन मदत करावी लागेल.”

याप्रमाणे लुई राजाला ड्यूकच्या गुप्त खलबताची व मानसाची बातमी लागली. आपला धोक्यांत पडलेला जीव बचावतो व आपणावर अपमानकारक

अटी लढत्या जात नाहीत येवढ्याबद्दल लुईला समाधान वाटलं. शिवाय, इझाबेलाला किंतिनसारखा तरुण, सुंदर, व शूर पुरुष पति लाभत असून आपला जीव वांचवणाऱ्या कुलीन तरुणाला मोठी पदवी व अधिकार मिळत असल्याने आपला एक कायमचा विश्वासू मित्र ड्यूकचा मांडालेक बनत आहे ही गोष्ट आपल्या फायद्याची आहे असे लुईस वाटलं. आणखी, त्या तरुणाविषयीचं आपलं भविष्य खरं होणार म्हणूनही लुईला आनंद झाला.

टरल्याप्रमाणे दुसरे दिवशी मोठा दरबार भरविण्यांत आला. प्रथम लुई-वरील आरोपांची चौकशी झाली; व त्याबाबत इझाबेला व किंतिन यांच्या साक्षी घेण्यांत आल्या. इझाबेला आपल्या साक्षीत म्हणाली, “फ्रान्सच्या राजाच्या आश्रयास जाण्यास आम्हांत कोणीही सांगितलं नाही. आम्ही स्वतः होऊन वेडेपणाने त्यांचेकडे गेलो. दारीं आलेल्या पाहुण्या बायांस घराबाहेर घालवून देणं गैर व असभ्यपणाचं होईल, म्हणून मोठ्या नाखुषीने त्यांनीं आम्हांला आश्रय दिला; पण लगेच आमचीं गुप्तपणं लीजच्या बिशप-कडे खानगी केली. त्यांनीं दिलेल्या किंतिन तिरंदाजाने कित्येक संकटांत आपला जीव धोक्यांत घातून आमचें संरक्षण केले व आम्हांला लीजला सुरक्षित रीतीनें पोहोचविले.”

किंतिननें हीच हकीकत सांगितली. शिवाय, “हायराडिन वाटाड्याचें ला मार्कच्या माणसाशीं झालेलं संभाषण मला ऐकण्यास सांपडलं म्हणून, नामूर शहरापासून मी बायांच्या संरक्षणाकरितां रस्ता बदलला; व त्यामुळें कांहीं एक अडथळा न येतां आम्ही बिशपच्या किल्ल्याला सुखरूप पोहोचलो. लीज शहरांत बंड होऊन तेथें लुटाळूट झाली. विलियम दि ला मार्क विजयमदाने व मद्यपानाने बेहोष झाला होता. त्या धुंदीत त्यानें बिशपला आपल्यासमोर ओदीत आणविले व मग त्यांचा निर्दयतेनें अमानुष खून करण्यांत आला. त्या ठिकाणीं चाललेला दंगा व ला मार्कचे क्रूर हुकूम बंद पाडण्याकरितां मी स्कॉटिश तिरंदाज असून लुई राजे व चार्ल्स ड्यूक हे आपापलीं सैन्ये घेऊन बंडखोरांचें पारिपत्य करण्याकरितां येत आहेत असें पदरचें सांगितलें; पण त्या योगें लोक भ्याले व आपापल्या घरोघर गेले. अधिक प्राणहानि व मालमत्तेचा नाश होऊं नये म्हणून मी आपल्या जबाब-दारीवर ही गोष्ट केली. त्याबद्दल शिक्षा भोगण्यास मी तयार आहे.”

वरीलप्रमाणे संक्षिप्त हकीकत इतक्या सविस्तरपणे, सुसंगत रीतीने, स्पष्ट तऱ्हेने व धिटार्हने किटिनने सांगितली, की त्याच्या म्हणण्याची सत्यता सर्वांना तत्काळ पटली. तसेंच, कोंट्रेस इझाबेलाचे नम्रतापूर्वक पण निश्चयाचे भाषणही परिणामकारक झाले. यामुळे लुई राजाचा निरपराधीपणा पूर्णपणे सिद्ध झाला. तो आनंदाने ड्यूकला म्हणाला, “पहा, माझ्याबद्दल कसे खोटेनाटे गैरसमज पसरविण्यांत आले होते. लीजच्या बिशपच्या खुनाबद्दल व लीजच्या नागरिकांच्या बंडखोरीबद्दल गुन्हेगारांचे पारिपत्य करण्यास मी तयार आहे. ड्यूक ऑरलियन्स व कोंट्रेस इझाबेला यांची परस्परांची संमति असल्यास त्यांच्या विवाहाविरुद्ध मी नाही.”

याप्रमाणे ड्यूकच्या बहुतेक मागण्या लुईने ताबडतोब भरदरबारांत कबूल केल्यामुळे ड्यूकला कांही एक बोलता येईना.

याप्रमाणे ला मार्कवर भरदरबारांत बिशपचा खून व लीजच्या बंडवाल्या लोकांना मदत हे आरोप केले जात असतांनाच, ला मार्ककडून एक दूत (herald) आला आहे व तो दरबारांत येण्याबद्दल विनंति करीत आहे अशी वडीं आली. सर्व दरबारी आश्चर्यचकित झाले; पण ड्यूकच्या हुकुमाने त्याला दरबारांत येऊ दिले. तो आल्याबरोबर मोठ्याने ओरडला, “विलियम दि ला मार्क यानी कोंट्रेस हॅमेलाइनशी विधिपूर्वक लग्न केल्यामुळे तिच्या सर्व जमीनजुमल्याचा, सपत्तीचा व तिच्या सस्थानचा तो मालक झाला आहे. तसेंच, त्याने लीजच्या बिशपची पदवी धारण केली आहे. तरी, ड्यूकसाहेबानी हे हक्क मान्य करून आपल्या दरबारांतील एक मानकरी कौंट ऑफ क्रोये म्हणून ला मार्कला घेतले जावे.” या दूताच्या उद्दाम मागणीने इझाबेला व किटिन यांनी सांगितलेल्या हकीकतीचे प्रत्यंतर सर्वांना पटले. हा निरोप खरा आहे किंवा नाही याची चौकशी दरबारच्या पदवी-शास्त्रज्ञांकडून करण्यात आली. तेव्हां तो तोतया दूत आहे असे दिसून आले. त्याचा दूताचा पोशाख काढण्यांत आल्याबरोबर तो हायराडिन आहे असे किटिन व लुई राजाबरोबरचे लोक यांनी ताबडतोब ओळखले. लुई राजाने त्याला बाहेर घेऊन जाऊन तात्काळ फाशी द्या असा आपल्या लोकांस हुकूम केला. तात्काळ, त्या लोकांनी हायराडिनला दरबारांतून बाहेर नेले. “मला क्षणभर किटिनची भेट घेऊ द्या” असे त्याने त्या लोकांच्या हातांवर भरपूर चिरीमिरी ठेवून त्यांना विनविले. म्हणून हायराडिनला

किंदिनशीं दहा मिनिटें बोलण्याची परवानगी देण्यांत आली. किंदिन जवळ आल्यावर हायराडिन म्हणाला, “आपल्यावर चार्ल्स ड्यूकचा लवकर हल्ला होणार, म्हणून ला मार्क आपल्या लोकांना फ्रेंच शिपायाचा पोशाख देऊन व स्वतः ऑरलियन्सच्यासारखा पोशाख करून ड्यूकच्या छावणीवर छापा घालणार आहे. वेषांतरानें शत्रु-मित्र ओळखण्याची पंचाईत पडून आपल्याला ड्यूकच्या सैन्याचा पाडाव करतां येईल अशी ला मार्कची अपेक्षा आहे. या सत्य बातमीचा तुम्ही हवा तो उपयोग करा. शेवटीं, एकच विनंति मी करित आहे. माझा क्लेपर नांवाचा घोडा येथून एका मैलावर एका झोपडीशेजारीं बांधलेला आहे. त्याच्याजवळ तुम्ही जाऊन त्याचें नांव घेऊन अशी शीळ (तो शीळ घालून दाखवितो) घाला; व हा लगाम (तो किंदिनचें हातीं देऊन) त्याच्या तोंडांत घाला; व मग थोडेंसें चुचकारून त्याच्यावर स्वार व्हा. तो मग तुमचां सेवक व सहचर होईल. असा घोडा मिळणें दुरा-पास्त आहे. दिवस असो कीं रात्र असो, चांगली वाट असो कीं वाईट वाट असो, ऊन असो कीं पाऊस असो, कशाही स्थितींत तो तुम्हांला लोलेनें हवा तेथें घेऊन जाईल.” त्या निर्दय माणसाच्या हृदयांतहि प्रेमाला व दयेला एक स्थान आहे हें पाहून किंदिनला नवल वाटलें. त्यानें हायराडिनचा घोडा संभाळण्याचें कष्टूल केले. तो लगेच घोड्याकडे जाऊन त्याच्यावर स्वार होऊन क्षणांत दौडत परत आला.

इकडे ड्यूकच्या उतावळ्या स्वभावाप्रमाणें त्यानें लुईजवळ सैन्याची मार्गणी केली व म्हटलें, “लीजच्या लोकांचें व ला मार्कचें पारिपत्य करण्यास फार सैन्य नको. तुमचे निवडक तिरंदाज व इतर चार-पांचशें शिपाई पुरे होतील.” त्याप्रमाणें ताबडतोब तजवीज करण्याचें लुईनें कष्टूल केले.

तसेंच ड्यूक ऑरलियन्स, व कौंटेस इझाबेला यांना बोलावून आणून त्यांनीं एकमेकांना पसंत करून लग्नाचें कायम करावें असें म्हणून त्यांना आपल्यापुढें बोलाविलें. ऑरलियन्स कुरूप जोएनच्याऐवजीं इझाबेलाशीं लग्न करण्यास एका पायावर तयार झाला. पण तिनें पुन्हा एकदां आपला निश्चय प्रगट केला व आपण आपली संपत्ति व संस्थान ड्यूकच्या हवालीं करून मठांत जाणार असें निर्वाणीचें उत्तर दिलें. तेव्हां ड्यूकला फार राग आला व तो ओरडला, “तूं ऑरलियन्सला पति म्हणून पतकरलेंच पाहिजेस. नाहीं तर तुला आम्ही बळजबरीनें प्रार्थना-मंदिरांत नेऊन तेथें तुझा

विवाह लावून टाकूं.” पण दरबारांत बसलेली कौंटेस फ्रेन्हेकूर निर्भीडपणे म्हणाली, “कुलीन व उच्च घराण्यांतील स्त्रियांचा बळजबरीने विवाह करतात काय ! ड्यूकसाहेबांनी असें भलतेंच गैरवर्तन करूं नये.” ड्यूक मनांतल्या मनांत फार जळफळला; पण आपल्या सरदार स्त्री-पुरुषांचा कल पाहून त्याला आपला राग दाखून ठेवावा लागला. तेव्हां तो जरा मऊपणाच्या स्वरांत म्हणाला, “क्रोयेचें संस्थान खालसा करण्याची आमची इच्छा नाहीं. उलट इझाबेलानें आमच्या शूर वीर सरदारांपैकीं कोणास तरी पसंत करून त्याच्याशीं लग्न करावें. तेंहि तिला पसंत नसेल तर मध्य युगांतील पद्धतीचा अवलंब करून लढाईमध्ये जो कोणी सर्वांत शूर ठरेल त्याला इझाबेलानें वरलें पाहिजे आम्ही उद्यान स्वारीवर निघणार. तेव्हां ला मार्कला मारून त्याचें डोकें जो कोणी भात्यावर घेऊन येईल त्याला इझाबेला व तिचें संस्थान देऊं.” हें ड्यूकचें म्हणणे सर्वांना पसंत पडलेंसें दिसलें.

तदनुरूप स्वारीची तयारी झाली. शिपायामध्ये मोठा आवेश उत्पन्न झाला. कारण, ला मार्कचें डोकें उडविणारास मोहक व मौल्यवान बक्षीस मिळणार होतें. किंतिनने चार्ल्सला व लुईला ला मार्क शिपायांना फ्रेंच पोशाख देऊन रात्रीचा छपा घालण्याचा गुप्त बेत कळविला. तेव्हा, लुईने आपल्या सर्व सैनिकांना आपल्या अस्तनीवर पादरा शुभ्र पट्टा बांधून छाप्याचा प्रतिकार करण्यास तयार राहण्याचा हुकूम दिला.

दोन्ही सैन्यांची तयारी झाल्यावर लुई व चार्ल्स हे घोड्यावर स्वार होऊन लीज शहरावर चाल करून गेले. ला मार्क ऑरलियन्सचा पोशाख करून वेषांतराने लढणार आहे हें फक्त किंतिनला ठाऊक असल्यामुळे तो ला मार्कच्या शोधात होता; व तो दिसताच किंतिन त्याच्यावर चालून गेला व त्यांचें द्वंदयुद्ध सुरू झालें; किंतिनने ला मार्कला निःशस्त्र केलें; पण इतक्यांत, आपली उपकारकर्त्री गरडूड पॅव्हिलॉन ही दंगलीत सापडल्यामुळे मदतीकरितां ओरडत असलेली ऐकून तो तिला मदत करण्यास गेला. पण इकडे बॅलॅफ्रेने ला मार्कचें डोकें उडविलें. म्हणून इझाबेलावर त्याचा हक्क लागू झाला. “किंतिनने ला मार्क निःशस्त्र करून खाली पाडले होतें, म्हणून मला त्या अस्त्रालाचें डोकें उडविता आलें. तेव्हां इझाबेलावर खरा हक्क माझ्या भाच्याचा आहे व त्यालाच ती योग्य आहे.” असें सर्वांदेखत बॅलॅफ्रे म्हणाला; या त्याच्या उदारतेनें सर्वांना आनंद झाला.

ड्यूक चार्ल्सलाही किंटिनच्या विजयाने फार आनंद झाला व म्हणून त्याने मोठ्या खुशीने इझाबेलाचा हात किंटिनच्या हातांत दिला. आपला एक पूर्वाचा विश्वासू नोकर, व आतांचा जिन्हाळ्याचा मित्र, ड्यूकचा मांडलिक झाला म्हणून, आणि किंटिनच्या नशिबी वैभव व उच्च पदवी मिळण्याबद्दलचें आपलें भविष्य खरें झालें म्हणून, लुई राजाला आनंद झाला. दोन्ही राजांमध्ये कांहीं काळ तरी मैत्री व सलोखा झाला म्हणून सर्वांना आनंद झाला.

किंटिन व इझाबेला यांचा विवाह मोठ्या थाटाने व दोन्ही राजांच्या आशीर्वादाने साजरा झाला; किंटिनला सुंदर बायको, संपत्ति व सरदारकी मिळून तीं दोघे सुखाने कालक्रमणा करूं लागलीं.

लघुकथा दुसरी ब्राड ऑफ लॅमरमूर

[लॅमरमूरची वधू]

इंग्लंड व स्कॉटलंड या प्रतिस्पर्धी व परस्परापासून वेगळ्या असलेल्या देशांचे एकीकरण सन १७०७ मध्ये आपोआप, बिनतक्रार, व बिनबोभाट घडून आले. कारण, एलिझाबेथ राणीच्या पश्चात्, स्कॉटलंडचा सहावा जेम्स राजा हा इंग्रज राजघराण्याशी शरीरसंबधाने सरळ व जवळचा वारस असल्यामुळे तो लंडन राजधानीस राहण्यास येऊन इंग्लंडचा पहिला जेम्स म्हणून राज्यकारभार करू लागला. जास्त संपन्न व सामर्थ्यवान देशाचे राज्यपद मिळाल्याने त्याचे वैभव व महत्त्व वाढले. स्कॉटलंडांतील किती तरी सरदार राजाबरोबर लंडनला गेले. पण, यामुळे स्कॉटलंडच्या लोकांची या स्थानत्यागी जमीनदारांच्या (absentee-Land-lords) जाण्याने दुर्दशा झाली. जेम्स राजा जरी जुलमी व स्वभावाने देवदत्त राजहक्काचा (Divine right of rule) पुरस्कर्ता असला तरी त्याचेकडून प्रजेच्या खासगी तंटयात व तक्रारीत त्यांना योग्य न्याय मिळत असे. पण, राजा कायमचा दूर गेल्याने खालच्या दर्जाच्या न्यायाधिकांना व अधिकाऱ्यांना लाचलुचपतीस सवड मिळू लागली. यामुळे स्कॉटलंडांतील हलक्या पण हुशार लोकांचे फावले. सोन्याचादीचीं भांडी व पैशाच्या पिशव्या राजाच्या मंत्र्यांना हव्या तितक्या मिळू लागल्या व असे लोक संपन्न व मानकरी बनले. परंतु, पूर्वीची खानदानीचीं घराणीं खालावली; व त्यांची पुरातन मालमत्ता, शेतवाडी व राहते किल्ले या नव्या उपटसुभ्या (upstart) लोकांचे ताब्यांत आले.

वर वर्णन केलेल्या रीतीने विलियम अॅशटन नांवाच्या कायदेपंडित गृहस्थाने चढत चढत स्कॉटिश न्यायखात्यांतील मानाची ग्रीव्ही कौन्सेलरची व लॉर्ड कीपरची जागा पटकावली. त्याने एका पुरातन सरदार घराण्यांतील बार्डशी लक्ष केले. जरी लेडी अॅशटन आपल्या पतींना योग्य आदर दाखवी व जरी घराण्याचे वैभव वाढविण्याच्या कामांत दोघांचे एक

मत होतें; तरी ती आपल्या नवऱ्याला मनांतून उपटसुंभ (upstart) समजे. या दांपत्याला तीन अपत्ये झाली. पहिला मुलगा डग्लस ॲशटन दोन्ही देशांच्या एकीकरणानंतर लवकरच देशांतरीं प्रवासास गेला. पण तो ॲशटन घराण्याचे अनर्थ प्रसंगी घरीं आला होता. त्यांचें दुसरें अपत्य सतरा वर्षांची लुसी नांवाची मुलगी होती; व तिसरें अपत्य हेन्री नांवाचा चौदा वर्षांचा मुलगा होता. स्कॉटिश पार्लमेंटाची बैठक चालू असतांना सर विलियम ॲशटन आपल्या मुलांमाणसांसह एडिंबरो शहरीं राहत; पण, बाकी वेळीं ते आपल्या रॅहन्सबुड नांवाच्या पुरातन किल्ल्यांतील प्रशस्त वाड्यांत राहत असत.

या पुरातन किल्ल्याची मूळ मालकी स्कॉटलंडांतील एका पहिल्या प्रतीच्या शूर व वजनदार सरदार घराण्याकडे होती. पण हें घरणें पिढीजाद टोरी पक्षीय व स्कॉटिश एपिसकोपेलियन धर्मपंथीय होतें. यामुळें त्यानें अन्तःकलहांत (civil strife) वारंवार भाग घेऊन आपलें वैभव व सामर्थ्य कमी केलें. या घराण्याच्या ॲलन रॅहन्सबुड नांवाच्या पुरुषानें तर सन १६८७ च्या राज्यक्रांतींत भाग घेतल्यामुळें त्याची सरदारकीची पदवी सरकारनें काढून घेतली. पण, या दुर्दैवानें शहाणपण न शिकतां ॲलननें इतमामानें व उधळपट्टीनें राहून किल्ल्याच्या विस्तृत शेतवाडीच्या तारणावर सर ॲशटनकडून कर्ज काढलें. पुढे त्या कर्जाबाबत फिर्यादी झाल्या. त्या कायदेबाज न्यायाधीशानें आपलें वजन खर्चून आपल्या बाजूचा व आपल्याला फायदेशीर निकाल वरिष्ठ कोर्टाकडून मिळविला. शेवटीं, ॲलनला आपला वडिलोपार्जित प्रख्यात किल्ला व मोठी मौल्यवान मालमत्ता कर्जाच्या मोबदल्यांत सरसाहेबांना द्यावी लागली. त्या विस्तीर्ण किल्ल्याच्या समुद्राकडील तटाला लागून असलेला एक मोठा बुरूज व त्याच्या सन्निधचा दिवाणखाना व एकदोन राहत्या खोल्या, इतका एकीकडचा भाग ॲलनकडे राहिला. त्यांत त्याला दैन्यावस्थेंत दिवस कंठावे लागले.

ॲलनचा एकुलता एक मुलगा एजर रॅहन्सबुड हा वीस वर्षांचा होता. सर विलियमच्या कावेबाजपणामुळें आपल्याला वैभवहीन स्थितींत व दैन्यावस्थेंत राहण्याचा प्रसंग आला म्हणून पितापुत्र सरसाहेबांचा द्वेष करीत.

अशा मनःस्थितीत **अॅलन** आजारी पडला व **सरसहेबांना** शिब्या-
शाप देत व आपल्या मुलाला त्यांचा सूड घेण्याची जणू कांहीं आज्ञा करीत
त्याने प्राण सोडला.

तो दिवस नोव्हेंबरचा असून वेळ सकाळची होती; व सर्वत्र दाट धुकें
पडलें होतें. अशा उदासवाण्या व गंभीर समयी **अॅलन**ची प्रेतयात्रा पूर्वीच्या
थाटामाटानें त्याच्या नातेवाईक मंडळींनी करण्याचे ठरवून आपआपल्या
निशाणाखाली व आश्रितांसकट प्रेताच्या पेटीमागून कबरस्थानीं ती सर्व
मंडळी आली. प्रेतपेटी थडग्याजवळ ठेवल्यावर **स्कॉटिश एपिसकोपेलियन**
पंथाचा पाद्री प्रेतसंस्काराच्या प्रार्थनेला प्रारंभ करणार तोंच **सर अॅशटन**चा
हुकूम घेऊन सरकारी धर्मखात्यांतला **प्रिसबिटेरियन** न्यायाधिकारी यानें
त्या पाद्रीला प्रतिबंध केला. तत्क्षणीं जमलेली सर्व मंडळी संतापली; **एजर**नें
(त्याचें लोकप्रिय नाव **मास्तर रॅव्हन्सवुड** होतें) तर म्यानातून तरवार
काढली व न्यायाधिकाऱ्यास जीवाची जरूर असेल तर प्रतिबंध न करण्यास
बजावून त्यानें आपल्या पाद्रीयास प्रार्थना करण्यास हुकूम केला. न्याया-
धिकाऱ्यानें “आजच्या सरकारी आज्ञाभंगाचें प्रायश्चित्त तुम्हांला मिळाल्या-
वांचून राहणार नाही” असें **रॅव्हन्सवुड**ला बजावले. तरी पण सर्व प्रेत-
संस्कार यथाविधि पार पडल्यानंतर सर्व मंडळी परतून बुरुजाच्या दिवाण-
खान्यांत आली. **एजर** मोठ्यानें म्हणाला, “कोणाच्या भात्यातून हा बाण
सुटला आहे हें मी जाणतो; ज्यानें आमच्या घराण्याचा नाश व बेअब्रू केली
त्यावर व त्याच्या घरावर तसाच प्रसंग आणल्यावांचून मी राहणार नाही.”
त्या काळच्या रीतीप्रमाणें **रॅव्हन्सवुड**नें जमलेल्या मंडळींस प्रेतयात्रेनिमित्त
चांगली मेजवानी व नंतर उत्तम मद्य दिलें. सर्व मंडळींना आपआपल्या
घरी जाण्यास निरोप देऊन **मास्तर**नें त्या रिकाम्या दिवाणखान्यांत दुःख
व संताप या मिश्रमनौविकाराच्या मनःस्थितीत एका जुनाट आरामखुर्चीवर
अंग टाकलें.

दुसरे दिवशीं सकाळी न्यायाधिकाऱ्यानें **लॉर्ड कीपर सर अॅशटन**
यांजकडे येऊन झालेला प्रकार तिखटमीठ लावून सांगितला व मग तो
निघून गेला. तो गेल्याबरोबर **अॅशटन**साहेब खुर्चीवरून उठले व दिवाण-
खान्याभर येरझारा घालीत आवेशानें व आनंदानें म्हणाले, “तरुण
रॅव्हन्सवुड आतां माझ्या चांगला तावडींत सापडला आहे. याच्या

बापानें समेटाच्या वाटाघाटी नाकारून कोर्टीत फिर्यादीअर्थादी करून माझ्या अब्रवर शितोडे उडविले. हा एजर पोरगा रागीट व मूर्ख आहे. त्यानें आपली होडी बंदराबाहेर धडपणें काढली नाहीं तोंच तिच्यावर नौका-मंगाचा (Shipwreck) प्रसंग आणला आहे. मी जी हकीकत प्रीव्ही कौन्सिलला लिहून कळविणार आहे, तिच्या भाषेवरून सरकारच्या बिन-लष्करी धार्मिक अधिकाऱ्यांची अवज्ञा त्यानें केली आहे असा स्पष्ट अर्थ निघेल. मग तो जबर दंडास पात्र होईल. त्याला एडिंबरो किल्ल्यांत किंवा ब्लकनेस किल्ल्यांत स्थानबद्ध करतां येईल. त्यानें केलेल्या भाषणांतील कांहीं कांहीं शब्दांवरून त्याच्यावर राजद्रोहाचा आरोप ठेवतां येईल. परंतु मी हें प्रकरण त्या थरापर्यंत नेऊं इच्छीत नाहीं. माझ्या हातीं असलें तरी मी त्याचा जीव घेणार नाहीं. परंतु हल्लींच्या मंत्रिमंडळाची सत्ता संपेपर्यंत तो जिवंत राहिल्यास मला त्याची मालमत्ता परत करण्याचा प्रसंग येईल तो न यावा इतकी मी खबरदारी घेतली म्हणजे पुरे.” असें स्वगत भाषण करून सरसाहेब लिहूं लागले. थोडासा मजकूर लिहून झाल्यावर त्यांनीं दिवाणखान्याच्या भिंतीकड-च्या खांब्यावर रॅव्हन्सबुड घराण्याच्या शिरस्त्राणाचें (family crest) चित्र पाहिलें. तें चित्र एका काळ्याभोर बैलाच्या डोक्याचें असून त्या खालीं ‘मी योग्य संधीची वाट पाहत आहे’ (I bide my time) अशा अर्थाची म्हण रंगविली होती. ती म्हण पडण्याचें कारण एका दंतकथेंत होतें. या घराण्याच्या एका पूर्वजाचा हा किल्ला व त्याचें आवार त्याजपासून बळजबरीनें घेतलें गेले होतें. पण, योग्य संधि आल्याबरोबर मूळ मालकानें बळकावणारा मालक मेजवानींत व मद्यप्राशनांत गर्क असतां मेजवानीच्या मेजावर काळ्या बैलाचें डोकें आणून ठेवून मंडळीवर एकदम छापा घालून सर्वांना ठार मारलें; व त्यानें अशा अचाट रीतीनें किल्ला व आवार परत मिळविलें. लॉर्ड कीपरला माहीत असलेली ही भयंकर कहाणी आठवून त्याची लेखणी हातांतून मेजावर पडली. इतक्यांत, त्याला आपल्या लुसी मुलीचा सतारीच्या साथीवर गाईलेल्या मधुर गाण्याचा आवाज ऐकूं आला. गाणें संपल्यावर तो लुसीच्या खोलींत शिरून म्हणाला, “ लुसी, तुझा संगीत तत्त्वज्ञानी तुला जगाचा अनुभव येण्यापूर्वीं तें तुच्छ लेखण्यास शिकवितो काय ? ” लुसी किंचित् लाजली. गाण्याच्या मतलबावरून आपल्या मताचा

तर्क करणे रास्त नाही असे म्हणून वडिलांच्या सांगण्यावरून सतार खाली ठेवून ती त्यांच्याबरोबर फिरावयास निघाली.

ती दोघे हातांत हात घालून गर्दच्छाय वृक्षराजीने शोभायमान झालेल्या सहलसडकेने थोडा वेळ चालत गेली. वाटेत त्यांना हातांत धनुष्य-बाण घेतलेला उपवनरक्षक (park-keeper) भेटला. त्याने हरिणाची शिकार पाहण्यास चळण्याची त्यांना विनंति केली. सरसाहेबांनी सध्यां नको म्हणून त्याचे हातावर एक डॉलर ठेवला व सहज म्हणून त्याला मास्तर रॅव्हन्सबुडच्या नेम मारण्याच्या पटाईतपणाबद्दल प्रश्न विचारला. तो मोठ्या अभिमानाने म्हणाला. हरिणांतील प्रचंड व चवताळलेला नर एका शिकाऱ्यावर धावून आला असता केवळ सोळा वर्षांच्या मास्तरने आपल्या तरवारीने त्या प्राण्याचे धड शिरापासून वेगळे केले.” सरसाहेबांनी विचारले “ तो बंदूक मारण्यांतही पटाईत आहे काय ? ” उपवनरक्षक उत्तरला, “ माझा अंगठा व बोट यांमध्ये धरलेला रुयाचा डॉलर तो ऐशी याडावरून बोटांना इजा न करतां खाली पाडील. नजर, हात, दिशा व बंदुकगिरी (eye, hand lead and gunpowder) यांचा योग्य मेळ घालून लक्ष्यवेधू (target) करण्याचे त्याचे कसब अजब आहे ! ” नंतर सर अॅश्टनने आपल्या मुलीस विचारले, “ या रक्षकाला पूर्वीच्या घराण्याबद्दल आदर व अभिमान आहेसे दिसते.” ती उत्तरली, “ जर त्या कुटुंबाची तुम्हांला माहिती पाहिजे असेल तर वृद्ध अॅलीस ती बरोबर देऊ शकेल. शिवाय, ती वृद्ध बाई वीस वर्षांखाली आंधळी झाली असून सुद्धा तिच्या अवलोकनशक्तीचा बारकावा व वागणुकीचा सभ्यपणा आश्चर्यकारक आहे. तरी तिच्याकडे जाऊ या.” असे म्हणून लुसीने आपल्या वडिलांना तिच्या शोपडीकडे ओढीतच नेले. तिने शोपडीपुढील छोट्या बागेचा दरवाजा उघडला व त्या वृद्धबाईकडे पाहून ती म्हणाली, “ अॅलीस, माझे वडील तुला भेटावयास आले आहेत.” त्या बाईने आलेल्या पाहुण्याकडे वळून व त्यांच्याकडे आपली मान फिरवून म्हटले, “मिस् अॅश्टन, त्यांचे मी स्वागत करत्ये व तुमचेही करत्ये.” लॉर्ड कीपर म्हणाले, “ माई, तुमच्या मधमाशांना आजची सकाळ छान आहे ना ? ” अॅलीसच्या बाह्य स्वरूपाप्रमाणे तिचे भाषण आहे किंवा नाही हे पाहण्याकरितां वरील प्रश्न त्यांनी विचारला. ती उत्तरली, “ महाराज, मला तसेच वाटते; अलीकडे हवा जास्त सौम्य (mild) झाली आहे. त्यांनी

विचारले, “तुम्ही स्वतः या मधमाशांकडे बघतां कीं दुसरें कोणी मदतीस घेतां ?” **अॅलीस** म्हणाली, “ज्याप्रमाणें राजेलोक आपल्या प्रजेचा कारभार प्रतिनिधीतर्फें चालवितात, त्याप्रमाणें मी माझ्या मधमाशांचा चालविते; मला पंतप्रधानही चांगला मिळाला आहे.” असें बोलून तिनें बोलावण्याच्या रुप्याच्या शिळीनें पंधरा वर्षांच्या बेबीला बोलाविलें. तदनुरूप, नीटनेटका पोशाख केलेली, तरतरीत व चलाख मुलगी आपल्या मालकिणीपुढें येऊन उभी राहिली. **अॅलीस** म्हणाली, “बेटा, **लॉर्ड कीपर**ना व मिस **अॅशटन**ला मध वं भाकरी आणून दे. मात्र ती जलदीनें आण व ती निर्मळ आहे असें पाहून आण; मग तुझ्या अडाणीपणाकडे ते दुर्लक्ष करतील.” ओपल्या आश्रितांना व कुळाडाळांना कचित् भेटणाऱ्या आपल्या मालकाकडे आश्चर्यानें पाहत बेबी घरांत गेली व लगेच स्वच्छ व निर्मळ केळीच्या पानांवर मध व भाकरी आणून तिनें दोघांच्यापुढें नम्रतेनें ठेविली. **लॉर्ड कीपर**नें त्याचा साभार स्वीकार केला. मध-भाकरी हातावर घेऊन खात खात ते म्हणाले, “या शेतवाडीवर तुम्ही पुष्कळ दिवस आहांत ?” ती उत्तरली, “**रॅव्हन्सवुड** येथें राहावयाला आल्याला आम्हांला आतां सुमारे साठ वर्षे झालीं.” त्यांनीं विचारले “तुमच्या बोलण्याच्या पद्धतीवरून तुम्ही मूळच्या या प्रांतांतल्या दिसत नाहीं.” ती म्हणाली “नाहीं, मी जन्मानें इंग्लिश बाई आहे.” ते म्हणाले “पण, तुम्हीं जणूं काहीं या देशच्या आहांत असें तुमच्या या देशाच्या भक्तीवरून भासतें.” ती आंधळी बाई म्हणाली, “देवानें दिलेला सुखदुःखाचा पेला मीं येथें चाखला. मी एका प्रामाणिक व प्रेमळ पतीसह वीस वर्षे येथें संसार केला. त्या काळांत मला सहा अपत्ये झालीं. परंतु, दुर्दैवानें तीं साहीही अपत्ये येथें मृत्युमुखी पडलीं व येथल्याच पडक्या प्रार्थनामंदिराच्या कबरस्थानांत त्यांना पुरण्यांत आले. ते जिवंत असेपर्यंत त्यांना दुसरा देश नव्हता व ते गेल्यावर मला त्यांचाच देश आपलासा वाटतो.” तिच्या घराकडे पाहत **सरसाहेब** म्हणाले “पण, तुमचें घर अति मोडकळीस आलें आहे.”

लुसीनें वडिलांचें म्हणणें ऐकून भीत भीत पण उत्सुकतेनें त्यांना विनविलें “बाबा, तुम्हांला पसंत असेल तर तें घर नीट करावयास हुकूम द्या.” ती आंधळी बाई **लुसीला** म्हणाली, “माझ्या प्रिय लुसीतार्ई, सध्यांचें घर बरें आहे.” **लुसी** म्हणाली, “पण, एकदां तुमचें घर चांगलें होतें व तुमची

स्थितीही संपन्नतेची होती. परंतु, आतां तुमच्या म्हातारपणीं या भिकार खोपटात राहणें वार्डट आहे.” ती म्हणाली, “मिस लुसी, माझ्या योग्यतेनुरूप माझें घर आहे. मी ज्या हालअपेष्टा सोसल्या आहेत व दुसऱ्यांना सोसतांना पाहिले आहे, त्यांनीं जर माझें हृदय फुटले नाही, तर तें मजबूत होतें हें खास. सध्यां मी पूर्वीपेक्षां अशक्त झाले आहे असें मला वाटत नाही.” लॉर्ड कीपर म्हणाले, “तुम्हीं पूर्वीच्या स्थितीत पुष्कळ फरक झालेले पाहिल्यासारखें दिसतें. पण तुमच्या पूर्वअनुभवावरून अशा फरकांची तुम्हांला अपेक्षा झाली असेलच.” ती उत्तरली, “अपेक्षा असो नसो काळानें मला ते सोसण्यास शिकविलें आहे येवढें खरे. तुम्ही ज्या वृक्षाशेजारी बसला आहे व ज्यानें माझ्या घरावर छाया पाडली आहे तो उंच व भव्य वृक्ष कधीं तरी आपोआप पडणार किंवा कुऱ्हाडीनें कापला जाणार हें मला समजतें; पण माझ्यादेखत तरी तो माझ्या घरावर सुखकर सावली देत राहावा असें मला वाटणें स्वाभाविक आहे.” लॉर्ड कीपर म्हणाले, “माझ्या शेतवाडीच्या पूर्वीच्या मालकाच्या काळचे दिवस आठवून तुम्हाला वार्डट वाटत आहे याबद्दल तुमच्यावर मी नाखुष होईन असें समजूं नका. त्यावर तुम्हीं प्रेम करावें असें त्यांचें निःसंशय वर्तन अमलें पाहिजे व या तुमच्या कृतज्ञतेबद्दल मला तुमचें कौतुक वाटतें. मी तुमच्या घराला दुरुस्त्या करण्यास हुकूम देतो. आपला एकमेकाचा अधिक परिचय झाला म्हणजे आपण एकमेकांचे मित्र होऊं.” ती वृद्ध बाई म्हणाली, “नवे मित्र जोडण्याचें माझें वय नाही. तुमच्या उदार बुद्धीबद्दल मी आभार मानतें. परंतु मला पाहिजे तें माझ्याजवळ आहे व आपल्याकडून मला कांहीं जास्त नको आहे.” लॉर्ड कीपर म्हणाले, “तें असो, पण तुम्ही बाहेरून दिसतां त्यापेक्षां जास्त शिक्षित व समंजस आहांत असें मला वाटतें. तुम्ही तुमच्या हयातीभर माझ्या शेतवाडीवर चिनकरानें खुशाल रहा.” ती वृद्ध बाई म्हणाली, “ही बाब थुल्लक म्हणून तुमच्या लक्षांत नसेल; पण, मला स्मरतें कीं रॅव्हन्सबुड शेतवाडीची विक्री झाली, तेव्हां विक्रीखतांत आमची घरजमीन बिनभाड्यानें व बिनकरानें आमचेकडे ठेवण्याचें कलम आहे.” सर-साहेब गोंधळून म्हणाले, “होय, मला तें आठवतें. तुमची तुमच्या जुन्या मालकावर इतकी भक्ति दिसते कीं, तुम्हीं नव्या मालकाकडून कांहीं एक मदत किंवा सवलत घेऊं इच्छीत नाही.” ती म्हणाली, “तसें मुळींच नाही.

जरी मी आपण देऊं केलेली मदत नाकारीत असलें तरी आपल्याबद्दल माझ्यामध्ये कृतज्ञताबुद्धि आहे. परंतु आतां मी जें आपल्याला सांगणार आहे त्यापेक्षां निराळ्या रीतीनें मला माझी कृतज्ञता व्यक्त करतां आली असती तर बरे झालें असतें.” मग ती अधिक गंभीरपणें व मनावर ठसण्यासारख्या रीतीनें म्हणाली, “महाराज, तुम्ही काय आरंभलें आहे त्याचा काळजीपूर्वक विचार करा. तुम्ही भयंकर कड्याच्या निमुळत्या टोकावर उभे आहां.” ती बाई राजकीय परिस्थितीला उद्देशून बोलत आहे असें समजून लॉर्ड कीपर म्हणाले, “तुमच्या कानांवर एखाद्या कटाची किंवा कारस्थानाची कुणकुण लागली आहे काय? (Has anything come to your knowledge—any plot or conspiracy ?)

ती उत्तरली, “नाहीं. महाराज, जे असल्या फंदांत पडितात ते वृद्ध, आंधळ्या व दुर्बल इसमांना कटांत घेत नाहींत. माझा इशारा निराळ्या कोटींतला आहे. तुम्हीं रॅव्हन्सबुड घराण्याविरुद्ध फार कडक उपायांची योजना करीत आहांत. पण मी तुम्हांला सांगतें कीं तें घराणें भयंकर आहे. जिवावर उदार झालेल्या माणसाशीं फार जपून व सावधगिरीनें वागलें पाहिजे.” कीपर म्हणाले, “वा, त्यांत काय आहे? आमच्या व्यवहारांत माझ्या स्वतःच्या पदरचें कांहीं नाहीं. सर्व गोष्टी कायद्यावरहुकूम झाल्या आहेत व होतील; व जर त्यांना त्यांत फेरबदल करून ध्यावयाचा असेल तर त्यांनीं कायद्याची कास धरली पाहिजे.” ती म्हणाली, “पण, दुसरे उपाय हरले म्हणजे ते कायदा आपल्या हातीं घेतील.” लॉर्ड कीपर म्हणाले, “तुमच्या म्हणण्याचा काय अर्थ? तरुण रॅव्हन्सबुड अत्याचार करील कीं काय?” ती म्हणाली, “देवदयेनें तसें न होवो. तो उदार, स्वतंत्र वृत्तीचा व थोर मनाचा आहे. तथापि, तो रॅव्हन्सबुड घराण्यांतला आहे व त्यांच्या घराण्याची म्हण “मी संधीची वाट पाहत आहे” ही तुम्हांला ठाऊक आहे. तसेंच, या घराण्यांतील चेसले नांवाच्या पुरुषानें केलेलें भयंकर कृत्य तुम्हांला व विशेषतः मिस ॲश्टनला ठाऊक आहे. म्हणून मी म्हणतें, तुम्ही त्याला कायद्याच्या कचाट्यांत आणण्यासारखें कांहीं एक करूं नका.” त्यानें म्हटलें, “तरुण रॅव्हन्सबुड हा मानधन माणूस (a man of honour) आहे व तो भलतेंच करणार नाहीं.” असें म्हणून घाईघाईनें ॲलीसबाईचा निरोप घेऊन ते लुसीसह किल्ल्याकडे परत येण्यास निघाले.

लॉर्ड कीपर सुमारे पाव मैल अगदीं मुकाट्याने चालले. त्या काळीं मुलां-मुलींना जी वागण्याची रीत व शिस्त शिकविली जात असे, तदनुरूप आई-बापांची आज्ञा पाळण्याची व त्याचें भय बाळगण्याची लुसीला सवय झाली होती; शिवाय, ती स्वभावतः भित्री होती म्हणून तीही कांहीं न बोलतां बापाबरोबर चालली होती. शेवटी, तिच्याकडे एकदम वळून तिच्या वडिलांनीं तिला विचारलें, “लुसी, तू इतकी घाबरलीस का ?” त्या रानांत चरत असलेल्या व न माणसाळलेल्या (undomesticated) काळ्या केसाळ बैलाच्या टोळीकडे तिनें न बोलता बोट दाखविलें. त्या क्रूर व भयंकर बैलांना पाहून सर अँड्रयन आपल्या मुलीचा खादा धरून वृक्षराजोमधून जलद पावले टाकीत जोरानें पुढे गेले. या पळपुट्या वृत्तीमुळे व लुसीच्या निळ्या झग्यानें त्या टोळीतील पुढचा बैल बुजला व आपल्या खुरांनीं जमीन खरवडीत, मधून मधून डुरकवण्या फोडीत, व आपल्या शिंगांनीं रेती उच आकाशांत उडवीत त्यांच्यावर चालून आला. त्या जवळ येऊन ठेपलेल्या सकटप्रसंगीं पितृवात्सल्यानें प्रेरित होऊन आपल्या जिवाची पर्वा न करतां लुसीचे वडील तिच्यापुढे उभे राहून त्या हल्ला करणाऱ्या प्राण्याचा हातानें व शरीराने होईल तितका प्रतिकार करण्यास सज्ज झाले. या प्रतिकाराच्या देखाव्यानें बैल अधिकच बिथरला. आतां बापलेक किंवा दोघेही त्या प्राण्याच्या रागाला बळी पडणार तोंच बंदुकीतून सूं सूं आवाज करीत एक गोळी नीट नेमाने त्या प्राण्याची मान व कण्याचें हाड यामधल्या मर्मस्थानात घुसली. लगेच, तो बैल भयंकर वेदनांनीं हंबरडा फोडीत कोलमडून बापलेकीपासून नऊ दहा फुटांवर येऊन कण्हत पडला व तत्काळ गतप्राण झाला. त्या भयंकर प्रसंगानें लुसी बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडली व तिच्या बापाची जवळ जवळ तीच स्थिति झाली. आपली जीवजाई संकटांतून अचानक सुटका झाल्यामुळे त्याला साश्चर्य आनंद झाला. इतक्यांत, त्याची नजर झाडीच्या खांद्यांमधून बंदूक हातांत घेतलेल्या आकृतीकडे वळली. यामुळे, सुटका कोणी केली हे तत्क्षणीं त्याच्या ध्यानांत आलें. लुसीकडे पाहतो तों तिला मदतीची अत्यंत जरूरी आहे असें त्याला दिसलें म्हणून, आपला प्राणरक्षक स्वतःचा अरण्य-रक्षक असावा असें समजून त्यानें त्यास, लुसीला तात्काळ मदत करण्यास सांगितलें; व तो अधिक माणसांची मदत आणण्याकरितां अँलीसच्या झोपडी-कडे घाईघाईनें गेला. तो शिकारी लुसीजवळ आला व त्यानें तिला एका

जुन्या मोडक्या तोडक्या अपशकुनी कारंज्यापाशीं नेलें. (या कारंज्यासंबंधीं अशी दंतकथा होती कीं, रॅव्हन्सबुडच्या एका पूर्वजाच्या प्रियाराधनांत त्याच्या प्रियपात्रानें कारंज्याच्या कुंडांत रागानें जलसमाधि घेतली होती.) तेथें तिला नेत्यानंतर व तिच्या अंगावर कारंज्याचें गार पाणी शिंपडल्यावर ती शुद्धीवर आली तेव्हां आपले वडील आपल्याजवळ नाहींत हें तिला कळलें. अर्थात् ती हलकेंच पण दुःखानें उद्गारली “ माझे वडील कोठें आहेत ? ” तो परका पुरुष उत्तरला, “ सर विलियम हे सुरक्षित आहेत व ते ताचड-तोच येथें येतील. ” ती उद्गारली, “ तुम्हांला त्याची खात्री आहे ? बैल आमच्या अगदीं जवळ आला होता. कृपा करून मला थांबवूं नका. माझ्या वडिलांना शोधण्याकरितां मला गेलेंच पाहिजे. ” म्हणून ती उठूं लागली, पण तिला इतकी अशक्तता आली होती कीं, त्या निव्वळ उठण्याच्या प्रयत्नानें ती खालींच पडती; पण इतक्यांत त्या परकी पुरुषानें तिला आपल्या हातांवर घेतलें व लगेच एका दगडावर उभें केले व म्हटलें, “ मी खरो-खरी सांगतो कीं सर विलियम अॅशटन पूर्णपणें सुरक्षित आहेत; व मीं आतांच सांगितल्याप्रमाणें, इतक्यांत ते परत येतील. तेव्हां त्यांच्याबद्दल बिलकुल काळजी करूं नका. सुदैवानें त्यांची असामान्य तऱ्हेनें सुटका झाली आहे. बार्इसाहेब, तुम्हांला थकवा आला आहे. माझ्यापेक्षां जास्त योग्य मदत येईपर्यंत तुम्हीं येथून उठण्याचा प्रयत्न करूं नका. ”

लुसी आतां चांगली सावध झाली होती. म्हणून, तिनें त्या परक्या पुरुषाकडे लक्ष देऊन पाहिलें. त्याच्या शिकारी पोशाखावरून व सपक्ष टोपी-वरून त्याचा उच्च दर्जा दिसून येत होता. दिसण्यांतही तो रुबाचदार व उमदा, पण किंचित् काळवंडलेला व उदासवाणा दिसत होता, तरी त्याचा चेहरा आकर्षक होता. ती किंचित् गोंधळून खालीं पाहूं लागली. पण, आपली व आपल्या वडिलांची प्राणांतिक संकटापासून सुटका करणाऱशीं कृतज्ञतेच्या आवाजानें तिला बोलल्याविना राहवेना. परंतु कृतज्ञतेचे शब्द ऐकण्यास नकोत असें दाखविणाऱ्या मुद्रेनें तो म्हणाला, “ बार्इसाहेब, तुम्ही आज ज्यांची संरक्षक देवता (guardian angel) आहां त्यांच्या संरक्षणाखालीं मी तुम्हांला ठेवून जातो. ” या संदिग्ध भाषणाचें लुसीला आश्चर्य वाटून ती उद्गारली, “ कृतज्ञता व्यक्त करण्यांत माझी

कांहीं तरी चूक झाली असावी. खरोखरी तसेंच झाले असले पाहिजे. परंतु, माझे वडील **लॉर्ड कीपर** येईपर्यंत तुम्ही थांबलात तर ते तुमची चौकशी करून नांव विचारून योग्य शब्दांनी कृतज्ञता व्यक्त करतील.” तो परकी पुरुष म्हणाला, “माझे नांव कळण्याची अवश्यकता नाही. **सर विलियम**ना ते लवकरच कळेल. पण ते कळल्याने त्यांना बरे वाटेल की वाईट वाटेल ते ईश्वर जाणे!” **लुसी** मनापासून बोलली, “तुम्ही त्यांच्याबद्दल शंका धरू नका. स्वतःच्याकरिता व माझ्याकरिता ते तुमचे आभार मानतील. तुम्हांला माझ्या वडिलांची माहिती नाही किंवा त्यांच्या सुरक्षिततेबद्दल तुम्ही मला उगाच असत्य सांगत आहां. कदाचित्, ते त्या भयंकर प्राण्याच्या रागाला बळी पडले असतील.” असे म्हणून ती वृक्षराजीकडे जाऊ लागली; तोंच तो नाखुशीने म्हणाला, “बाईसाहेब, मी शपथपूर्वक पुन्हा सांगतो की तुमचे वडील पूर्णपणे संकटमुक्त झाले आहेत. परंतु रानटी बैल चरत असलेल्या बाजूकडे जाऊन तुम्ही आपला जीव पुन्हा धोक्यात घालू नका. तुमचा जाण्याचा निश्चयच असला तर माझा खादा धरून तरी चाला.” तदनुरूप **लुसी**ने त्याच्या खांद्यावर आपला भार टाकून ती चालू लागली. इतक्यांत, **अलीस**ची मोलकरीण व दोन लाकूडतोडे यांना घेऊन **सर विलियम** आले व **लुसी**ला पाहतांक्षणीच आनंदाने उद्गारले, “माझ्या लाडके **लुसी**, तू सुरक्षित व खुशाल आहेस ना?” इतकेच बोलून त्यांनी तिला आलिंगन दिले. ती आनंदाने म्हणाली, “देवदयेने मी खुशाल आहे; पण तुम्हांला तसेंच पाहून मला जास्त हर्ष होत आहे. हे गृहस्थ...” इतके अर्धवट बोलून ती थांबली. तोंच **सर विलियम** म्हणाले, “माझा व माझ्या प्रिय मुलीचा जीव वांचविणाऱ्या गृहस्थाचे मी मनापासून आभार मानतो व मी विनंति करतो की.....” कठोर व खड्या आवाजांत तो म्हणाला, “महाराज, मला कसलीही विनंति करू नका. मी **मास्तर रॅव्हन्सवुड** आहे.” लगेच तो झाडीत शिरून दिसेनासा झाला. **सर विलियम** आश्चर्यचकित होऊन उद्गारले, “काय! आमचे प्राण वांचविणारा तरुण **मास्तर रॅव्हन्सवुड** होता!” लगेच सर्व मंडळींसह **सर विलियम** निर्विघ्नपणे घरी आले. पण, तेव्हापासून **लुसी**च्या ध्यानीं, मनीं, स्वप्नीं आपला प्राण वांचविणाऱ्या त्या सुंदर व भव्य पुरुषाची मूर्ति दिसू लागली. तिने त्या वेळपर्यंत मनावर छाप बसविणारा पुरुष पाहिला नव्हता. यामुळे त्यावर तिचे प्रेम जडले.

सर विलियमनीं आपल्या संकटाची व सुटकेची मोघम बातमी एडिंबरोस असलेल्या आपल्या पत्नीस कळविली.

दुसरे दिवशीं सरसाहेबांनीं आदल्या दिवशीचा लेख काढला. रॅव्हन्स-बुडच्या गैरवर्तणुकीला फार सौम्य रूप देऊन धर्मखात्यांतील धर्माधिकाऱ्यास हुकुमाची फाजील कडक अंमलबजावणी केल्याबद्दल दोष दिला. प्रीव्ही कौन्सिलनें रॅव्हन्सबुडबद्दल आपला लेख फक्त दसरीं दाखल करून कांहीं एक न करतां निकालांत काढावा अशी कौन्सिलला शेवटीं सरसाहेबांनीं विनंति केली.

ज्या दिवशीच्या सकाळीं सर विलियम अॅश्टन व लुसी यांची प्राणसंकटांतून सुटका झाली त्या दिवशीच्या सायंकाळीं वूल्फ्सक्रेग व रॅव्हन्सबुड किल्ला यांपासून सारख्याच अंतरावर असलेल्या खाणावळींत दोन इसम बोलत होते. त्यांतला एक सुमारे चाळीस वर्षांचा होता. त्याचे डोळे शोधक होते. तो उंच व सडपातळ होता. त्याचें नाक बाकदार होतें व त्याचा चेहरा धूर्तता पण खलवृत्ति दाखविणारा होता. दुसरा माणूस सुमारे पंचवीस वर्षांचा असून ठेंगू, मजबूत, निश्चयी, तांबड्या केशांचा, लाल चेहऱ्याचा, खुल्या दिलाचा व आनंदी स्वभावाचा होता. दोघेही वाट पाहत असतांना सारखी दारू पीत होते. शेवटीं, तरुण पुरुष उद्गारला, “ इतका वेळ मास्तरला कां लागला ? बहुधा त्याचा बेत फसला असावा. त्याच्याबरोबर तुम्हीं मला कां जाऊं दिलें नाहीं ? ” तो उंच व वडील माणूस उत्तरला, “ तो एकटा काम फत्ते करण्यास समर्थ आहे. पण त्यानें ध्यानांत ठेवणें जरूर होतें कीं, त्याच्याकरितां येथपर्यंत येण्यांत आम्ही आपले जीव धोक्यांत घालीत आहोंत.” पहिला तरुण म्हणाला, “ क्रेगनगेल्ट, तुम्ही भित्रे भागूबाई दिसतां.” आपल्या तरवारीवर हात ठेवून क्रेगनगेल्ट म्हणाला, “ जास्त जोखमीचें काम माझ्या अंगावर नसतें तर मीं तुमचा समाचार घेतला असता.” त्याचा सोबती म्हणाला, “ तुमचें म्हणणें बरोबर आहे. मला दंड होऊन व माझी मालमत्ता जाऊन जर मी निष्कांचन झालों नसतों तर तुझ्यासारख्याच्या वचनावर विसंभून आयरिश ब्रिगेडमध्ये कमिशन मिळण्याच्या भानगडींत पडलों नसतों. मला त्या पलटणीशीं काय करावयाचें आहे ? माझ्या वडिलांप्रमाणें मी साधा स्कॉटिश माणूस आहे. माझी चुलत-पणजी (grand aunt) गिरनिंग्टन कांहीं अमर नाहीं.” क्रेगनगेल्ट

म्हणाला, “बकलॉ, परंतु आणखी कित्येक वर्षे ती जगेल. तुमच्या वडिलांनीं काटकसरीने व बिनव्यसनाने राहून आपली जमीन व मालमत्ता राखली.” बकलॉ म्हणाला, “दुर्दैवाने तुमच्यासारख्या लोकांच्या नादीं लागून मी माझी उत्तम इस्टेट गमावली. पण तुम्ही मास्तरसारख्या समजूतदार माणसाला आपल्या जाळ्यांत कसा अडकविलात ?” **क्रेगनगेल्ट** उत्तरला, “त्याच्या सूडाच्या इच्छेला उत्तेजन देऊन. तो माझ्यावर कधीही विश्वास ठेवीत नसे. परंतु मी सधि पाहत होतो. अपमान व अन्याय याच्या तीव्र जाणीवेने त्याचे मन जळत असतां मी नेमका त्यावर घाव घातला. आतां तो **सर विलियम**ची कानउघाडणी करण्यास गेला आहे. परंतु जर ते हमरीतुमरीवर आले तर **मास्तर** त्यांचा जीव घेईल. त्याच्या डोळ्यांतील भयप्रद चमकेवरून रागाच्या भरात तो अत्याचारास खात्रीने प्रवृत्त होणार. तो गुन्हा राजद्रोहाचा ठरणार. मग आपला जीव वांचविण्याकरिता त्याला स्कॉटलंड सोडले पाहिजे; व आपल्याबरोबर निघाले पाहिजे. मग, आपण सर्वजण **आयमाउथ** बंदरानजीक नांगरलेल्या गलबतांतून फ्रान्सला जाऊं.” बकलॉ म्हणाला, “बरें आहे. मला आतां स्कॉटलंडमध्ये राहण्याची मुळीच इच्छा नाही. **मास्तर**ला आपल्याबरोबर घेण्याने जर आपले काम साधत असेल तर बरेच झाले. तेव्हां, **कीपर**च्या डोक्यात गोळी मारून **मास्तर** येथे यावा अशी माझी इच्छा आहे. या पाजी मुत्सद्यापैकी एखाद दुसरा दरवर्षी मारला जावा म्हणजे बाकीचे चांगल्या तऱ्हेने वागतील.” **क्रेगनगेल्ट** म्हणाला, “तें अगदी खरें आहे; पण आपल्या घोड्यांना दाणापाणी वैरण मिळून ते ताजेतवाने झाले आहेत की नाहीत हे मला पाहिले पाहिजे. कारण, खरोखरी तसे कृत्य झाले असल्यास विलंब न लावतां आपण येथून निघून गेले पाहिजे.” तो दारापर्यंत जाऊन काळजीच्या स्वराने बकलॉला म्हणाला, “मी **मास्तर**ला असें भयंकर कृत्य करण्यास उत्तेजन दिले नाहीं हें तुम्ही ध्यानांत ठेवा.” बकलॉ बोलला “तुम्हीं तसे अक्षरही काढले नाहीं खरें. **युक्ति व प्रयुक्ति** (art and part) हे दोन भयंकर शब्द उच्चारण्याचा धोका तुम्हांला चांगला ठाऊक आहे. घड्याळ बोलले नाही; पण त्यानें मुकाट्यानें खुनाच्या आकड्यावर काटा आणला तसें तुमचें बोलणें आहे.” **क्रेगनगेल्ट** म्हणाला, “बकलॉ, मला केव्हां केव्हां वाटते कीं तूं रंगभूमीवरील नट होण्यास योग्य आहेस. तुला सर्व गोष्टी काल्पनिक व चेष्टेच्या वाटतात.” बकलॉ म्हणाला, “मला स्वतःला

केव्हां केव्हां तसें वाटतें. जीवजाई कटांत सामील होण्यापेक्षां तसें करणें सुरक्षितपणाचें आहे. परंतु तुम्हीं मोतदार आहांत तरी त्याप्रमाणें मोतदाराची भूमिका घेऊन घोड्याकडे पहा.” बकलों स्वगत बोलला, “नट, रंगभूमीवरील पात्र ! असें म्हणणारा भिन्नाभागूचाई नसता तर त्याला मीं गुद्दा दिल्या असता. बाकी, तो धंदा मला आवडला असता हें खचित्.” इतक्यांत **क्रेगनगेल्ट** घाबरत आंत आला व दुःखानें उद्गारला, “मास्तरचा घोडा काढणींत अडकून पडला आहे; व आतां तो अगदीं पंगू झाला आहे. त्याच्या सामानाचें तद्दूर एका दिवसाच्या चालीनें थकलें आहे. त्याच्याजवळ दुसरा ताज्या दमाचा घोडा नाहीं, तेव्हां त्याला निघतां येणार नाहीं.” बकलों म्हणाला, “जलद पळतां येणार नाहीं एवढेंच ना ? तुमचा घोडा त्याला तुम्हीं द्या.” **क्रेगनगेल्ट** म्हणाला, “तसें केलें तर मी धरला जाईन.” बकलों म्हणाला, “पण मला नाहीं वाटत कीं, मास्तर लॉर्ड कीपरसारख्या वृद्ध व अशस्त्र माणसावर हात टाकील. बरें, किल्ल्यांत कांहीं बाचाबाची झाली असली तरी त्यांत तुमची युक्तिप्रयुक्ति (art and part) नसल्यानें तुम्हांला मिण्याचें मुळींच कारण नाहीं.” तो घाबरून म्हणाला, “पण, माझ्या सेंटजर्मेजच्या कामाची काय वाट ?” बकलों म्हणाला, “तुम्हीं जर आपला घोडा मास्तरला देणार नाहीं, तर मी आपला देईन. जर माझ्या मित्राला मीं एका कामांत उत्तेजन दिलें आहे तर तें पुरें करण्यास किंवा त्यांतून सुरक्षित सुटून जाण्यास त्याला मदत करणें माझें काम आहे.” **क्रेगनगेल्ट** म्हणाला, “तुम्ही तुमचा घोडा देईन म्हणतां; पण तुम्ही किंमतीचा विचार केला आहेत काय ?” तो म्हणाला, “मी माझ्या घोड्याला वीस गिनी दिले आहेत; पण मास्तरच्या तट्ट्याची कांहीं तरी किंमत येईल. शिवाय त्याचा स्वारीचा घोडा बरा झाल्यावर त्याच्या तट्ट्याच्या दुप्पट तरी किंमत खास येईल. त्याला बरा करण्याचीं औषधें मला ठाऊक आहेत. तरी माझा घोडा त्याला ठेवून मी त्याच्या घोड्याची इजा पाहण्यास व त्यावर उपाय करण्यास जातो.” परंतु इतक्यांत त्याला घोड्याच्या टापा ऐकूं आल्या. थोड्याच वेळांत दुःखित चेहऱ्यानें मास्तर खोलींत आला व एका रिकाम्या खुर्चीवर त्यानें अंग टाकलें.

दोघांनीं एकदम व उत्सुकतेनें त्यास विचारलें, “काय झालें ? तुम्हीं काय केलें ?” त्यानें नकारात्मक उत्तर दिलें. त्यांनीं पुन्हा विचारलें, “कांहीं नाहीं !

जी हानि त्या वृद्ध खलपुरुषानें केली तिच्याबद्दल त्याजजवळून जाब घेण्याचा निश्चय करून तुम्ही गेलांत; तो तुम्हांला भेटला असून पुष्कळ दिवसांच्या त्याच्या दुष्कृत्याबद्दल त्याचें पारिपत्य केल्यावांचून तुम्हीं परतला ? मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुडच्याकडून असें घडेल अशी आमची अपेक्षा नव्हती.” रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “तुमची अपेक्षा कांहीं असो. पण, तुम्हांला माझ्या वर्तनाचें कारण सांगण्याची माझी इच्छा नाही.” क्रेगनगेल्ड म्हणाला, “कांहीं तरी अपघातानें मास्तरला आपला बेत तडीस नेता आला नसेल. पण, माझ्यासारख्या व तुमच्यासारख्या त्याच्या मित्राच्या कळकळीच्या चौकशीबद्दल तो आम्हांला क्षमा करील.” रॅव्हन्सबुड ताच्याने उद्गारला, “मला मित्र मानावयासारखी तुमची व माझी ओळख कधीची ? आमच्या मैत्रीचा अर्थ इतकाच की माझ्या वाडवडिलाचा जुना किल्ला पाहून व त्याचा सध्यांचा ताबेवाला (Possessor)—त्याला मी मालक (Proprietor) समजत नाहीं—याला भेटून तुमच्याबरोबर स्कॉटलंड सोडण्याचा मी बेत केला होता.” बकलॉ म्हणाला, “होय, आणि आम्हाला वाटले की तुम्ही आपला जीव धोक्यात आणाल. मी व क्रेगनगेल्ड या आम्हाला धोका असतांना तुमच्याकरितां आम्ही थांबलों. क्रेगीबद्दल फारशी फिकीर नको. त्याच्या जन्माबरोबर फाशीची शिक्षा त्याच्या कपाळावर कोरलेली आहे. परंतु दुसऱ्याच्या कामांत आपला जीव घालविण्याइतक्या हलक्या कुळात माझा जन्म झाला नाही.” मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “गृहस्थ हो, तुम्हांला जर गैरसोय सोसावी लागली असली तर मला त्याबद्दल वाईट वाटतें; परंतु माझ्या हिताची गोष्ट कोणती हें ठरविण्याचा मला हक्क आहे. माझें मत आतां बदललें आहे व या मोसमांत (Season) देश सोडून जाण्याचा माझा बेत नाही.” क्रेगनगेल्ड उद्गारला, “मास्तर, तुम्ही देश सोडून येत नाही ? मी इतका त्रास सोसला, सांपडण्याची धास्ती बाळगली व गलबताचा नोर (Freight) व विलंबभाडें (Demurrage) भरलें त्याचें काय ?” आपल्या विशांत हात घालून व आपली पैशाची पिशवी कॅप्टन क्रेगनगेल्डपुढें टाकून मास्तर म्हणाला, “नोर व विलंबभाडें याबद्दल मला कांहीं माहिती नाही. तरी या पिशवीतून योग्य रक्कम तुम्ही घ्या.” परंतु येथें बकलॉने त्याला अडवून म्हटलें, “क्रेग, ती जाळीदार हिरवी पिशवी घेण्यास तुमचे हात वळवळत आहेत. पण मी शपथपूर्वक सांगतों

कीं जर तुम्हीं पिशवीला हात लावाल तर मी माझ्या मोठ्या चाकूने (whinger) तो हात तोडीन. ज्या अर्थी मास्तरचें मन बदलले आहे त्या अर्थी आपल्याला येथें अधिक थांबण्याचें कारण नाही—पण मी त्याला सांगण्याची परवानगी घेतों कीं,—” क्रेगनगेल्ट म्हणाला, “तुम्ही त्याला कांहींही सांगा. पण, आमची संगत सोडण्यापासूनची गैरसोय, येथें राहण्यापासून भीति आणि माझ्यासारख्या व्हर्सेल्स व सेंट जर्मेन येथें निकट संबंध असणाऱ्या माणसाच्या शिफारशीशिवाय तेथे प्रवेश मिळण्याची अडचण, या सर्व गोष्टींचा मास्तरनें विचार करावा असें मी सांगतों.” रॅव्हन्सबुड उत्तरला, “अहो, मी तुम्हांला पुनः एकदां सांगतों कीं, तुमच्या माझ्या तात्कालिक संबंधाला फाजील महत्त्व तुम्ही देत आहां. जेव्हां मी परदेशाला जाईन, तेव्हां क्रेगनगेल्टसारख्या कुलंगड्या कारस्थाप्ती माणसाची (intriguing adventurer) किंवा बकलोंसारख्या रागीट पुंडाची (hot-headed bully) मला जरूरी नाही.” असें म्हणून तो त्या खोलींतून बाहेर पडून, वूल्फ्सक्रेग (अस्वलकडा) कडे जाण्यास निघाला. पण आपल्या स्वारीचा घोडा पायानें लंगडत आहे असें पाहून तो आपल्या सामानाच्या तट्टावर (hackney-horse) बसून असंतुष्ट मनःस्थितीत सावकाश चालू लागला. क्रेगनगेल्ट झटदिशीं घोड्यावर स्वार होऊन दौडत गेला. बकलों मागे राहून खानावळवाल्यास मास्तरच्या घोड्यास काय उपचार करावयाचे ते सांगत बसला. क्रेगनगेल्ट कोठें गेला व त्यानें तिघांची रात्री राहण्याची कोठे सोय केली होती हे ठाऊक नसल्यामुळे बकलों भरधांव मास्तरच्या मागे गेला व त्यानें त्याला लवकरच गांठलें. मग क्रेगनगेल्टच्या दानतीबद्दल व त्याच्या बेताच्या खरेपणाबद्दल बोलत बोलत ते सावकाशपणें वूल्फ्सक्रेगच्या वाटेनें चालले. इतक्यांत, खाणावळींतील एक पोऱ्या गाढवावर बसून दौडत त्यांचेकडे आला व मोठ्यानें ओरडला, “कॅप्टनसाहेबांना सरकारी शिपायांनीं धरून नेलें व ते बकलोंची चौकशी करीत होते; तरी तुम्ही पळा; तरच तुमचा जीव वांचेल.” बकलोंला कोठें जावें व काय करावें हे सुचना. तेव्हां रॅव्हन्सबुडनें उदारपणें म्हटलें, “जरी मला तुमच्या योग्य तुमचा पाहुणचार करतां येणार नाही; तरी वूल्फ्सक्रेग बुरुजांत तुम्हांस लपण्यास हव्या तेवढ्या गुप्त खोल्या आहेत.” मग बकलों व मास्तर हे जलद जलद

बुरुजाकडे जाऊं लागले. पण पुढे इतकें दाट जंगल लागलें व रस्ता इतका बिकट लागला की त्यांना रस्त्यात बरोबर जाता येईना. म्हणून मास्तर पुढें गेला व त्याचे मागोमाग बकलौं गेला. शेवटी ते बुरुजाच्या विस्तीर्ण आवारांत आले. रॅव्हन्सबुडने आपल्या कॅलेब नोकरास मोठ्याने हाका मारल्या; तेव्हा तो मेणबत्ती घेऊन हळूहळू जिना उतरून अंगणांत आला. आपला मालक इतक्या लवकर परत आल्याबद्दल त्याला साश्चर्य आनंद झाला. दोघांनी आपले घोडे तबेल्यात नेऊन त्यांना दाणावैरण दिली. मग ते दिवाणखान्यात आले. तो दिवाणखाना अस्ताव्यस्त स्थितीत होता. मास्तर म्हणाला, “वडिलांच्या अत्यविधींच्या मेजवानीमध्ये घरांत सर्व खाद्यपेय स्वर्च करण्यात आलें. तेव्हा जी गडबड झाली व मारामारीची वेळ आली तीमुळे या दिवाणखान्याकडे कोणी आलें नाही.” नंतर तो कॅलेबला म्हणाला, “काय खाण्यापिण्यासारखें असेल ते लवकर घेऊन ये. गार व शिल्लेपाकें असलें तरी चालेल.”

नंतर कॅलेबने वातट मास, खारट मासे व बुरसट दारू मेजावर आणून ठेवली व दोघांचें स्वतःच्या दुःस्थितीबद्दल बोलत बोलत भोजन झाले. मग, बकलौंला शोपण्याकरितां पंधरावीस वर्षे तरी उपयोगात न आणलेली गुप्त खोली द्यावी असें रॅव्हन्सबुडने कॅलेबला सांगितलें व पाहुणे लपून राहण्याकरितां आपल्याकडे आले आहेत तरी त्याच्या येथें राहण्याबद्दल बभ्रा करूं नकोस व आमची दोघांची कशी तरी जेवणाची सोय कर, असे म्हणून त्यानें आपली पैशाची पिशवी त्याचे हवाली केली. पण, कॅलेबने ती धन्यास परत देऊन सर्व व्यवस्था बरोबर करतो म्हणून आश्वासन दिलें.

हां हां म्हणता चार आठवडे होऊन गेले. बकलौंसारख्या तरण्याबाड शिकारशोकी माणसास या लपंडावी व निरुद्योगी राहण्याचा कंटाळा आला. पण त्याच्या सुदैवाने एका पहाटेस शिकारी लोकाचा गलबला व घोड्यांच्या टापांचा आवाज स्पष्टपणें त्याला ऐकूं आला. म्हणून तो तातडीनें उठला व दोघांचे घोडे स्वारीला सज्ज करून त्यानें रॅव्हन्सबुडला उठविलें. जरी त्याला दुःखद विचारांनीं रात्री शोप आली नव्हती, तरी तो उठला व उद्गारला, “आपल्या इतक्याजवळ कोणाच शिकारी कुत्रे आले?” इतक्यांत कॅलेब खोलींत आला व म्हणाला, “लॉर्ड बिटलव्रेनचे शिकारी कुत्रे आपल्या

शिकारी रानांत आले आहेत. त्यांनीं जरी आपल्या रानाचा शिकारी हक्क मिळविला असला, तरी त्यांनीं सभ्यपणानें सध्यांच शिकारीची पार्टी काढावयाची नव्हती.” मास्तर म्हणाला, “माझा मोठा कोट दे म्हणजे मी पाहुण्याच्या हौसेकरितां शिकार पाहुण्यास जातो.” कॅलेब म्हणाला, तिकडे बाया आल्या आहेत. तेव्हां तुमचा चांगला शिकारी पोशाख करून तुम्ही जा.” तसें करून रॅव्हन्सवुड घोड्यावर बसला व दोघेही दौडत बुरुजापुढील अरुंद व बिकट रस्त्याने पुढें जाऊन रानांत शिरले. बकलौ आपल्या घोड्याला भरधांव काढून दौडत चालला. पण, रॅव्हन्सवुडचा घोडा ठाणावर फार दिवस बंदा राहिल्याने बिथरल्यासारखा झाला व म्हणून त्याला बकलौच्या बरोबर भरधांव जातां येईना. गरिबीमुळे आपल्याला शिकारीसारख्या मर्दानी खेळांत भाग घेतां येत नाही म्हणून त्याला वाईट वाटत होतें, तोंच त्याला एका अपरिचित घोडेस्वारानें विचारलें, “तुमचा घोडा बरोबर दिसत नाही. माझा घोडा मी आपल्याला देऊं काय?” रॅव्हन्सवुडला बरें वाटण्याऐवजीं आश्चर्य वाटून तो उद्गारला, “अपरिचित मनुष्याचेकडून मीं अशी उसनवारीची मदत कां घ्यावी हें मला कळत नाही.” फार लांब नसलेला बकलौ म्हणाला, “अशा वेळीं शंकाकुशंका काढूं नये. देव देईल तें खुषीनें घ्यावें. तुमचा घोडा बिथरला आहे. त्याची मी क्षणांत हड्डी नरम करतो. तुम्ही माझा घोडा घ्या.” तदनुरूप आपल्या घोड्याची लगाम रॅव्हन्सवुडकडे फेकून अपरिचितानें दिलेल्या घोड्यावर स्वार होऊन तो भरधांव दौडत चालला. अपरिचितानें रॅव्हन्सवुडचें नांव गांव विचारलें पण तें न सांगतां उलट त्यानें त्या अपरिचितास त्यांचें नांव विचारलें व पुढें म्हटलें, “तुमचा घोडा क्षणभर मला द्याल व त्यानें दिलेला तुम्ही घ्याल तर मी तुम्हांला सांबराच्या चीत होण्यानंतर भेटेन व सर्व गोष्टींचा खुलासा आपोआप होईल.”

इतक्यांत सांबर शिकाऱ्यांच्या पूर्ण आटोक्यांत आल्याच्या आरोळ्या तेथें ऐकूं आल्या. बकलौ जो एकदां पुढें झटकला तो सांबराच्या नजीक गेला. शिकारी कुत्र्यांच्यावर सांबर उलटून हल्ला करण्यास धांवला. तें पाहतांच बकलौनें घोड्यावरून उडी टाकून आपल्या छोट्या शिकारी तरवारीनें सांबराच्या मागच्या डाव्या पायावर असा जोराचा वार केला कीं नरडी आवळल्याप्रमाणें सांबर जमिनीवर पडला. मग शिकारी कुत्र्यांस बाजूस

सारून त्यानें भीति व अनुकंपा यांनीं किंचित् दूर असलेल्या व पांढऱ्या शुभ्र घोड्यावर बसलेल्या स्त्रीस आपला चाकू गुडघे टेकून सादर केला. तिनें काळा रेशमी शिकारी मुखवटा (mask) घालून आपलें तोंड लपविलें होतें. परंतु तिच्या उंची पोशाखावरून व घोड्याचा सतेजपणा व बांकदारपणा (mettle and form) यांवरून ती शिकारी रानांतील प्रमुख स्त्री असावी असें बकलॉल वाटलें. साबराच्या हृदयाचा काप (incision) काढून मृग-मांसाचा (venison) मासला मिळविण्याकरितां सादर केलेल्या चाकूचा स्वीकार त्या बाईनें न केल्यामुळे बकलॉलनें तिच्याकडे तुच्छतेनें पाहिलें, पण तिच्याजवळ बोलण्याचें त्याला धैर्य झालें नाहीं. तिने शिकार यशस्वी केल्या-बद्दल बकलॉलचें सम्यपणें व मुविनीतपणें आभार मानले.

रॅव्हन्सबुड वृद्धानें दिलेल्या घोड्यावर बसून भरधाव पुढे जातो तो शिकार्यांच्या आनदी आरोळ्यांनीं व तुताऱ्यांच्या उल्लसित स्वरांनीं सांबराची शिकार संपली असें सुचविलें. म्हणून तो उदासीनपणे सावकाश मार्गे येऊन त्या वृद्ध शिकार्यास त्याचा घोडा आभारपूर्वक परत देऊन वूल्फ्सक्रेगकडे जाऊं लागला. पण वृद्ध शिकारी घोडेस्वार त्याचा जणू कांही पाठलाग करीत दौडत होता. रॅव्हन्सबुड वूल्फ्सक्रेगच्या जुन्या पुलाजवळ येतो तोंच वृद्ध घोडेस्वारही तेथें आला व वादळ वाढविणाऱ्या मेघांनीं जास्त काळा दिसूं लागलेल्या त्या पुरातन किल्लेवजा बुरुजाकडे पाहून तो उद्गारला “ स्कॉटलंडच्या इतिहासांत उल्लेखिलेला हा पुरातन बुरुज काय ? ” रॅव्हन्सबुडनें उदासीनपणे अस्यष्ट हुंकार दिला. त्याच्या उदासीन उत्तरानें निराश न होता अपरिचित पुन्हा उद्गारला “ सन्मान्य रॅव्हन्सबुड घराण्याचा सर्वात आधीच्या ताब्याचा हा बुरुज होता.” मास्तर उत्तरला, “ सर्वात आधीचा पण आतां बहुधा शेवटला ताबा होणार. ” बोलूं न बोलूं अशा मनःस्थितीचा प्रतिकार करून व खाकरून घसा साफ करून तो म्हणाला “ अशा पुरातन व पहिल्या प्रतीच्या घराण्याला दैन्यावस्था येऊन तें नष्ट होण्याचा प्रसंग येत आहे अशाबद्दल महाराणीकडे अर्ज केला गेला तर कांहीं तरी तडजोडीनें तो भावी नाश थांबवितां येईल.” त्याला मध्यें थांबवून मास्तर मगूरूपणें म्हणाला, “ यापुढें हा विषय जास्त विवादण्याची आपण तसदी घेऊं नये. त्या दुर्दैवी घराण्याचा वारस मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड मी आहे. आपण रीतभात जाणत असून सुसंस्कृत आहां; तेव्हा आपणाला कळेल की दैन्यावस्थेबद्दल अनपेक्षित

अनुकंपाही दुःखदायक असते.” घोडेस्वार म्हणाला, “तुम्ही घराण्याचे वारस असं न कळल्यामुळे मी बोलून गेलों. पण त्याबद्दल मी तुमची क्षमा मागतों. रॅव्हन्सबुड उत्तरला, “क्षमेची मुठ्ठीच जरूरी नाही. येथूनच आपले रस्ते निरनिराळे होतात; व मी तुमची खातरजमा करतो की मी तरी तुमचा शांत मनाने (with equanimity) निरोप घेतों.” असं म्हणून त्याने आपल्या घोड्याची मान वूल्फ्सक्रेग बुरुजाच्या अरंद व सखल पुला (narrow causeway) कडे वळविली. परंतु त्या वृद्ध सोबत्याने त्याला पुढे जाऊं न देतां थांबविलें. इतक्यांत मागे उल्लेखिलेली स्त्री आपल्या परिवारासह तेथे येऊन पोहोचली. तेव्हां त्या वृद्ध सोबत्याने तिला आपला काळा मुखवटा (dark mask) दूर करण्यास सांगून म्हटलें, “मुली, हे मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड बरें का.” या परिचयाचा योग्य स्वीकार करणें स्वाभाविक होतें; पण या अनपेक्षित व विलक्षण प्रसंगानें व त्या स्त्रीच्या सभ्य व विनयपूर्ण आकृति-विशेषानें तो इतका आश्चर्यचकित झाला की त्याच्या तोंडून अक्षरही बाहेर पडेना. त्याच क्षणीं जो मेघ त्या पर्वतमाथ्यावर उतरत होता तो काळा-कमिन्न व दाट होऊन सभोंवार व समुद्रावर पसरला व त्यानें दोनदां प्रचंड मेघघर्जना केली व विजेचा चमचमाट तर इतका विस्तीर्ण झाला की, त्यानें बुरुजाचे मनोरे व समुद्राच्या लाटा पांढऱ्या शुभ्र व दैदीप्यमान केल्या. यामुळे त्या शिकारी स्त्रीचा घोडा बुजला. मर्द किंवा सन्मान्य सद्गृहस्थ या नात्यानें त्या स्त्रीला वृद्ध बापाच्या किंवा परिचारकाच्या मदतीवर अवलंबून ठेवणें रास्त न वाटून तिच्या घोड्याचा लगाम धरून त्याला मास्तरनें हळूहळू चालीवर आणून पुढें चालविलें. इतक्यांत वादळ जोरानें सुटलें व त्या मंडळीला वूल्फ्सक्रेगचा आश्रय केल्यावांचून गत्यंतर नाहीसें झालें. अर्थात् रॅव्हन्सबुडच्या तें ध्यानांत येऊन तो म्हणाला, “वूल्फ्सक्रेग बुरुजाच्या छपराशिवाय जास्त मदत देण्यास मजबूत कांहीं नाही.” त्याला तो वृद्ध उत्तरला, “माझ्या मुलीची प्रकृति जात्या अशक्त; त्यांतच तिच्यावर भयंकर व जीवजाई नुकतेंच गुदरलेलें संकट; अशा स्थितीत आम्हांला आपल्या बुरुजाचा आश्रय घेणें अवश्य आहे.” असं म्हणून त्यानें त्यास बुरुजाकडे नेण्यास विनंति केली. तदनुरूप ती सर्व मंडळी बुरुजाच्या आवारांत आली; व रॅव्हन्सबुडनें आपल्या एकट्या पुरुष नोकरास हाक

मारून त्यांना दिवाणखान्यांत नेण्यास व सर्वांच्या घोड्यांस तबेल्यांत घेऊन जाण्यास सांगितलें. याप्रमाणें तजवीज होऊन त्या अव्यवस्थित दिवाणखान्यांत जुन्यापान्या खुर्च्यावर व मोडक्यातोडक्या मेजावर **सर विलियम** व **लुसी** बसली. **मास्तर** त्यांच्या उपाहाराची तजवीज करण्याकरितां खाली गेला, **कॅलेब** व **मायसी** स्वयंपाकीण यांनीं कसेबसे करून वातट मासाचे तुकडे. खारवलेल्या माशांचे खंड व बुरसलेल्या दारूचे पेले मेजावर आणून ठेवले व मग त्या गरीबीच्या उपाहारास सर्वजण लागले. इतक्यात अंगणात **बकलॉ** आणि **बिटलब्रेन**चे व **सर विलियम**चे शिकारी मृगमांस (venison) यजमानास देण्यास आले. पण **सर विलियम**च्या खास हुज्यानें मास्तरच्या स्वयंपाकखान्यातील नकारघंटा पाहून त्या मंडळीस शेजारच्या खेड्यांतील खाणावळीत चाहील तें मागून घेऊन खावें प्यावे व आनंदाने यशस्वी शिकारीची पूर्तता करावी; सर्वांचें होईल तें बिल साहेब देतील असें सांगितलें. **बकलॉ** व त्याच्याबरोबर आलेली सवें मंडळी आनंदानें खाणावळीत गेली. तेथें **बकलॉ**ला अचानकपणें **कॅप्टन फ्रेगनगेल्ड** भेटला व त्यानें **बकलॉ**ला लपून राहण्याचें कारण नाहीं; आपणाला पुष्कळ पैसे मिळाले आहेत; तेव्हां तुम्हांला त्या मगरूर **मास्तरा**च्या पाहुणचाराची गरज नाहीं; मी तुमची जेवणाराहण्याची उत्तम तजवीज करतो असें सांगितलें. अर्थात् **बकलॉ**ची तूर्तची काळजी दूर झाली व म्हणून तो आनंदानें दारू पिऊन अपरात्रीनंतर खाणावळीत निजला.

इकडे जेवण आटोपल्यावर लगेच पाहुणेमंडळींची निजावयाची तजवीज करण्यांत आली. **मास्तर**नें आपली खोली साफसूफ करवून व गाद्यागिरद्या देववून ती **लुसी**ला दिली; **बकलॉ** निजत असे ती गुप्त खोली **सरसाहेबांना** देण्यांत आली. **मास्तर** स्वतः भयाण दिवाणखान्यांत जुन्या आरामखुर्चीवर आपला लाब कोट घेऊन पड्डला. रात्री त्याला स्वस्थ झोप आली नाहीं. सकाळीं उठतो तों त्याला **लुसी** दृष्टीस पडली.

तिच्या सौंदर्यानें व हसतमुख नेत्रकटाक्षानें **रॅव्हन्सबुड**चा सूड घेण्याचा निश्चय वितळला. **सर विलियम**नीं आदल्या रात्रीच्या व सकाळच्या संभाषणांनीं ती निश्चयवृत्ति पार नाहींशी केली. तिच्या ऐवजीं **रॅव्हन्सबुड**च्या मनांत त्यांचेबद्दल कृतज्ञताबुद्धि उत्पन्न झाली.

ती खालील कारणानें झाली. **अॅलन** सरदाराच्या अंत्यविधीच्या वेळच्या **मास्तर**च्या भाषणाला व वर्तनाला अति सौम्यरूप दिलेला आपला लेख त्यांनीं **मास्तर**ला दाखविला. त्या योगानें **रॅव्हन्सबुड**ची कारागृहाची भावी शिक्षा **लॉर्ड कीपर**च्या वजनानें व वचनानें वांचली असें **मास्तर**ला कळून आलें. शिवाय, **कॅप्टन क्रेगनगेल्ट**सारख्या पदच्युत राजाच्या वकिलाशीं संगनमत व **बकलॉ**सारख्या दंडाच्या शिक्षेस पात्र व व्यसनी सरदाराशीं सख्य व त्यांचेबरोबर **सेंट जर्मेन** येथें जाऊन शत्रूला मिळण्याचा बेत, हे केवढे गुन्हे आहेत व त्या बाबतींतही आपल्या आग्रहाच्या रद्दबद्दलीचा किती उपयोग झाला, याचा पाढा जेव्हां **सरसाहेबांनीं मास्तर**पुढें वाचला व **लुसी** व आपण **रॅव्हन्सबुड**च्या वारसाशीं उघड संबंध ठेवून व त्याच्या ठिकाणाला राहून **मास्तर**च्या बाबत सरकारचे झालेले गैरसमज कसे दूर होतील, हें **सरसाहेबांनीं** सांगून आपली मुत्सद्देगिरीची कहाणी संपविली. **रॅव्हन्सबुड**सारख्या वकिली डावपेंचाला अनभिज्ञ पुरुषाला ती कहाणी अक्षरक्षः खरी वाटावी हें स्वाभाविक होतें. शेवटीं, **सरसाहेब** म्हणाले, “ तरुण माणसा, दीड दिवसाच्या सहवासानें व मनमोकळ्या संभाषणानें आपल्यामधला आडपडदा नाहीसा होऊन एकमेकांचे स्वभाव परस्परांस कळून आले; तेव्हां **रॅव्हन्सबुड** किल्ल्याला येण्याचें व तेथें थोडे दिवस राहण्याचें कष्टूल केल्यास एका बुडत्या नामांकित सरदार घराण्याचा पूर्वदर्जा त्यास मिळण्याबाबत काय करतां येण्यासारखें आहे हें पाहतां येईल.”

अर्थात् या भाषणानें **मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड**चा पूर्ण मनःपालट (complete change of mind) झाला. या पालटाला वडिलांचें वचनामृत किती व त्याच्या मुलीचा नेत्रकटाक्ष किती कारणीभूत झाला हें समजणें कठीण होतें. पण, मोठ्या आनंदांत सर्वांची न्याहारी झाल्यावर **रॅव्हन्सबुड**ने आपला उत्तम पोशाख चढविला. थोडे दिवस आपण **रॅव्हन्सबुड** किल्ल्यांत राहण्यास जातो म्हणून **कॅलेब**ला सांगून व त्याला थोडेसे पैसे—तो नको नको म्हणत होता तरी—देऊन **ब्रूल्फ्सक्रेग** येथली व्यवस्था करण्यास बजावून बापलेक व त्यांचा परिवार यांचेबरोबर तो जाण्यास निघाला. **सरसाहेबांनीं** **कॅलेब** व स्वयंपाकीण यांस उदार बक्षिसी देऊन व **मास्तरबद्दल** काळजी करण्यास नको म्हणून सांगून

त्यांचा निरोप घेऊन ती सर्व मंडळी घोड्यावर बसून किल्ल्याला दोनप्रहरच्या जेवणाच्या वेळेला येऊन पोहोचली.

जेवणाची तयारी होती. म्हणून मंडळी लगेच खाण्यास बसली. आदल्या दिवशीच्या वूल्फ्सक्रेगमधील जुन्या दिवाणखान्यांतील जेवणामध्ये व आजच्या दुरुस्त केलेल्या व नव्या तसबिरींनी शृंगारलेल्या दिवाणखान्यांतील जेवणामध्ये जमीन-अस्मानचें अंतर होते. रॅव्हन्सबुडला त्याची दुःखद जाणीव झाल्याखेरीज राहिली नाही. पण, लुसीच्या सांदर्याने व सर-साहेबांच्या मार्भिक भाषणाने मास्तरची उदास वृत्ति नाहीशी झाली.

दोन दिवस राहण्याच्या उद्देशाने आलेला मास्तर दहा दिवस राहिला; इतकेंच नव्हे तर सर विलियमच्या त्याला लष्करात अंमलदारीची जागा देवविण्याच्या आश्वासनावर विसंभून, लुसीच्या सुखद सहवासांत तो अनिश्चित काळ राहण्यास कबूल झाला.

एके सकाळी लुसीने मास्तरबरोबर जाऊन आधळ्या ॲलीसला भेटण्याचा बेत केला. अविवाहित तरुण-तरुणींच्या खाजगी भेटीचा व संभाषणाचा प्रसंग टाळण्यासाठी लुसीचा धाकट्या भाऊ बरोबर देण्यांत आला. पण त्याला पक्ष्यांची घरटी शोधण्याचा किंवा फुलपाखरे धरण्याचा नाद असल्यामुळे त्याचें लक्ष त्यांच्या संभाषणाकडे असणें शक्य नव्हते. अर्थात् बोलत बोलत ती दोघजणें वृद्ध ॲलीसच्या दुरुस्त केलेल्या व म्हणून पूर्वीपेक्षा जास्त नीटनेटक्या दिसणाऱ्या झोपडीशी आली. ती वृद्धा लोंबत्या फांद्यांच्या बर्चे झाडाच्या खालच्या जागेवर बसून शरद् ऋतूतील सूर्यकिरणांचें (beams of the autumn Sun) स्पर्शसुख घेत बसली होती. पाहुणे जवळ आल्याबरोबर तिने आपलें डोकें त्यांच्याकडे वळविलें व ती म्हणाली, “मिस ॲश्टन, तुझे पाऊल मला कळलें; परंतु तुझ्या-बरोबरचे गृहस्थ तुझे वडील नव्हत.” लुसी म्हणाली, “ॲलीस, तुला असें कां वाटावें ? या उघड्या हवेंत व या स्थिर जमिनीवर पावलांच्या आवाजावरून इतकें बिनचूक ताडतां येणें शक्य आहे काय ?” ती उत्तरली, “मुली, आंधळेपणामुळे माझे कान अधिक तीक्ष्ण झाले आहेत. तुमच्याप्रमाणें पूर्वी माझ्या कानाला सूक्ष्म स्वरभेद ओळखत नसे; पण माझ्या आंधळेपणानंतर अत्यंत सूक्ष्म स्वरभेदावरून बरोबर तर्क करण्याची शक्ति मला आली आहे. गरज ही कठोर पण उत्तम शिक्षकीण आहे.

(Necessity is a stern but excellent school-mistress.) जिला डोळ्यांनीं सोडलें आहे तिनें दुसऱ्या इंद्रियांचे द्वारे माहिती मिळविली पाहिजे.” लुसी म्हणाली, “ बरें, मी कबूल करतें कीं पुरुषांचीं पावलें तुला ओळखतात; पण तीं माझ्या वडिलांचीं का नव्हेत? ती उत्तरली, “ माझे लाडके, वृद्धाचें पाऊल भीत भीत व सावधगिरीनें पडतें; त्याचा पाय जमिनीवरून सावकाश उचलला जातो; व तो चांचपडत खालीं पडतो. परंतु आतां मीं जो पावलांचा आवाज ऐकला तो तरुणाच्या जलद व ठाम पावलांचा (hasty and determined step) आहे; व माझ्या मनांत आलेल्या विलक्षण विचारावर मी विसंबलें तर तो आवाज रॅव्हन्सबुडच्या पावलांचा आहे असें मी म्हणेन.” रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “ खरोखर! मीं प्रत्यक्ष पाहिलें नसतें तर इंद्रियाची इतकी कुशाग्रता (acuteness of organ) असूं शकते हें मला खरें वाटलें नसतें. अॅलीस, खरोखरी, मी तुझ्या वृद्ध मालकाचा मुलगा आहे.” आश्चर्यचकित आरोळीच्या आवाजानें (scream of surprise) ती म्हणाली, “ मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड, तूं येथें या स्थळीं— व अशा संगतीत? माझा त्याच्यावर विश्वास बसत नाही. मला तुझ्या डोक्यावरून हात फिरवूं दे, म्हणजे माझे स्पर्शेंद्रिय माझ्या कर्णेंद्रियाची खात्री करील.” तिच्या बैठकीच्या लगतच्या जमिनीवर तिच्या शेजारीं मास्तर जाऊन बसला; व त्याच्या चेहऱ्यावर तिनें आपला कापरा हात फिरविला. मग ती उद्गारली, “ खरोखरी, रॅव्हन्सबुडच्या गर्वानें उभारणाऱ्या शिरा आणि धीट व मगरूर स्वर मला कळला. परंतु तुझ्या शत्रूच्या जमिनीवर व शत्रूच्या मुलीबरोबर तूं काय करतोस? ” वृद्ध अॅलीस बोलतांना तिचा चेहरा क्षुब्ध झाला व त्यावरून आपला तरुण मालक पूर्वजांच्या मानानें सद्गुणभ्रष्ट (degenerating) झाला आहे असें तिला वाटलें असावें. या तिच्या कानउघाडणीचा स्वर न आवडून लुसी म्हणाली, “ मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड माझ्या वडिलांना भेटायला आले आहेत.” अॅलीस आश्चर्यचकित झाली आहे असें पाहून लुसी पुढें बोलली, “ तुझ्या शोपडोंत आणल्यानें त्यांना बरें वाटेल हें मला ठाऊक होतें; म्हणून आम्ही आलों,” अॅलीस आपल्याशीं पुटपुटली, “ काय आश्चर्य आहे; पण देवाचे मार्ग मानवांच्या सारखे नसतात व मानवी कल्पनेला अगम्य तऱ्हेनें ईश्वरी नेमानेम घडून येतात! ” मग ती मोठ्यानें म्हणाली, “ तरुण मुला, ऐक; तुझे

वाडवडील दुराराध्य (implacable) पण प्रामाणिक शत्रु होते; पाहुण-चाराच्या मिषाने (mask) आपल्या शत्रूंचा नायनाट करण्याचा ते प्रयत्न करीत नसत. तुला लुसी ॲशटनपार्शी काय करावयाचे आहे? सर विलियम ॲशटनच्या मुलीच्या पावलापाठीमागे तुझी पावले कां पडावी? तिच्या स्वराबरोबर तुझा स्वर व तिच्या तालाबरोबर तुझा ताल कां पडावा? तरुण माणसा, जो अप्रामाणिक साधनाने सूड घेऊं पाहतो..." रॅव्हन्सबुड कठोरपणे म्हणाला, "बाई, गप्प रहा, तुला कोण सैतान बोलवीत आहे? हे लक्षांत ठेव की, या तरुण मुलीचे, इजा किंवा अपमान यापासून, संरक्षण करणारा दुसरा मित्र तिला कोणी नाही." ती वृद्ध बाई बदललेल्या पण उदासीन स्वरांने म्हणाली, "असें आहे काय? तर मग, परमेश्वर तुम्हां दोघांना मदत करो." त्या म्हातारीने काय सुचविले हे बरोबर न कळल्या-मुळे लुसी म्हणाली, "तसें होवो. ॲलीस, देव, तुला तुझे डोळे व तुझा सद्भाव परत देवो. आम्हां मित्रांचे स्वागत करण्याऐवजी जर तूं गूढ भाषेत बोलूं लागलीस, तर लोक म्हणतात तें खरें असें आम्हांला वाटेल?" ॲलीस विसंगत (incoherent) बोलत आहे असें रॅव्हन्सबुडला वाटून त्याने विचारलें, "दुसरे लोक हिच्याबद्दल काय बोलतात?" इतक्यात तेथे आलेला लुसीचा भाऊ हेन्री उत्तरला, "हॅडिंगटन येथे मारलेल्या चेटकीप्रमाणे हीही चेटकी आहे व तिला उभी जाळली पाहिजे होती." त्या मुलाकडे वळून ती म्हणाली, "तूं काय म्हणत आहेस? मी चेटकी असून हॅडिंगटन येथे मारल्या गेलेल्या असहाय वृद्ध दुर्दैवी बायांप्रमाणे मलाही मारलें पाहिजे होतें." हेन्री पुन्हा पुटपुटला, "एका हिचें बोलणें." ती उद्गारली, "जर जघर व्याज घेणारा, छळ करणारा, गरीबांना डाग देणारा, पुरातन हद्दीच्या खुणा उपटणारा व जुन्या घरांचा उच्छेद करणारा (the usurer, the oppressor, the grinder of poor man's face, the remover of ancient landmarks and the subverter of ancient houses) यांना जर माझ्याबरोबर भाजावयाचे असेल तर देवाचें नांव घेऊन खुशाल आग लावा." लुसी म्हणाली, "हें म्हणणें भयंकर आहे. अशा मनःस्थितीत या गरीब बिचाऱ्या एकांतवासी बाईस मीं पूर्वी पाहिलें नव्हतें. परंतु गरिबी व वृद्धावस्था यांना निंदा सहन होत नाही. हेन्री,

चल, तिला मास्तरजवळ खासगी बोलावयाचें आहेसैं वाटतें.” रॅव्हन्सबुड-कडे पाहून ती म्हणाली, “आम्ही घराकडे जातों व मरमेडच्या विहिरीजवळ तुमची वाट पाहत बसतो.” बहीण-भाऊ दूर गेल्याचें समजल्यावर अॅलीस म्हणाली, “तू सुद्धा माझ्यावर रागावलास. परक्यांना राग यावा हें साहजिक आहे.” मास्तर उत्तरला, “मी रागावलों नाहीं. परंतु तुझ्यासारख्या व्यवहारज्ञ समजल्या जाणाऱ्या बाईनें अपमानास्पद व निराधार शंकांवर विश्वासून बोलावें याबद्दल मला वाईट वाटलें.” अॅलीस म्हणाली, “अपमानास्पद ! सत्य हें सदा अपमानास्पद असतें पण निराधार नसतें.” रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “पण, तुमच्या कानांवर आलेली गोष्ट अगदीं निराधार आहे.” ती म्हणाली, “तर मग जग बदललें आहे व रॅव्हन्सबुडच्या पुरुषांचा वडिलोपार्जित स्वभाव बदलला आहे. किंवा माझ्या डोळ्यांपेक्षां माझे कान अधिक बधिर आहेत. त्या पुरुषांनीं सूडाच्या हेतूव्यतिरिक्त आपल्या शत्रूच्या घरांत गेलेल्याचें मला ठाऊक नाहीं. एजर रॅव्हन्सबुड, तूं घातकी रागानें किंवा घातकी प्रेमानें येथें आला आहेस ?” तो म्हणाला, “दोन्हीही गोष्टी खऱ्या नाहींत; मो शपथपूर्वक—नव्हे खात्रीपूर्वक सांगतों.” अॅलीसला त्याचे लाजरे गाल दिसले नाहींत; पण त्याचा मुळमुळीत आवाज तिला कळला व प्रथमतः शपथपूर्वक सांगणारे शब्द बदलून त्यानें त्या गोष्टी नाकारल्या, हें तिच्या ध्यानांत आलें व ती म्हणाली, “असैं आहे काय ? म्हणून ती मरमेडच्या विहिरीजवळ थांबणार आहे. तें ठिकाण रॅव्हन्सबुड घराण्यांतील पुरुषाला घातक आहे असैं म्हणतात; व पुष्कळ वेळां त्याप्रमाणें घडलें आहे. परंतु जुन्या म्हणी आजच्यासारख्या खऱ्या होण्याचा दिवस उगवला नव्हता.” रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “अॅलीस, तूं मला वेड लावणार ! तूं म्हाताऱ्या कॅलेबपेक्षां अधिक मूर्ख व अधिक धर्मभोळी आहेस. पुरातन काळांतील घातक चालीप्रमाणें अॅशटन घराण्याशीं मी लढाई सुरू करीन किंवा तरुण मुलीच्याबरोबर चालतांक्षणींच मूर्खपणानें मी तिच्या प्रेमपाशांत अडकेन असैं तुझ्यासारख्या धर्मशील बाईस वाटतें तरी कसें ?” अॅलीस म्हणाली, “माझे विचार माझ्यापार्शी आहेत. जरी माझे डोळे माझ्यासमोर घडत असलेल्या गोष्टी पाहूं शकत नसले तरी पुढें होणाऱ्या गोष्टी मला दिसतात. गर्विष्ठ लॉर्ड कीपरचा मित्र व नातेवाईक म्हणून खुशीनें तुझ्या वडिलांच्या मेजाच्या सर्वांत खालच्या जागेवर बसण्याची

तुझी तयारी आहे काय ?' त्याच्या मदतीने राहण्यास तूं सज्ज आहेस काय ? त्याचें कारस्थान (intrigue) व डावपेच (chicane) यांच्या मार्गानें पाऊल टाकण्यास व मांसल भाग खाल्ल्यावर राहिलेलीं हाडें चघळण्यास तयार आहेस काय ? सर विलियमच्या म्हणण्याशीं, त्याच्या विचाराशीं, त्याच्या मतानुरूप मत देऊन त्याच्याशीं समरस होऊन तूं तुझ्या वडिलांचा खून करणाऱ्याला सासरा व आश्रयदाता मानण्यास कबूल आहेस काय ? मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड, मी तुमच्या घराण्याची पुरातनतम नोकर आहे. तरी पण मीं भविष्य केलेलें खरें होण्यापेक्षां तुझा अंत झालेला पुरवला असें मला वाटतें.” रॅव्हन्सबुडच्या मनांत विलक्षण खळबळ उडाली. त्याच्या बंद केलेल्या मनःतारेवर (chord) घाव घालून **अॅलीस**ने त्या तारेला नादवर्ती केलें. छोट्या बागेमध्ये तो इकडून तिकडे जलद पावलानें फेऱ्या घालूं लागला. शेवटीं, आत्मसंयमन करून व **अॅलीस**च्या अगदीं समोर येऊन तो उद्गारला, “बाई, तूं मरणाच्या दारीं असतांना तुझ्या मालकाच्या मुलाला सूड घेण्यास व रक्तपात करण्यास प्रवृत्त करणार काय ?” गंभीरपणें **अॅलीस** म्हणाली, “देवदयेनें तसें न घडो; म्हणून, ज्या स्थळीं तुझे घातक प्रेम किंवा द्वेष यामुळें तुला अपकार किंवा अपमान खात्रीपूर्वक होणार तेथून तूं निघून जा. माझ्या सुरकुतलेल्या हातांत (withered hand) जर शक्ति असती तर **अॅशटन** घराणें, तुझें घराणें व दोन्ही घराणीं यांना रागद्वेषादि रिपूपासून दूर केलें असतें. त्या घराण्याशीं तुझा हितसंबंध नाही व उत्पन्न होतां कामा नये. तेव्हां, तूं त्यांच्या येथून ताबडतोब निघून जा. जर परमेश्वराला छळ करणाऱ्यावर सूड घ्यावयाचा असेल, तर निदान तूं त्याचें साधन होऊं नकोस.” रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “तूं काय म्हणत आहेस त्याचा मी पूर्ण विचार करीन. मी जाणतो कीं तुझें म्हणणें सत्य व सत्य समजुतीचें आहे. परंतु जुन्या नोकराची योग्य वर्तनमर्यादा तूं ओलांडीत आहेस. परंतु मी तुझा निरोप घेतों. जर मला सुदैवानें सुस्थिति आली तर मी तुला सुखसोय करून देईन.” त्यानें तिच्या हातावर सोन्याचें नाणें ठेवण्याचा प्रयत्न केला; पण तिनें तें न स्वीकारतां म्हटलें, “तें क्षणभर जमिनीवर असूं दे व मग तें उचलून परत घे. तें सोन्याचे नाणें तुझ्या प्रेमपात्राचें प्रेमचिन्ह आहे. मी कबूल करतें कीं **लुसी** या नाण्याइतकी मौल्यवान् आहे. परंतु तिचें प्रियाराधन करण्याकरितां तुला अपमान सहन करावा लागेल

(abuse yourself). माझ्याबद्दल म्हणशील तर मला अवशिष्ट आयुष्यांत रागद्वेष हीं नकोत किंवा सोनेंही नको. एजर रॅव्हन्सबुड पूर्वाज्ञांच्या स्थानापासून शंभर मैलांवर दूर गेला आहे व परत न येण्याचा त्याचा निश्चय आहे या बातमीनें मला बरें वाटेल.” या आकस्मिक भेटीवरून अंदाजलेल्या माहितीपेक्षां तिला जास्त गुप्त बातमी कळली असली पाहिजे असें वाटून मास्तर म्हणाला, “माझ्या आईकडून तुझा समजसपणा, तुझा चाणाक्षपणा व तुझा विश्वासूपणा याबद्दल मी तुझी स्तुति ऐकिली आहे. कॅलेब्रप्रमाणें तूं सावलीला भिणारी नाहीस किंवा जुन्या म्हणीवर भरवंसा ठेवणारी नाहीस. जर एखादे संकट असेल तर तें कोठें आहे हें मला स्पष्टपणें सांग. मिस ॲशटनच्या प्रेमाबद्दल तुला जो माझा संशय आहे तो अगदीं निराधार आहे. सर विलियमपार्शी माझे कांहीं अनिवार्य काम आहे. तें संपल्याबरोबर मला दुःख देणाऱ्या स्थळीं पुन्हा न येण्याच्या निश्चयानें मी निघून जाईन.” ॲलीसनें आपले दृष्टिहीन डोळे जमिनीकडे वळवून ती थोडा वेळ विचारमग्न झाली व मग आपलें डोकें वर करून ती म्हणाली, “मी खरें तेंच बोलत आहे. माझ्या मनाचा सरळपणा बरा असो, वाईट असो; पण मी माझ्या शंकेचें कारण तुला सांगतें. रॅव्हन्सबुडच्या सरदारपुत्रा, मिस ॲशटनचें तुझ्यावर प्रेम जडलें आहे.” मास्तर म्हणाला, “तें अशक्य आहे.” ती आंधळी बाई उत्तरली, “तिचें प्रेम किती तरी गोष्टींवरून मला अंदाजतां आलें आहे. तुझ्या हस्तें झालेल्या तिच्या सुटकेपासून तुझ्यावांचून तिच्या मनांत दुसरा तिसरा विचार येत नाहीं हें मी तिच्या संभाषणावरून ताडलें आहे. हें तुला सांगितल्यावर, याकरितां तरी तूं येथून ताबडतोब निघून गेलें पाहिजे. तेलाभावानें जशी बत्ती विझते तशी तुझ्या दर्शनाभावानें तिची प्रेमज्योति नष्ट होईल. परंतु, तूं येथें राहिलास तर तिचा, तुझा किंवा दोघांचा नाश झाल्यावांचून राहणार नाही. मी ही गोष्ट मोठ्या नाखुशीनें तुला सांगितली. बाकी, तुझ्या ध्यानांत ती लवकरच आली असती. एका अर्थी माझ्याकडून ती तुला कळत आहे हें बरें आहे. मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड, तूं येथून निघून जा. मी मला कळलेलें गुपित तुला कळविलें आहे. ॲशटनच्या मुलीशीं लग्न करण्याचा निश्चय केल्यावांचून तूं जर सर विलियमच्या छपराखाली एक तासभर अधिक काळ राहशील, तर तूं खलवृत्ति आहेस असें मी समजेन; पण जर तूं तिच्याशीं लग्न करण्याच्या

इराद्यानें तेथें राहत असलास तर तूं बुद्धिम्रष्ट किंवा दैवायत्त मूर्ख आहेस असें मी समजेन.” असे उद्गार काढून ती बाई उठली; तिने आपली काठी हातांत घेतली व अडखळत चालून ती झोपडींत शिरली आणि तिने झोपडीचे दार लावून घेतलें. अर्थात् रॅव्हन्सबुडला आतां विचार करण्यास सवड मिळाली.

पण त्याचे विचार मिश्र स्वरूपी होते. त्याला ज्या पेचप्रसंगाची (dilemma) भीति होती तोच त्याच्या मनापुढे उभा राहिला. लुसीच्या सहवासांत त्याला जें सुख वाटूं लागलें होतें त्याला आतां मोहक रूप आलें होतें; परंतु तें आपल्या वडिलांच्या शत्रूच्या मुलीशीं लग्न करण्याइतक्या स्थितीप्रत पोहोचलें नव्हतें. तरी पण, जे **ऑलीस** बोलली ते खरें आहे असें त्याला वाटलें व आता रॅव्हन्सबुड किल्ल्याहून ताबडतोब निघून जाणें किंवा लुसीचा प्रियकर (suitor) होणें यापैकी एक मोष्ट करणें आपल्या सभ्यपणाला योग्य आहे असें मनाशीं म्हणत तो दोन पाउलवाटांच्या तिठ्याशीं आला; एक मरमेडच्या कारंज्याकडे जात होती; दुसरी जरा वाकळ्यातिकड्या वळणानें किल्ल्याकडे जात होती. लुसीला काय सबब सांगावी याचा विचार करीत तो क्षणभर थांबला; इतक्यांत हेन्री धापा टाकीत त्याचेकडे धांवत आला व म्हणाला, “मास्तर, तुम्ही लुसीचा हात धरून तिला किल्ल्याला घेऊन जा; कारण, मला वर्तुळाकार सहली-करितां (ring-walk) नार्मेनबरोबर जावयाचें असल्यामुळे तिला घेऊन मला जातां येत नाही; जरी सर्व रानटी बैलांना मारून टाकिले आहे तरी ती किल्ल्याला एकटी जाण्यास भीत आहे. तेव्हां तुम्ही तिच्याबरोबर जा.”

वजनाच्या काट्याच्या पारड्यांत सारख्याच वजनाच्या वस्त्र असतांना एका पिसाच्या वजनानें एकीकडचे पारडे जड होऊन खालीं जाते तशी मास्तरच्या मनाची स्थिति झाली. तो म्हणाला, “या रानांत लुसीला एकटीला सोडून जाणें बरोबर नाही. पण, आम्ही एकमेकांना वारंवार भेटत असल्यावर आणखी एका भेटीनें काय होणार आहे? शिवाय, किल्ला सोडण्याचा माझा निश्चय तिला कळविला पाहिजे.” याप्रमाणे आपण करतो हें शहाणपणाचें कृत्य आहे इतकेंच नाही तर तें आवश्यकही आहे अशी आपल्या मनाची समजूत घालून तो त्या घातक कारंज्याच्या वाटेनें जलद जलद पावले टाकीत लुसी एकटी बसलेल्या प्रवाहार्शी येऊन पोहोचला.

मार्गे वळून त्याला पाहून तिने न उठतां मास्तरला प्रणाम केला व ती म्हणाली, “माझे अविचारी (madcap) भाऊ मला येथे टाकून गेला; पण तो थोड्याच मिनिटांत परत येईल. कारण, सुदैवाने त्याला एखाद्या गोष्टीचा नाद क्षणभरच लागतो; पण कोणतीही गोष्ट त्याला क्षणार्धापेक्षा जास्त वेळ आकर्षित नाही.” तिचा भाऊ लांबच्या सहलीवर गेला आहे व तो लवकर परत येऊ शकणार नाही हे लुसीला त्याच्याने सांगवेना. तिच्यापासून कांही अंतरावर तो गवतावर बसला व क्षणभर स्तब्ध राहिला. ती स्तब्धता न आवडून लुसी म्हणाली, “हे स्थळ मला भारी आवडतं. स्वच्छ कारंज्याच्या बुडबुड्यांचा मंजुळ स्वर, झाडांचे हालणे, गवत व रान-फुले यांची विपुलता ही कादंबरींतील वर्णनासारखी वाटतात. मला आवडणाऱ्या दंतकथेशी हे स्थळ निगडित आहे असे मी ऐकले आहे.” रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “हे स्थळ माझ्या घराण्याला घातक आहे असे म्हणतात; मला तसे वाटण्यास कारण आहे. कारण, या ठिकाणी मी तुला प्रथम पाहिले व येथूनच मला तुझा शेवटचा निरोप घेतला पाहिजे.” ती आश्चर्यचकित होऊन उद्गारली, “मास्तर, तुम्ही आम्हांला सोडून जाणार? असे घाईने ठरविण्यास तुम्हांला काय कारण झाले? मला ठाऊक आहे अॅलीस माझ्या वडिलांचा द्वेष—निदान तिरस्कार करते. तिचे आजचे गूढ बोलणे मला कळले नाही. परंतु मला ठाऊक आहे, की माझे वडील तुम्ही आमच्यावर केलेल्या उपकाराबद्दल आभारी आहेत. तुमची मैत्री दीर्घ प्रयत्नाने (hardy,) मिळविल्यानंतर ती आम्ही सहजासहजी (lightly) घालवणार नाही.” रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “मिस अॅश्टन, घालविण्याची गोष्टच नको. मी तुमचा सदा मित्र राहीन. परंतु माझे दुर्दैव माझ्या हात धुऊन पाठीस लागले आहे. म्हणून मला गेले पाहिजे. नाही तर, माझ्याबरोबर तुमचा घात होईल.” लुसी म्हणाली, “असे असले तरी सुद्धा, तुम्ही आमच्यापासून जाऊ नका.” असे बोलून तिने साधेपणाने व सलोख्याने, त्याला थांबविण्याकरिता त्याच्या कोटाचे टोक धरले. ती पुनः म्हणाली, “तुम्ही आम्हांला सोडणार नाही. माझे वडील वजनदार असून त्यांचे मित्र तर अधिक वजनदार आहेत. तेव्हां, वडिलांची कृतज्ञताबुद्धि तुमच्याकरिता काय करते हे पाहिल्याशिवाय येथून जाऊ नका. ते तुमच्याबद्दल आधीच कौन्सिलमध्ये खटपट करित आहेत.”

मास्तर म्हणाला, “ते खरे असेल. पण, माझा आयुष्यक्रम तुमच्या वडिलांच्या वजनाने यशस्वी करवून न घेतां मी माझ्या स्वतःच्या कर्तबगारीने यशस्वी केला पाहिजे. मी आधीच त्याची तयारी केली आहे. तरवार, व कोट, धीट हृदय व निर्धारी हात (a sword, and a cloak, and bold heart and a determined hand) इतकीं साधने यशाला पुरेशी आहेत.” लुसीने आपल्या हातांनीं आपले तोंड धरले व तिची इच्छा नसताना तिच्या डोळ्यांतले अश्रु तिच्या बोटांमधून खाली गळू लागले. तिचा उजवा हात धरून रॅव्हन्सवुड म्हणाला, “मला क्षमा कर. मी उग्र, उद्धट व कष्टांत न राहणारा (rude and rough and intractable) माणूस आहे; मी तुझ्यासारख्या सौम्य व कोमल स्त्रीला योग्य नाही. तेव्हां तुला दिसलेले स्वप्न तूं विसर.” दुःखित लुसी सारखी रडत राहिली. थोड्या अश्रुगतांनंतर तिचें दुःख किंचित् कमी झालें. मास्तरनें आपल्या जाण्याचा उद्देश जितका जितका तिला समजावून देण्याचा प्रयत्न केला, तितका तितका त्याचा राहण्याचा बेत उघड झाला. शेवटीं, तिचा निरोप घेण्याऐवजीं त्यानें तिला विवाहवचन दिलें व तिनेंही त्याला तसेंच प्रतिवचन दिलें. हें तात्कालिक रीतीनें व मनोविकारांच्या उन्मादांत घडून आले, आणि दोघांचे गाल व हात एकमेकांना मिळाले. त्यावरून त्यांच्या परस्परप्रेमाचा प्रांजलपणा दिसून आला. या विधिविहीन अन्तःकरणाच्या वाङ्-निश्चयानंतर त्यांनीं जुन्या काळांतल्याप्रमाणें औपचारिक विधिही केला. त्यांनीं एका पातळ सोन्याच्या नाण्याचे दोन तुकडे केले. त्यापैकीं एक लुसीनें आपल्या गळ्यांत बांधला व म्हटले, “हें प्रेमचिन्ह तुम्हीं परत मागितल्याशिवाय माझ्या गळ्यांतून मी कदापिही काढणार नाही.” रॅव्हन्सवुडनें तसेंच केलें.

आतां फार उशीर झाला म्हणून तीं दोघे जलद पावलांनीं किल्ल्यांत आलीं. सर विलियमनीं त्यांना परत आलेले पाहून म्हटले, “रॅव्हन्सवुड लुसी-बरोबर होते म्हणून मला काळजी नव्हती. नाही तर तिच्या शोधाकरितां मी मनुष्ये रानांत पाठविलीं असतीं.” त्या दोघांचें वाढतें प्रेम सरसाहेबांच्या निदर्शनास आल्यावांचून राहिलें नाही. नंतर त्यांनीं मास्तरचे नातेवाईक मार्किस्स किल्ल्यांत पाहुणे म्हणून दोन दिवस राहण्यास येणार आहेत ही बातमी त्यास सांगितली. मग ते आपल्या वैभवाप्रमाणें त्यांचा पाहुणचार करण्याच्या तयारीस लागले.

आतां बकलॉ व क्रेगनगेल्ट यांच्याकडे वळूं या. लेडी गिरनिंगटन वारल्यामुळे बकलॉला तिची सर्व मालमत्ता, शेतवाडी, वाडा व पुष्कळ संपत्ति मिळावी. क्रेगनगेल्टला ओळखून बकलॉने आपला कारभार किंवा पैशाची देवघेव या बाबतीत त्याचें ऐकलें नाहीं; तरी पण, आपला मित्र म्हणून क्रेगनगेल्टला आपल्या घरीं ठेवून घेतलें. त्या दोघांना रॅव्हन्सबुडने झिडकारून त्यांचा अपमान केला होता. तें अपमानशल्य दोघांनाही बोचत होतें. रॅव्हन्सबुडचें लुसीवर प्रेम असल्याचें त्यांना ठाऊक झालें होतें. तरी, आपण लुसीशीं लग्न करून त्याची फजिती करून त्याला सर विलियमच्या किल्ल्यांतून हुसकावून लावून देशोधडीला लावण्याचा बेत बकलॉने मनांत केला व तो क्रेगनगेल्टला म्हणाला, “हा बेत तडीस जाण्यास तुझी कठीण व नाजूक कामांत मला मदत पाहिजे.” तो म्हणाला, “मित्राकरितां मी पाहिजे तें करण्यास तयार आहे.” बकलॉ म्हणाला, “माझ्या बेताच्या सिद्धयर्थ लेडी अॅशटन येथें लवकर येणे आवश्यक आहे. नार्दबर्लंड परगण्यामध्ये राहणारी लेडी ब्लॅकेनसाॅप माझी दूरची नातेवाईक आहे. तिच्या येथें सध्यां लेडी अॅशटन गेल्या आहेत. तेथें त्यांनीं माझें लुसीशीं लग्न ठरविण्याचा विचार चालविला आहे. इकडे तर सर विलियमच्या मनांत लुसी रॅव्हन्सबुडला देण्याचा बेत दिसतो. तरी, रॅव्हन्सबुडचें किल्ल्यांत राहणें व त्याची लुसीशीं सदा संगती याबद्दल लेडी अॅशटनना बातमी देऊन त्यांना लवकर घरीं येण्यास सांगावें. पण तुझा तेथें योग्य सत्कार होण्याकरितां तूं सभ्य पोशाख, सभ्य भाषा व सभ्य वर्तणूक यांचा अंगीकार केला पाहिजे. याकरितां हे पैसे घे व माझ्या तबेल्यांतील उत्तम घोडा घे.” ही कामगिरी करण्याचें क्रेगनगेल्टने आनंदानें कबूल केलें. मग त्यांनीं लुसीच्या नांवानें मद्य-प्राशन केलें.

नवीन पोशाख करून व उत्तम घोड्यावर बसून क्रेगनगेल्ट आपल्या कामगिरीवर गेला व त्या बायांना भेटला. पाहिल्याच भेटीला त्यानें त्यांच्यावर आपली छाप पाडली. त्यानें रॅव्हन्सबुड किल्ल्याकडील रॅव्हन्सबुड-लुसीच्या सर्वतोमुखी झालेल्या भावी लग्नाची बातमी लेडी अॅशटनला तर सांगितली; शिवाय, रॅव्हन्सबुडचा नातेवाईक मार्किंस किल्ल्यांत पाहुणा म्हणून येणार असल्याची खबरही त्यानें तिला सांगितली. आपला नवरा स्वपक्षत्यागी (turn-coat) होऊं पाहत आहे हें कळून तर तिला

जास्तच राग आला. म्हणून मार्किस्च्या आगमनाचे आधी पोहोचण्याच्या इराद्याने ती सहा घोड्यांच्या गाडीत, कॅप्टन क्रेगनगेल्टला आपला मुख्य दूरबारी सरदार (Chief courtier) बनवून व इतर घोडेस्वार बरोबर घेऊन नवऱ्यास न कळावितं तातडीने निघाली.

इकडे मार्किस् येण्याचा दिवस उजाडला. सर विलियमने स्वागताची जप्यत तयारी करून बाराच्या सुमारास सर्व मंडळी गच्चीवर येऊन पश्चिम दिशेकडील वृक्षराजीच्या मार्गाकडे टक लावून बसली. त्यांना दूरवर आकाशांत उडणारी धूळ दिसली. पूर्वदिशेच्या तशाच वृक्षराजीच्या मार्गाकडे हेन्रीने दृष्टि टाकली; तो तिकडूनही धुळीचा लोट येत आहे असे त्याला दिसले व आपली आई लेडी अॅशटन येत असावी असे आघाडीच्या दोन स्वारांच्या विशिष्ट पेहेरावावरून (livery) त्याला वाटले. ती बातमी कळतांच लुसी भीतीने कावरीबावरी झाली. सर विलियमची तर गाळण उडाली. रॅहन्सबुडला ते न आवडून तो लुसीला म्हणाला, “घरची धनीण फारा दिवसांनीं घरीं येत असता आनंद वाटावा कीं भीति वाटावी व घाबरगुंडी व्हावी ?” लुसी उत्तरली, “तुम्हाला आमच्या आईचा स्वभाव ठाऊक नाही. तुम्हांला येथे पाहून ती काय म्हणेल व काय करील कोण जाणे !” लुसीच्या प्रार्थक उद्गाराने रागावून त्याने खाली जाऊन आपला घोडा सज्ज ठेवण्यास नोकरास हुकूम केला व मग तो वर आला व पाहतो तों सर्व मंडळी खाली गेलेली ! तो एकटा गच्चीवर काय होतें याची वाट पाहत बसला.

इतक्यांत दोन्ही गाड्या समोरासमोर येऊन हाकणारांमध्ये प्रथम पोर्चमध्ये जाण्याची चुरस लागली. लेडी अॅशटनने प्रथमतः गाडी पुढे काढण्याची हाकणारास आज्ञा केली; पण लगेच आपण आपल्या नवऱ्याच्या सन्मान्य व मोठ्या दर्जाच्या पाहुण्याचा अपमान करित आहो असे वाटून हाकणारास गाडी सावकाश चालविण्यास फेरआज्ञा केली. तदनुरूप ती गाडी सावकाश चालू लागली.

मार्किस्ची हिरवी गाडी पोर्चात आली व उंच काठीचा, रुबाबदार, छाप पाडणारा (commanding), प्रमाणबद्ध शरीराचा व डोळ्यांत महत्त्वाकांक्षी चमक असलेला माणूस गाडीतून उतरला. लेडी अॅशटनच्या मनोमय मूर्तीने घाबरलेल्या सर विलियमनीं मार्किस्चे स्वागत केले व चुकून

लेडी ॲशटन म्हणून मिस ॲशटनशी त्यांचा परिचय करून दिला. लुसी लजेने काळवंडली. इतक्यांत भानावर येऊन सरसाहेब म्हणाले, “मी चुकलों, ही माझी मुलगी मिस ॲशटन. परंतु लेडी ॲशटनची गाडी पोर्चमध्ये येत असल्यामुळे माझ्या तोंडून भलतेच शब्द निघाले.” मार्किंस म्हणाले; “तुम्हांला खेद वाटण्याचें कारण नाही. तुम्ही तुमच्या पत्नीचें स्वागत करण्यास खुशाल जा. मी मिस ॲशटनचा जास्त परिचय करून घेतों.” तदनुरूप सर विलियम पोर्चमध्ये जाऊन लेडी ॲशटनला गार्डीतून उतरण्यास मदत करूं लागले. परंतु त्यांचा हात दूर सारून कॅप्टन क्रेगनगेल्टच्या हाताची मदत घेऊन ती मोठ्या दिवाणखान्यांत आली व तिने मार्किंस मास्तरशी बोलत आहे असे पाहिले. मार्किंस व मास्तर यांखेरीज सर्वांच्या चेहऱ्यांवर त्रेधा उडाल्याचें दिसत होतें. सर विलियम आपल्या पत्नीचा परिचय करून देतील अशी क्षणभर वाट पाहून मार्किंस स्वतःचा परिचय स्वतःच करून देतांना म्हणाले, “लॉर्ड कीपरनीं आतांच आपल्या मुलीचा पत्नी म्हणून परिचय करून दिला. त्यांना पत्नीचा आपली मुलगी म्हणून सहज परिचय करून देतां आला असता. कारण, तुम्ही मिस ॲशटनसारख्या दिसत आहांत. तुमचा जुना मित्र म्हणून मी येथें आलों आहे. ही भेट शांतताप्रस्थापक (peace-making) आहे. म्हणून माझा पुतण्या तरुण मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड याचा मी तुम्हांला परिचय करून देतों.” लेडी ॲशटन म्हणाल्या, सर विलियमपाशीं माझें जरूरीचें व निकडीचें काम आहे. म्हणून मी त्यांना घेऊन क्षणभर माझ्या खासगी खोलींत जातें.” नंतर ती पुढें गेली व तिच्या मागोमाग सर विलियम गेले. दोघेही खोलींत गेल्यावर तिने खोलीचें दार लावून घेतलें व मग ती म्हणाली, “लॉर्डसाहेब, माझ्या पश्चात् तुम्ही जे संबंध जोडलेत त्याबद्दल मला आश्चर्य वाटतें. ते तुमच्या जन्माला व तुमच्या माणुसकीला योग्य आहेत. पण तुमच्या वर्तनानें मला निराश केलें आहे.” लॉर्ड कीपर म्हणाले, “माझ्या लाडके पलिनार, तुम्ही मी काय म्हणतो तें शांततेनें ऐका म्हणजे माझ्या घराण्याच्या हिताकरितां व योग्यतेकरतां मी काय केलें आहे तें मी सविस्तरपणें सांगतों.” ती म्हणाली, “तुमच्या घराण्याचें हित व योग्यता याकडे तुम्हीं लक्ष देऊं शकाल हें मी जाणतें. पण, माझ्या घराण्याचें हित व योग्यता तुमच्याशीं निगडित

असल्यामुळे मला त्याच्याकडे पाहिले पाहिजे.” तिचे पति म्हणाले, “लेडी **ॲशटन** तुमची काय इच्छा आहे? मी काय करावे असें तुमचे म्हणणे आहे?” ती म्हणाली, “तुमच्या सदसद्वुद्धीला विचारा. तुम्ही स्वपक्षत्यागी (renegade) होत आहांत; व आपल्या एकुलत्या एक मुलीचें लग्न **जाको-बाइट** पक्षीय, भुकेबंगाल व तुमच्या घराण्याच्या अनिवार्य शत्रूशी करून देण्याच्या बेतांत आहांत?” **सर विलियम** म्हणाले, “माझ्या मुलीचा व माझा जीव वांचविणाऱ्या तरुण सद्गृहस्थाला घरांतून घालवून लावूं?” ती म्हणाली, “**कॅप्टन क्रेगनगेल्ट** व दुसरे पाहुणे भोजनास यावयाचे असल्यामुळे तुम्हांला किल्ल्यात राहतां येणार नाहीं असें खाली जाऊन **रॅव्हन्सवुडला** सांगा.” मिश्या माणसाचे मन ज्या प्रकारचा सल्ला देते तसा मनाचा सल्ला मिळून **सरसाहेब** म्हणाले, “**मास्तर ऑफ रॅव्हन्सवुडला** असभ्यपणे जा म्हणून मी कधीही सागणार नाहीं. तुम्हांला त्याचा अपमान करावयाचा असेल तर तो तुम्ही स्वतःच्या जबाबदारीवर करा. पण मी अशा विपरीत वर्तनांत भागीदार होणार नाहीं.” ती म्हणाली, “तर मग, घराण्याचा मान राखण्याचें काम मलाच केले पाहिजे.” असें बोलून तिने एक चिठी खरडली व आपल्या मोलकरणीस ती **रॅव्हन्सवुडला** देण्यास फर्माविले. अर्थात् तिने ती त्याला दिली. त्यानें वाचून ती **मार्क्सला** दिली. दोघेहि रागावले व तत्काळ जाण्यास निघाले. पण इतक्यांत, **सर विलियम**नीं **मार्क्सची** सखेद पण आग्रहाची विनंति केली कीं, निदान सायंकाळपर्यंत तरी राहावे. **मास्तर रॅव्हन्सवुड-बद्दलचा लेडी ॲशटनचा** गैरसमज दूर करण्याकरितां व राजकीय कामाकरितां थांबावे अशा इच्छेनें **मार्क्सनें** मोठ्या नाखुशीनें थांबण्याचें कबूल केलें व ते **मास्तरला** म्हणाले, “तूं येथून पांच मैलावर असलेल्या **टोड्स होल** नांवाच्या खाणावळींत जाऊन तेथे थांब. मी आज संध्याकाळीं किंवा उद्यां सकाळीं खात्रीनें तेथे येतो. मग आपण आपल्या गाडीतून घरीं जाऊं.” तदनुरूप **मास्तर** किल्ल्यांतून बाहेर पडला. झालेल्या प्रकारावर विचार करीत व आंधळ्या **ॲलीसनें** केलेल्या भविष्याची व उपदेशाची आठवण करीत तो खाणावळीस पोहोचला. तेथे त्याला ती वारल्याचें कळलें. म्हणून तिच्या झोपडीकडे जाऊन तिच्या इच्छेप्रमाणें तिचें प्रेत पुरण्याची व्यवस्था करून व त्याकरितां लागणाऱ्या खर्चाचे पैसे देऊन तो **टोड्स होलमध्ये**

परत आला व दुःखित मनानें मार्किंस्ची वाट पाहत बसला. तो दिवस व ती रात्र त्यानें कशीबशी त्या खाणावळींत काढली. सकाळीं मार्किंस्-साहेब आपल्या परिवारासह खाणावळींत आले. झालेल्या प्रकाराबद्दल व भावी राजकीय घडामोडीबद्दल त्यांचें पुष्कळ वेळ बोलणें झालें. तसें झाल्यावर आपल्या पुतण्यास परदेशीं त्याच्या योग्य काम देण्याचें व तेथपर्यंत त्याला आपल्या येथे आश्रय देण्याबद्दल मार्किंस्नीं कबूल केलें. त्याबद्दल रॅव्हन्सवुडनें त्याचे आभार मानले. खाणावळवाल्यानें मोठ्या पाहुण्यांची त्याच्याकडून होईल तितकी उत्तम व्यवस्था केली. सायंकाळीं व रात्रीं आपण वूल्फ्सकॅंगमध्ये राहूं म्हणून मार्किंस्नें म्हटलें. तेथें सध्यां कांहीं एक सामान नाही व थोड्या अवकाशांत व्यवस्था होणार नाही म्हणून मास्तरनें पुष्कळ सांगून पाहिलें, पण मार्किंस् ऐकेनात; म्हणून त्यानें मार्किंस्च्या नोकरास पुढें पाठविलें. पण, थोड्याच वेळांत वूल्फ्सकॅंगला आग लागली म्हणून सांगत ते परत आले.

संकटे कधीं एकटीं येत नाहींत (Misfortunes never come single) असें वाटून रॅव्हन्सवुड खरोखरी काय झालें हें पाहण्याकरितां तडक कॅंगच्या आवारांत गेला. तेथें त्याला कैलेब भेटला. त्यानें पाहुण्यांनीं रात्री राहण्यास येऊं नये म्हणून आपण जुन्या गवतकाडीला व पुष्कळ दिवसाच्या सांचलेल्या कचऱ्याला आग लावून दिली; बुरुज, आंतील सामानसुमान व मायसी स्वयंपाकीण सुरक्षित आहे असें सांगितलें. तेव्हां मास्तरचा जीव खाली पडला. त्यानें आपली पैशाची पिशवी त्याला देऊन आपण मार्किंस्कडे राहण्यास जात आहों व त्याच्या वशिल्यानें परदेशांत आपल्यायोग्य काम मिळणार आहे असें सांगून तो खाणावळींत परत आला व त्यानें मार्किंस्ला आग विझविल्याचें व पुरातन बुरुज, सुरक्षित राहिल्याचें वृत्त सांगितलें. ती रात्र त्यांनीं खाणावळींत काढली. सकाळीं निघून ती मंडळी एडिंबरोस सुखरूप पोहोचली व मार्किंस्च्या घरी मास्तर राहूं लागला.

दरम्यान मार्किंस्च्या अपेक्षेप्रमाणें स्कॉटलंड व इंग्लंड या दोन्ही ठिकाणीं टोरीपक्षाचें मताधिक्य होऊन तो पक्ष अधिकारारूढ झाला. तदन्वये विहिगपक्षीय लोकांच्या अधिकाराच्या जागा टोरीपक्षांतील लोकांना देण्यांत

आल्या. सर विलियम ॲश्टनची लॉर्ड कीपरची जागा जाऊन तो निकामी झाला. कषूल केल्याप्रमाणे मार्किस्सने रॅव्हन्सबुडच्या अन्याय्य निकालाविरुद्ध इंग्लिश हाउस ऑफ कॉमन्सपुढे तक्रारी-अर्ज (appeal) करण्याची तयारी केली. पण, रॅव्हन्सबुडने लुसीच्या प्रेमाखातर समेट करण्याच्या इराद्याने आपले वडिलोपार्जित वैर विसरून तीन पत्रे लिहिली. पहिले पत्र लॉर्ड कीपरला होते. त्यात त्याने लुसीची व आपली लग्नाबद्दल आणभाक (engagement) झाली असल्याबद्दल त्यांना कळवून त्यांच्या संमतीची विनंति केली. लेडी ॲश्टनच्या पत्रांत तोच मजकूर होता, आणखी आपल्या घराण्याचा उगलस घराण्याशी अनेकदा झालेला संबंध लक्षांत आणून व वैरभाव विसरून लग्नाला संमति देण्याची कळकळीने विनंति केली होती. तिसरे पत्र लुसीला होते. त्यांत त्याने आपण तिच्या आईबापांची संमति मिळविण्याकरितां लिहिलेल्या पत्राचा उल्लेख केला असून, आपले तिच्यावर प्रेम अढळ आहे, तसेंच तीही ठेवील व त्या प्रेमाला दुसरी दिशा लावण्याचा कोणी प्रयत्न केल्यास तो ती पार पाडू देणार नाही अशी आज्ञा व्यक्त केली होती. त्याच्या तिन्ही पत्रांना लगेच उत्तर मिळाली.

सर विलियमने आपल्याला कुटुंबाच्या दुराग्रहाविरुद्ध तूर्त जातां येत नाही, पण काळ सुधारणा घडवून आणील, तरी घाईने कांहींही करू नये असा मजकूर होता. लेडी ॲश्टनचे उत्तर तर अत्यंत उद्धटपणाचे व अपमानकारक शब्दांनीं भरलेले होते व त्यांत लुसीचे नाव कायमचे सोडण्याचा मास्तरला उपदेश केला होता. लुसीचे उत्तर फारच लहान होते; त्यांत तिने पुन्हा पत्र लिहिण्याच्या भानगडीत पडू नये; त्यामुळे मला त्रास होईल असे लिहिले होते; सध्या मी तुम्हाच्या कचाट्यांत सांपडले आहे; जोंपर्यंत माझी विचारशक्ति कायम आहे, तोंपर्यंत मी आपल्या आणभाकेला जागेन हा विश्वास ठेवा; तुम्ही सुखी असून तुमची सुस्थिति झाली आहे याबद्दल मला समाधान वाटत आहे असा मजकूर होता. या उत्तरांनीं त्याची पूर्ण निराशा झाली. लगेच मार्किस्सच्या शिफारशीने मिळालेल्या महत्त्वाच्या कामगिरीवर तो परदेशीं निघून गेला.

रॅव्हन्सबुडची आडकाठी नाहीशी केल्यावर लेडी ॲश्टनने मुलीच्या कल्याणाकरितां आपल्या कारस्थानास सुरुवात केली. लुसीची उदासीनता व तिची अशक्तता या सबबीवर लुसी व बकलॉ यांच्या फारशा भेटी तिने

घडवून न आणतां बकलॉवर तिचें प्रेम जडत आहे व तिला पूर्वीच्या तिच्या वर्तनाबद्दल वाईट वाटत आहे असें बकलॉल सांगितलें. बकलॉपेशां अधिक चाणाक्ष माणसाच्या ध्यानांत आलें असतें कीं, लुसी ही आपल्या आईच्या आग्रहानें व तिच्या दडपणानें आपल्याशीं लग्न करण्यास तयार झाली आहे; पण ती वस्तुतः नाखूष आहे. लेडी अॅशटनची इच्छा हा विवाह लवकर घडून यावा ही होती. पण, या बाबतींत मात्र लुसीवर तिची जबरदस्ती चालूं शकली नाहीं. अढळ निश्चयानें ती म्हणे, “मास्तरपार्शी मी जी आणभाक वाहिली आहे व जो करारनामा लिहून दिला आहे त्यापासून त्यानें मला मुक्त केल्याचें पत्रानें किंवा स्वमुखानें कळविले म्हणजे मी तुझ्या इच्छेप्रमाणें वागेन.”

हें साधण्याकरितां लेडी अॅशटननें मास्तरला लिहिलेलीं तिचीं पत्रें त्याला न मिळण्याची तजवीज करून ‘मौनता संमति दर्शविते’ (silence shows consent) या तत्त्वाचा अवलंब करून लुसीचें मन वळविण्याचा प्रयत्न केला. पण ही पळवाट (subterfuge) लुसीला पसंत होईना. म्हणून तिनें चेटकी मानलेल्या एका वृद्ध बाईला लुसीची दाई म्हणून नेमिलें. तिनें रॅव्हन्सवुड घराण्यांतील पुरुष किती भयंकर, गैरविश्वासू व प्रियपात्राचा नाश करणारे आहेत अशाबद्दलच्या खऱ्याखोट्या गोष्टी लुसीच्या कानांवर घातल्या; पण सर विलियमच्या आग्रहावरून त्या बाईला दूर करण्यांत आलें.

मग एका पाद्याकडून तिला अपत्यांचें आईबापांविषयी कर्तव्यकर्म व विवाहविषयक वचनाच्या मर्यादा याबद्दल बायबलमधून आधार काढून दाखविण्यांत आले. लुसीनें त्या पाद्याजवळ आपली प्रेमकहाणी मनमोकळेपणानें सांगितली. तेव्हां तिचें म्हणणें योग्य आहे असें त्यास वाटून तिची त्याला दया आली व म्हणून तो म्हणाला, “मास्तर ऑफ रॅव्हन्सवुड जेथें सध्यां आहे तेथें माझा एक पाद्री बंधु जातो येतो. तेव्हां तुमच्या मातोश्रीनें तुमच्याकडून लिहून घेतलेल्या पत्राप्रमाणें तुम्ही एक पत्र लिहा; तें मी रॅव्हन्सवुडला बिनविलंब व बिनचूक मिळण्याची व्यवस्था करतो; त्याचें उत्तर खात्रीनें सेंट ज्युडस सणाचे आधीं येईल.” तदनुरूप तिनें पत्र लिहिलें व तें ताबडतोब धाडण्यांत आलें.

यामुळे लेडी अॅशटननें किती दिवस उत्तराची वाट पाहणार असें लुसीला

विचारलें तेव्हां तिने चटर्शि उत्तर दिलें, “ सेंट ज्युडससणापर्यंत. मग मी तयार आहे.” या तिच्या कबुलीने सर्वांना आनंद झाला. मग तिच्या लग्नाची जंगी तयारी सुरू झाली. सेंट ज्युडस सणाचे दिवशीं विधियुक्त विवाह करण्याचें ठरलें. त्याचे चार दिवस आधीं धर्माधिकाऱ्याला कायदेशीर नोटीस देण्यांत आली. सेंट ज्युडसचा दिवस उगवला; बारा वाजण्यापूर्वीं सर्व विधि पुग झाला म्हणजे लग्न सुखदायक होतें या समजुतीस्तव तसें करण्याचे ठरलें.

लुसीला वैभवदर्शक सुंदर पोशाख घालण्यांत आला. तिच्या केसांत तर इतके हिरे घातले गेले कीं, त्यांचा सतेज प्रकाश व तिच्या अंगकातीचा फिकटपणा यामध्यें विलक्षण विरोध दिसून आला. लेडी अॅशटनने लुसीचा हात धरून तिला विवाहस्थळीं आणलें. सर विलियम, कर्नल डगलस अॅशटन, बकलॉ व त्याचा सोबती क्रेगनगेल्ट व धर्मोधिकारी ही मंडळी तेथें आधींच आली होती.

लगेच धर्माधिकाऱ्याने प्रसंगानुरूप प्रार्थना केली. ती संपल्याबरोबर विवाहपत्रावर सर विलियम, कॅप्टन डगलस व बकलॉ यांनी यथाक्रम सहा केल्या. शेवटीं मिस अॅशटनची पाळी आली. ती प्रथम कोरड्या पेनानें सही करूं लागली; पण ती गोष्ट लेडी अॅशटनच्या लक्षांत येतांच तिने रुप्याची दौत लुसीपुढें केली. पण, तिचा हात कापल्यामुळें अक्षरें बरोबर उठली नाहींत. शेवटची सही तर अर्धवट (incomplete), अस्पष्ट (defaced) व चिताडलेली (blotted) होती; इतक्यांत घाई-घाईने येणाऱ्या घोडेस्वाराच्या टापा लुसीला ऐकूं आल्या व तिच्या हातून पेन खाली पडून ती किंचित् किंकाळत ओरडली “ ते आले—ते आले.”

सर्व मंडळी आश्चर्यचकित होऊन इकडे तिकडे पाहत आहेत तोंच काळा घोडेस्वारी पोशाख केलेला, दुःखानें, रागानें व लांबच्या घोडदौडीमुळें त्रासलेला मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड दिवाणखान्याच्या मधोमध व लुसीसमोर येऊन उभा राहिला ! दोन क्षणभर कोणीच बोललें नाहीं. प्रथम लेडी अॅशटनने बोलण्याचें धारिष्ट करून मास्तरला विचारलें. “ तुम्ही अनाहूत आगतुक (uninvited intruder) येथें कां आला ? ” कॅप्टन डगलस व नवरदेव बॅकलॉ यांनी त्याच्याकडे रागीट मुद्रें पाहिलें. त्यांच्याकडे वळून तो म्हणाला, “ सद्यहस्थ हो, तुम्ही स्तब्ध रहा. माझें काम

मिस ॲशटनजवळ आहे.” असं बोलून व तिच्याकडे वळून तिचें शेवटचें पत्र तिला दाखवून त्यानें तिला विचारलें, “ बाईसाहेब, हें पत्र तुमच्या हातचेंच आहे काय ? ” तिच्या तोंडून अडखळत ‘ होय ’ म्हणून उत्तर आलें. नंतर परस्परांच्या करारनाम्याचा कागद तिचेपुढें करून त्यानें पुन्हा तिला विचारलें, “ हाही कागद तुमच्या हातचाच आहे ना ? ” याला तिनें उत्तर दिलें नाहीं. भीति व गोंधळलेलें मन यांमुळें तिला विचारलेल्या प्रश्नाचा अर्थ बहुधा कळला नसावा. सर विलियम म्हणाले, “ या कागदावरून जर कांहीं कायदेशीर हक्क स्थापन करण्याचा तुमचा इरादा असला, तर गैरकायदा प्रश्नाला उत्तर मिळण्याची तुम्ही अपेक्षा धरूं नका.” रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “ सर विलियम ॲशटन, तुम्हांला व माझें बोलणें ऐकणारांना मला सांगावयाचें आहे कीं, माझ्या इराद्याबद्दल गैरसमज करून घेऊं नका. जर पत्रावरून दिसतें त्याप्रमाणें या तरुण स्त्रीला राजीखुषीनें आपला करारनामा माघारी घ्यावयाचा असेल, तर या कागदाची किंमत वाळलेल्या पानाइतकीही मी मानणार नाहीं. परंतु, तिच्या तोंडून खरें काय आहे तें मला ऐकलें पाहिजे व मी तें ऐकणार; त्याखेरीज मी येथून हलणार नाहीं; तुम्ही माझ्यापेक्षां संख्येनें अधिक आहांत, पण मी जिवावर उदार झालेला सशस्त्र माणूस आहे. तेव्हां पुष्कळ बळी घेतल्याखेरीज मी मारला जाणार नाहीं. हा माझा निश्चय आहे. त्याला तुम्ही हवें तें नांव द्या.” असें म्हणून त्यानें तलवार उपसली व पट्ट्यांतील पिस्तूल हातांत घेतलें; पण दोन्हीचीं टोके जमिनीकडे रोखून तो म्हणाला, “ तुम्ही हा दिवाणखाना रक्तानें भरवणार किंवा देवाच्या व देशाच्या कायद्यानुरूप मला माझ्या वाग्दत्त (affianced) वधूशीं निर्णायक भेट (decisive interview) घेऊं देणार ? ”

यावर पाद्री प्रथम बोलला, “ या सद्गृहस्थाची मागणी सयुक्तिक आहे. केलेल्या विवाह-करारनाम्याबद्दल आपल्याला पश्चात्ताप झाला असून आतां आपण वडिलांच्या इच्छेप्रमाणें वागण्याचें ठरविलें आहे असें लुसीला स्वमुखानें म्हणूं द्या; म्हणजे तो येथून निघून जाईल.” आश्चर्य व भीति नाहींशा झाल्यामुळें राग येऊन लेडी ॲशटन उत्तरली, “ नाहीं, वाग्दत्त वधू माझी मुलगी इजला मी या परक्याशीं खासगी भाषण करूं देणार नाहीं. ज्यांना बाहेर जायचें असेल त्यांनीं खुशाल जावें. मी येथें राहणार.” पाद्री म्हणाला, “ याला रॅव्हन्सबुड आक्षेप घेणार नाहीं. मीही जवळच

उभा राहतो.” रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “तुम्ही दोघेंजण जवळ राहण्यास माझी हरकत नाही. पण बाकीच्यांनी बाहेर जावें.” त्याप्रमाणे सर्वजण बाहेर गेले. मग, रॅव्हन्सबुडने दार लावले; व तो आपली टोपी काढून व केस बाजूला सारून लुसीला म्हणाला, “मिस ॲशटन मी अजून एजर रॅव्हन्सबुड आहेना की ज्याने तुझ्या प्रेमाखातर आपली सूडबुद्धि सोडून, वडिलाचा छळ करणारा, लूट करणारा, बेअब्रू करणारा व खून करणारा (oppressor, pillager, traducer and murderer) याच्याशी सख्य केले.” लेडी ॲशटन म्हणाली, “तुमच्या विषारी भाषेवरून लुसीच्या वडिलांचा घातक शत्रु तिच्याशी बोलत आहे हे तिला कळले.” रॅव्हन्सबुड उत्तरला, “बाईसाहेब, तुम्हांला शांत राहण्याची मी विनंति करतो.” लुसीकडे वळून त्याने पुनः विचारले, “जो पवित्र करारनामा तू आतां मागे घेऊ व रद्द करूं इच्छितेस तो करारनामा तूं स्वेच्छेने माझ्याशी केला होतास ना?” लुसीच्या रक्तहीन ओठातून अडखळत शब्द बाहेर आले, “माझ्या आईने तें कराविलें.” लेडी ॲशटन म्हणाली, “ती खरें बोलते. दैवी व मानवी कायद्यान्वये मीच तिला हतभागी व अविचाराचा करार रद्द करण्याची सल्ला दिली.” तिने पाझ्याकडे पाहून त्याला बायबलमधला आधार काढून दाखविण्यास विनविले. त्याने बायबल उघडून त्यांतून वाचले, “जर एखाद्या स्त्रीने बापाच्या घरांत राहत असतांना विवाहाची आणभाक घेतली व तिच्या बापाला ती कळून तो स्वस्थ राहिला, तर ती आणभाक कायदेशीर आहे.” रॅव्हन्सबुड मध्येच म्हणाला, “आमच्यासंबंधी अशीच गोष्ट घडली नव्हती काय?” पाद्री म्हणाला, “शांतपणे पुढें ऐका. पण, जर तिच्या बापाला कळल्याबरोबर त्याने ती नाकारली, तर ती व्यर्थ होईल.” लेडी ॲशटन जोराने व विजयाने उद्गारली, “या बायबलांतील कायद्याप्रमाणें थेट आमच्या येथली गोष्ट झाली नाही काय? आईबापांना कळल्याबरोबर त्यांनी लुसीचा करार व आणभाक अयोग्य असून पुरी करण्यासारखी नाही असें या माणसाला मुखाने व चिष्टीनें कळविले नव्हतें काय?” लुसीकडे वळून रॅव्हन्सबुड म्हणाला, “हेंच काय तुला म्हणावयाचें आहे? पाझ्याने दाखविलेल्या तिरस्करणीय व वरपागी शब्दच्छलाच्या आधारावर राजीखुषीने व परस्परप्रेमाने शपथपूर्वक केलेला करार तूं रद्द

करण्यास इच्छितेस काय ?” लुसीच्या ऐवजीं लेडी अॅशटन उत्तरली, “मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुड, लुसीच्या चेहऱ्यावरून तुम्हांला कळेल की, तुमच्या प्रश्नाचें उत्तर देण्यास ती समर्थ नाही; पण करार रद्द करण्याबद्दल तिच्या हातचें पल तुमच्याजवळ आहे. पण त्यापेक्षांही ताजा व पूर्ण पुरावा म्हणजे तिनें थोड्या वेळापूर्वीं सही करून पुरा केलेला नवा विवाह-करार-नामा पाहा. हा या पाद्रीसाहेबांच्या देखत झाला आहे.” असें बोलून तिनें बकलॉ व लुसी यांनीं सहा केलेला करारनामा मास्तरला दाखविला. दिङ्मूढ मनानें त्यानें तो कागद वाचला व पाद्याकडे पाहून त्यानें विचारलें, “फसवणुकीनें किंवा जुलूमजबरदस्तीनें या करारनाम्यावर मिस अॅशटननें सही केली नाही ना ?” पाद्री उत्तरला, “माझ्या पवित्र धर्मांला स्मरून मी सांगतों की, तसा कांहीं प्रकार झाला नव्हता.” रॅव्हन्सबुड कठोरपणें म्हणाला, “हा पुरावा नाकारण्यासारखा नाही; तेव्हां, निरर्थक कानउघाडणी करणें किंवा खरडपट्टी काढणें (remonstrance or reproach) हीं सारखींच अनावश्यक व लाजिरवाणी आहेत.” सही केलेला कागद व सुवर्ण नाण्याचा तुकडा लुसीसमोर ठेवून तो म्हणाला, “तुझ्या पाहिल्या आणभाकेचे हे पुरावे आहेत. माझ्या चुकीच्या विश्वासाचीं—नव्हे अवलक्षणी मूर्खपणाचीं—प्रतिचिन्हें परत करण्याची मी तुला तसदी देतों.” तिनें आपल्या प्रियकराच्या उपहासात्मक नजरेला अवलोकनहीन नजर भिडविली. त्याच्या म्हणण्याचा अर्थ कळल्यासारखें करून तिनें आपल्या गळ्याभोंवतीं बांधलेल्या फितीची गाठ सोडण्याकरितां आपले हात उचलले; पण तिला गाठ सोडतां न आल्यामुळे लेडी अॅशटननें फीतच तोडली; व तीतून सुवर्णनाण्याचा तुकडा वेगळा केला. विवाहाचा करारनामा तिनें लपवून आपल्याजवळ ठेवला होता. अभिमानी सभ्यपणानें लुसीनें दोन्ही पदार्थ रॅव्हन्सबुडला दिले. सुवर्णनाणें पाहून त्याचें मन कोमल झालें. तो स्वतःशीं म्हणाला, “तिनें तें नाणें अजून आपल्या हृदयाशीं बाळगलें होतें.” डोळ्यांत आलेलें अश्रू पुसून कठोर पणें तो म्हणाला, “तक्रारीचा काय उपयोग ?” मग तो विस्तवाच्या चुलाण्याजवळ गेला व त्यांतील कोळसे बुटानें हालवून व ते पेटवून त्यानें तो कागद व तें नाणें जळत्या कोळशांवर टाकलें. लेडी अॅशटनकडे वळून नंतर तो म्हणाला, “मी आतां येथें अनाहूत आगंतुकासारखा राहत नाही.” तुमच्या दुष्ट इच्छा व कारस्थानें यांची मुलीच्या मानाला व सुखाला

पुन्हा जरूरी न पडो.” मग लुसीकडे वळून तो म्हणाला, “बाईसाहेब, मला अधिक कांहीं बोलावयाचें नाही. मी परमेश्वराची प्रार्थना करतो की, या बुद्धिपूर्वक व जाणूनबुजून घेतलेल्या खोट्या शपथेमुळे तुमचें नांव जगाच्या आश्चर्यमालिकेंत न जावो.” असें बोलून रॅहन्सबुड दिवाणखान्यांतून निघून गेला. बाहेर आल्यावर तो आपल्या घोड्यावर स्वार होऊन वूल्फ्स-क्रेगकडे प्रथम सावकाश व मग जलद गेला.

वर वर्णिलेल्या विलक्षण प्रसंगानंतर लुसी वेडसरासारखी वागूं लागली. विशेषतः ती वारंवार आपल्या गळ्याभोंवतीं हात फिरवी व आपलें कांहीं तरी हरवलें आहे असें कळून दुःखी चेहरा करी. ती कधीं फाजील उदासीन दिसे, तर कधीं फाजील उल्लसित दिसे. तिच्या मनाची ही स्थिति जाणून लेडी ॲशटननें तिला कोणालाही भेटू दिलें नाही. विशेषतः बकलॉला तिची मनःस्थिति कळू नये अशाबद्दल तिनें फार खबरदारी घेतली.

लेडी ॲशटन व कॅप्टन डगलस यांनीं निश्चित तिथीला विवाहविधि व तन्निमित्त मेजवानी, नाच वगैरे सामाजिक समारंभ उरकण्याचें ठरविलें. तदनुरूप दोन्ही घराण्याच्या वैभवाला शोभेशी तयारी करण्यांत आली. दोन्ही बाजूचे नातेवाईक, आश्रित व कुळेंडाळें अशी मंडळी जमत चालली.

सकाळींच लुसीला उंची दागदागिने व उत्तम पोशाख घालण्यांत आला. हेन्रीनें आपला नवा पोशाख घातला व त्याबरोबर आलेली तरवार हरवली म्हणून डगलसची लांब तलवार घेऊन घोड्यावर स्वार होऊन तो तिच्या-बरोबर निघाला. सर्व मंडळी बंदुका व पिस्तुलें यांचे आवाज काढीत व ॲशटन व बकलॉ या नांवांच्या आरोळ्या मारीत गावाबाहेरील प्रार्थना-मंदिराशीं आली. मंदिराबाहेर जमलेल्या भिकाऱ्याना पुष्कळ भिक्षा घालण्यांत आली. धर्मविधि पुरे झाल्यावर मंडळी किल्ल्यांत परत येऊन मेजवानीस बसली. उत्तम उत्तम पक्वान्ने व उंची मद्य मेजावर ठेवण्यांत आले.

नंतर नाचास सुरुवात झाली. नेहमींच्या रीतीप्रमाणें वधूवरांनीं पहिला नाचाचा फेरा घ्यावयाचा. पण लुसीच्या नादुरस्त प्रकृतीमुळे बकलॉबरोबर लेडी ॲशटन नाचल्या. मग बाकीच्या नाचास सुरुवात झाली.

बरीच रात्र झाल्यावर बकलॉ व लुसी यांना त्यांच्या खासगी खोलींत पाठविण्यांत आलें. दाराला कुलूप घातलें व त्याची किडी हेन्रीजवळ दिली गेली. थोड्याच वेळांत त्या खोलींतून एक कर्कश व कानठळ्या बसविणारा

आवाज ऐकू आला व सर्व आश्चर्यचकित झाले; तोंच पुन्हा तसाच आवाज झाला. त्याबरोबर **कर्नल अॅशटन**ने मशाल घेऊन खोलीच्या दाराशी येऊन हाका मारल्या. पण गुदमरलेल्या कण्हण्याचा स्वर त्याला ऐकू आला. तेव्हां त्याने किल्ली मिळण्याची वाट न पाहतां दार फोडलें. तोंच त्याला दाराच्या उंबरठ्याशी **बकलॅ** पडलेला असून ती जागा रक्तानें भरलेली आहे असें दिसलें. **कर्नल अॅशटन** खोलीशीं आलेल्या **लेडी अॅशटन**ला म्हणाला, “**लुसी**ला शोधा, तिनें नवऱ्याला मारलें असावें.” लगेच शस्त्रवैद्य व पाद्री यांस बोलावून आणण्यांत आलें. त्यांनीं **बकलॅ**ला उचलून दुसऱ्या खोलींत नेलें. तेथें **बकलॅ**ची आंसेष्ट मंडळी आली. शस्त्रवैद्यानें **बकलॅ**ची जखम तपासली व तो उद्गारला, “जखम जबर व भयंकर आहे, पण प्राणजाई नाही; मात्र त्याला येथून हलवितां येणार नाही.” तेव्हां, **बकलॅ**चे चार नातेवाईक शुश्रूषा करण्याकरितां तेथें राहिले व बाकीचे परत गेले.

इकडे **लेडी अॅशटन** व **विलियम** यांनीं खोलींत **लुसी**ला शोधलें, शेवटीं ती खोलीच्या चुलाणाच्या भिंतीकडच्या धक्क्यावर बसलेली सांपडली. तिच्या कपड्यावर रक्त सांडलें होतें व ती वेड्यासारखी वाकुल्या दाखवीत होती. तिला धरून बाहेर काढतांना ती विकट हास्य करून म्हणाली, “तुमच्या छानदार (bawny) वराला घेऊन गेला ना.” तिला पलंगावर निजविलें, पण तिला फेपऱ्याचे अनेक आचके आले व तिचें प्राणोत्क्रमण झालें. वेडाच्या लहरींत वधूनें वराला मारलें असा निकाल कारोनेरनें दिला.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं **लुसी**चें प्रेत **सर विलियम**नें आपल्या घराण्यांतील माणसांकरितां राखून ठेवलेल्या कबरस्थानीं नेण्यांत आलें. अगदीं निकटच्या नातेवाईकाखेरीज तेथें कोणीही नव्हतें. पण काळा सुतकी पोशाख केलेला एक माणूस **कर्नल डगलस अॅशटन**च्या नजरेस पडला. म्हणून, **लुसी**च्या प्रेताची पेटी पुरल्यावर तो त्या माणसाकडे गेला व माझ्यामागे या असें त्यास म्हणाला. त्याप्रमाणें ते दोघे एका एकांत स्थळीं गेले. मग, **कर्नल अॅशटन** कठोर व गंभीर स्वरानें त्यास म्हणाला, “तुम्ही **मास्तर ऑफ रॅव्हन्सवुड** नव्हे काय ?” त्यानें होय म्हटलें. “तर तुम्हीच माझ्या बहिणीचा खून केला.” तो दुःखावेगानें उत्तरला, “तुम्ही अगदीं खरें बोलला.” मग **डगलस मास्तर**ला म्हणाला, “याबद्दल तुम्ही माझ्याशीं एकट्यानें द्वंद्वयुद्ध केलें पाहिजे. वेळ उद्यां सूर्योदयाबरोबरची व स्थळ

वूल्फ्सहोम गावच्या समुद्रकिनाऱ्यानजीकची वाळूची टेकडी.” **मास्तर**ने कबली दिल्याबरोबर **कर्नल ॲशटन** निघून गेला. त्याने दिवस कसा तरी घालविला व सकाळी वेळेवर पोहोचण्याकरिता बऱ्याच रात्री तो होप गावच्या खाणावळीत निजला.

मास्तर ऑफ रॅव्हन्सबुडने तो दिवस कसा घालविला हे कळले नाही. पण बरीच रात्र झाल्यावर तो आपल्या **वूल्फ्सकॅंग** बुरुजाकडे गेला. **कॅलेब**ने दार उघडून कोठच्या खोलीत विस्तव व दिवा करून म्हणून विचारले. तो उत्तरला, “जेथे माझे वडील निजत व जेथे **लुसी** निजली होती तेथे विस्तव व दिवा नेऊन ठेव व तू जा.” ती रात्र **रॅव्हन्सबुड**ने निद्रेशिवाय आपल्या दुर्दैवी घराण्याच्या इतिहासाचे सिंहावलोकन करण्यांत व आपण घराण्याचे शेवटचे पुरुष होणार या भविष्याबद्दल दुःखावेगाने विचार करीत जागून काढली. पहाटेस त्याने शेजारच्या खोलीतून एक तरवार बाहेर काढली. **कॅलेब**ने दाराच्या भोकांतून ते पाहिले व त्याला **मास्तरचा** हेतु कळला. म्हणून तो बाहेर आल्याबरोबर **कॅलेब**ने त्याचे पाय धरून “तुम्ही आज घराबाहेर पडू नका; उद्या **मार्किस्** येथे येत आहेत व ते सर्व व्यवस्था करतील” असे तो काकुळतीने म्हणाला. पण **मास्तर**ने “माझे दुर्दैव माझ्या पाठीस लागले असतांना मी किती काळ असा काढणार! आता तू माझा मृत्युपत्र-व्यवस्थापक (executor) हो” असे म्हणून त्याचेकडे सोन्याच्या नाण्यांनी भरलेली पिशवी फेकून घोड्यावर स्वार होऊन जवळच्या रस्त्याने व जलद दौडत तो संकेतस्थळाकडे निघाला. **कॅलेब** गच्चीवर येऊन भरधाव जाणाऱ्या स्वाराकडे पाहतां पाहतां तो एकाएकी अदृश्य झाला. दुसरीकडून **कर्नल ॲशटन**ही तसाच भरधाव येत होता. **मास्तर** घोड्यासकट अदृश्य झाला हे पाहून तोही आश्चर्यचकित झाला. इतक्यात **कॅलेब** त्या स्थळी आला. दोघांनी **मास्तरचा** त्या वाळूत शोध केला. पण त्या भुसभुशीत वाळूतील घातकी भोकामध्ये घोड्यासकट **मास्तर** गडप झाल्यामुळे व वाळूने भरकन ते भोक बुजविल्यामुळे त्यांचा मागमूस लागणे अशक्य झाले. दुःखाने व जड पावलांनी परत येत असतांना **मास्तर**च्या टोपीतून गळून पडलेले पीस **कॅलेबला** सांपडले. बुरुजात गेल्यापासून विश्वासू कुत्र्याप्रमाणे आपल्या धन्याकरिता छुरत **कॅलेब** थोड्या दिवसांत मरण पावला.

या **रॅव्हन्सबुड** घराण्याच्या नायनाटानंतर **ॲशटन** घराण्याचाही तोच

प्रकार झाला. कर्नेल ॲश्टन फ्लॅंडर्समध्ये गेला व तेथे एका द्वंद्वयुद्धांत मरण पावला. त्यानंतर सर विलियम ॲश्टनही लवकरच दिवंगत झाले. हेन्रीला अविवाहित स्थितीत मृत्यु आला. मात्र लेडी ॲश्टन अति वृद्ध-दशेपर्यंत जगली. तिला आपल्या कृत्याबद्दल मनांतून पश्चात्ताप वाटला असला पाहिजे. परंतु सभोवारच्या मंडळींस तिला खेद किंवा पश्चात्ताप झाला आहे असें दिसले नाही. वर वर्णिलेल्या दुर्दैवी गोष्टी घडल्यानंतरसुद्धां बाह्यतः ती पूर्वीसारखीच धीट, उद्धट व दुसऱ्याकडून दबली न जाणाऱ्या स्वभावाची (Unbending character) राहिली. तिचे नांव, तिचे किताब व तिचे गुण यांचे वर्णन करणारा शिलालेख, तिचे कबरस्थान अलंकृत करीत आहे. परंतु तिच्या कारस्थानाला बळी पडलेल्या व्यक्तींच्या कबरी बांधल्या नाहीत; किंवा त्यांच्याबद्दल शिलालेख लिहिले गेले नाहीत.

या अनर्थपैकी दुसरी जिवंत राहिलेली व्यक्ति म्हणजे बकलॉ. पण, आपल्या दुखण्यांतून बरा झाल्यावर बकलॉ स्कॉटलंडहून कायमचा निघून युरोपला गेला. पण जाण्यापूर्वी त्याने क्रेगनगेल्डची खाण्या-राहण्याची तरतूद केली. तो माल सदा दुःखी राहिला; व विवाहानंतर काय व कसें घडलें याबद्दल तो कोणाजवळही अवाक्षर काढीत नसे.



लघुकथा तिसरी

टॅलिस्मन

[मंत्रसिद्ध ताईत]

जरी क्रिश्चन धर्म सर्व युरोप खंडभर पसरला तरी त्या धर्माचें पवित्रतम यात्रास्थान **जेरुसलेम** शहर हे एशिया खंडांतील **पॅलेस्टाईन** प्रांतात असून तें मुसलमानधर्मीय असहिष्णु **टर्क्स सुलतानांच्या** ताब्यांत होतें. यामुळें युरोपांतून तिकडे जाणाऱ्या यात्रेकरूंना छळ, त्रास व हाल-अपेष्टा सोसाव्या लागत. याबाबतची तीव्र जाणीव **पीटर** नांवाच्या यात्रेकरूने युरोपांतील राष्ट्रांमध्ये उत्पन्न केली. म्हणून युरोपच्या इतिहासांत वर्णिलेली धार्मिक युद्धे (Crusades) **जेरुसलेम** क्रिश्चन राजाच्या ताब्यात आणण्याकरितां करण्यांत आली. पहिलें युद्ध सन १०९५ मध्ये होऊन **जेरुसलेम** येथें क्रिश्चन राज्य व राजा स्थापन करण्यात आली. परंतु सन ११८७ मध्ये **टर्किश सुलतान महासॅलॅडिन** यानें ते पुनः जिंकून आपल्या अंमलाखाली आणलें. त्यामुळें पुनः युद्ध उद्भवलें.

सन ११८९ ते ११९३ मधल्या तिसऱ्या धार्मिक युद्धाचा सेनापति **इंग्लंडचा पहिला रिचर्ड** होता. त्याचा तळ **मृत समुद्रानजीक (Dead Sea)** च्या वाळवंटी प्रदेशांत असताना साथीच्या तापानें **रिचर्ड** आजारी झाला. म्हणून उदार व सहिष्णु **महा सॅलॅडिन**ने **रिचर्ड** बरा होईपर्यंत युद्ध तहकूब केले.

या **मुदतीच्या तहाच्या (truce)** वेळीं **सर केनेथ नावाचा व स्लीपिंग लेपर्ड (निद्रिस्त वाघ)** निशाणीचा **रेडक्रॉस (तांबडें चौकाटणें)** धारण केलेला सरदार आपल्या स्कॉटलंड देशांतून एका खास हुजऱ्यासह धार्मिक युद्ध-सैन्यांत **स्वयंकृत शिपाई (Volunteer)** म्हणून आला होता.

एका मध्यान्हीच्या सुमारास तो **मृत समुद्रा (Dead Sea)** नजीकच्या वाळवंटांतून दौडत चालला होता. त्याने पायापासून डोक्यापर्यंत बारीक

साखळ्यांचें लोखंडी चिलखत अंगांत घातलें होतें; त्याच्या हातांत लांब दुधारी तलवार होती व कमरपट्ट्यांतून लांब भाला लोंबत होता. स्वतःच्या-प्रमाणें त्याच्या घोड्याचाही सरंजाम लोखंडी चिलखताचा होता. स्वाराच्या व घोड्याच्या सरंजामानें त्या वालुकामय प्रदेशांत घोड्याची पावले वाळूत रुतत व म्हणून स्वाराला जलद जातां येईना. इतक्यांत त्याला दूर दोनतीन माडांखालीं झुळझुळ वाहणारा झरा दिसला. अर्थात् त्यानें आपला मोर्चा तिकडे फिरविला.

याच वेळीं सर केनेथला डोक्यावर पागोटें, हातांत लांब भाला व अंगांत हिरवा अंगरखा, अशा पोशाखांत सॅरेंसन घोडेस्वार दौडत येतांना दिसला. त्याचा स्वतःचा व घोड्याचा सरंजाम हलकाफूल असल्यानें त्या वाळवंटा-मध्ये त्याला भरधांव पळतां येत होतें. आपला शत्रु क्रिश्चन सरदार तसाच भरधांव येऊन आपल्यावर हल्ला करील अशी सॅरेंसन घोडेस्वाराची अपेक्षा होती. पण सरदार स्तब्धपणें हल्ल्याची वाट पाहत राहिला. तेव्हां सॅरेंसननें सरदाराभोंवतीं दोनतीन फेऱ्या घातल्या. पण तो जागच्या जागीं फिरत राहिल्यामुळे त्या सॅरेंसनला मागून हल्ला करतां येईना म्हणून तो शंभर पावले मागे जाऊन भरधाव येऊन सरदारावर हल्ला करणार, तोंच सरदारानें आपला भलामोठा सोटा सॅरेंसनवर नेम धरून इतक्या जोरानें फेकला कीं त्याच्या धडकीनें तो घोड्यावरून खालीं पडला, पण तो रिकिबीवर पाय न ठेवतां एकदम घोड्यावर स्वार झाला. मग मात्र दोघांची खरी झटापट सुरू झाली. दोघेही घोड्यावरून उतरून तरवारीनें लढूं लागले. सरदाराचें अतुल शौर्य व धिप्पाड शरीर पाहून सॅरेंसननें शांतपणें म्हटलें, “आपल्या राष्ट्रांमध्ये तहकुबीचा तह (truce) आहे. तेव्हां आपणही समेट करूं या” सर केनेथ म्हणाला, “मला कषूल आहे. पण, तुम्हीं तह पाळाल याबद्दल हमी काय?” तो उत्तरला, “महमदाचे अनुयायी आपलें वचन कधींही मोडीत नाहींत. पण, तुमच्याबद्दल मला खात्री करून घेतली पाहिजे.” तेव्हां सरदारानें तलवारीवरील क्रॉसवर हात ठेवून मुसलमानाची खात्री केली.

मग ते दोघेही गर्दछाय झऱ्याकडे गेले. पहिल्यानें त्यांनीं आपआपल्या घोड्यांना पाणी पाजून हिरवळीवर चरण्यास सोडले. सॅरेंसन सरदारास म्हणाला, “तुमचा घोडा उमदा, भरदार छातीचा, पण इतक्या जाड व जड

पायाचा आहे की, त्याला या सुळसुळीत वाळूमधून चालण्यास जड जात असलें पाहिजे.” सरदार म्हणाला, “ते खरें, पण त्यानें मला स्फटिकासारख्या भरीव (as solid as crystal) पाण्याच्या तलावावरून मैलच्या मैल सुखरूप नेलें आहे.” उष्ण प्रदेशांतील राहणीमुळें गोठून भरीव होणाऱ्या पाण्याची कल्पना नसणाऱ्या सरेंसनला सरदारानें म्हणणें खरें वाटलें नाहीं. पण त्याबद्दल अधिक वादविवाद न करता ते झऱ्याजवळच्या छायेच्या जागीं विश्रांतीकरितां बसले असतांना सरदारानें सरेंसनला त्या झऱ्याचें नांव विचारलें. सरेंसन उत्तरला, “ओसाड अरण्याचा हिरा (diamond of the desert).” मग त्यांनीं आपआपलीं नावें विचारलीं. सरदार म्हणाला, “मला येथल्या सैन्यांत निद्रित वाघाचे निशाणाचा सर केनेथ म्हणतात; पण मला माझ्या देशांत दुसऱ्याच नांवानें ओळखतात.” सरेंसन म्हणाला, “मलाही येथें पर्वताचे सिंहाच्या निशाणाचा शिरकोप म्हणतात.”

नंतर त्या दोघांनीं आपआपल्या धर्माप्रमाणें प्रार्थना व नमाज केल्यावर बरोबर आणलेल्या फराळाचा समाचार घेतला; व मग त्यांनीं गर्दछायेत दिवस खालीं होईपर्यंत विश्रांति घेतली. नंतर ते आपआपल्या घोड्यावर स्वार होऊन वाळवंटाच्या क्षितिजावर दिसणाऱ्या पर्वतराजीकडे सावकाश व बोलत बोलत चालले. शिरकोपनें जिज्ञासेनें सर केनेथला विचारले, “तुमच्या देशांत सरदारकीची पदवी मिळविण्यास काय गुण लागतात?” सर केनेथ उत्तरला, “उच्च व शुद्ध कुळांत जन्म व निर्भय मन (free birth and fearless heart). या पदवीचा दर्जा इतका मोठा आहे कीं त्यायोगें राव व रंक हे स्त्रीदाक्षिण्याबाबत (chivalry) समान हकदार बनतात.” आश्चर्यचकित चेहऱ्यानें शिरकोपनें विचारले, “स्त्रीदाक्षिण्य (chivalry) म्हणजे काय व स्त्रियांमध्ये तुम्हीं मोकळेपणानें व अप्रतिबंधपणें मिसळू शकता काय?” सर केनेथ उत्तरला, “स्त्रियांशीं आदरानें बोलणें-चालणें, त्यांना संकटसमयीं मदत करणें, आपल्या आवडत्या स्त्रीवर—मग ती कितीही उच्च दर्जाची असो—अतुल व अकृतिम प्रेम करणें, व तिच्या आज्ञा शिरसाबंध मानून त्याप्रमाणें वागणें; इतक्या गोष्टी स्त्रीदाक्षिण्यांत येतात. तदनु रूप स्त्रियांशीं आमची वागणूक असते.” शिरकोपनें पुनः विचारलें, “कोणत्या स्त्रीवर तुमचें प्रेम बसलें आहे?” सर केनेथ

उत्तरला, “असले नाजूक प्रश्न विचारूं नये. पण तुमची प्रामाणिक व निष्काम जिज्ञासा तृप्त करण्याकरितां मी सांगतों कीं तें उच्चतम कुळांतील स्त्रीवर बसलें आहे. पण आमच्या लोकांचें स्त्रीदाक्षिण्य व त्यानें होणारे पराक्रम पहावयाचे असल्यास तुम्हीं आमच्या सैन्याच्या मोकळ्या मैदानावर होणाऱ्या मर्दानी खेळांच्या सामन्यास (tournament) हजर रहा. म्हणजे माझ्यासारख्या गरीब व असहाय सरदारापासून तो सैन्याचा सेनापति पहिला रिचर्ड याच्यापर्यंत सर्वांचे पराक्रम व शक्तिमत्ता तुम्हांला दिसून येईल.” शिरकोप म्हणाला, “त्या बेटाधिपतीची कीर्ति आम्हीं ऐकली आहे. तुम्हीं त्याच्या प्रजेपैकीं आहां?” सर केनेथ उत्तरला, “या स्वारीमध्ये मी त्याचा अनुयायी आहे. जरी माझा जन्म ब्रिटिश बेटांत झाला आहे तरी मी रिचर्डच्या प्रजाजनांपैकीं नाहीं.” शिरकोप आश्चर्यानें उद्गारला, “काय, एका गरीब बेटांत दोन राजे आहेत?” सर केनेथनें उत्तर दिलें, “तसें आहे खरें.”

ज्या ठिकाणीं येशु क्रिस्तानें चाळीस दिवस उपवास केला व जेथें सैतानानें येशूला आपल्या मोहजालांत पकडण्याचा प्रयत्न केला असें क्रिश्चन लोक मानतात त्या भयंकर वाळवंटी अरण्याला ते आतां येऊन पोहोचले होते. म्हणून सर केनेथ आपोआप गंभीर व स्तब्ध झाला व सॅरॅसनला नाइलाजानें गप्प बसावें लागलें. अशा मूकवृत्तीनें ते मृत्यूच्या छायेच्या दरिंत (valley of the shadow of death) शिरले नाहीत तोंच आपल्या उंच पण कृश शरीरावर बकऱ्याचें कातडें पांघरलेला एक इसम भुतासारखा एकाएकीं रस्त्यामध्ये उभा ठाकला. लगेंच त्यानें सॅरॅसनच्या घोड्याचा लगाम धरला, त्यामुळें घोडा बिचकून दोन पायांवर उभा राहिला. त्यामुळें घोडेस्वार मागे घसरला. तें पाहतांच त्या इसमानें स्वाराच्या मान-गोटीस हात घातला. त्याबरोबर रागानें शिरकोप ओरडला, “हमॅको, मूर्खा, माझी मानगुटी सोड; नाहीं तर मी आपली तलवार बाहेर काढीन.” बकऱ्याच्या कातड्यांतील तो इसम उद्गारला, “पाखंड्या कुत्र्या! तुझी तलवार! जर शक्ति असेल तर ती हातांत घट्ट धर पाहूं.” असें म्हणून त्यानें ती तरवार शिरकोपच्या हातून हिसकावून घेतली व त्याचे डोक्यावर फिरविली. आतां मात्र शिरकोपनें खरोखरीच भिऊन सर केनेथला आपल्या मदतीस बोलविलें. शिरकोप परधर्मिय असला तरी सध्यां आपला

सोबती असल्यामुळे त्याला मदत करणे रास्त असे वाटून, सर केनेथ त्या भुतासारख्या इसमास रागाने म्हणाला, “तू कोणीही अस, पण माझ्या मित्राला सोड. नाही तर, मी तुझ्यावर हल्ला करीन.” **हर्मेको** म्हणाला, “धर्मयुद्धाकरितां आलेल्या क्रिश्चन शिपायाने पाखंडी कुऱ्याच्या सरक्षणास धांवावे हे छान धर्मयुद्ध!” इतके उपहासात्मक बोलून **हर्मेकोने** शिरकोपला सोडले व त्याची तलवार त्यास परत दिली.

शिरकोप उद्गारला, “तुम्ही माझ्या मदतीला लवकर तयार झालांत. तुम्हांला या **हर्मेकोने** कांहींही केले नसते. तुम्ही ज्याला भेटण्याकरितां या स्थळीं येत होता तोच हा वानप्रस्थ बैरागी (anchorite or hermit). सर केनेथ आश्चर्याने उद्गारला, “ही पैलवानी शरीराची पण आतां कृश झालेली व्यक्ति आदरणीय थिओडोरिक काय ?” ती व्यक्ति आपण होऊन म्हणाली, “होय, मीच तो अरण्यात हिंडणारा प्राणी. मी धर्मवीरांचा मित्र (friend of the cross) व नास्तिक, पाखंडी व पिशाचपूजक यांचा दंडक (flail staff) आहे. महमदाच्या अनुयायांचा पराभव होवो.” असे बोलून त्याने आपला दंडुका (club) बाहेर काढून आपल्या डोक्याभोवतीं गरगर फिरविला. शिरकोप म्हणाला, “तो वेडसर चाळे करो की आवेशाने बडबडो, पण त्याच्या गुहेखेरीज या निर्जन व भयंकर दर्यात आपल्याला रात्रीचे राहण्यासारखे ठिकाण नाही, तरी त्याच्या मागोमाग जाऊं या.”

त्याप्रमाणे ते दोघे झपाझप त्याचे पाठोपाठ गेले. आतां चांगलाच काळोख पडला होता. पण बैराग्याने मशाल पेटविल्यामुळे त्यांना गुहेच्या पुढच्या दालनांत येतां आले. त्या दालनांत त्या गोसाव्याचे प्रार्थना-स्थान (chapel) होतें. त्याच्या एका कोपऱ्याला दोघांनीं आपले घोडे बांधून त्यांना रात्री-पुरती दाणावैरण घातली. इतक्यांत, बैराग्याने आंतले दालन साफसूफ केले व तेथल्या भेजावर खाण्याचे पदार्थ आणून ठेवले. त्या दालनाच्या कोपऱ्यांत छोट्या झरा असून दालनाच्या सपाट केलेल्या खडकावर मऊ वाळू टाकून त्यावर पाणी शिंपडल्यामुळे तें दालन थंड व सुखस्पर्श झालें होतें. शिरकोप म्हणाला, “आपले खाणे झाल्याखेरीज **हर्मेको** बोलणार नाही.” त्याप्रमाणे त्यांनीं मूकपणे फराळ केला. दरम्यान **हर्मेकोने** प्रार्थना-देवालयांत प्रार्थना केली. दोघांचे जेवण आटोपतें तों त्याने शरबताचे भांडे व पिण्याचे पेले

मेजावर आणून ठेविलें व मग म्हणाला, “देवाचें स्मरण केल्यावर त्यानें दिलेल्या देणग्या स्वीकारण्यास हरकत नाहीं. तरी खुशाल शरबत प्या.”

नंतर तो आंतल्या दालनांत गेला. तेव्हां सर केनेथनें विचारल्यावरून शिरकोप म्हणाला, “हा बैरागी पूर्ववयांत शूरवीर शिपाई होता. तो यात्रेकरू म्हणून जेरुसलेमला आला नसून पवित्रभूमीत राहिलेलें आयुष्य कंठण्याच्या इराद्यानें आला. मग हल्लींच्या भयंकर दरींत त्यानें आपली राहण्याची गुहा तयार केली. टर्क्स लोक त्याला हमेंको म्हणूं लागले; तो पूर्वीं शहाणा असून बोलण्यांत बाका असे. आकाशांतील तारे पाहून मनुष्याच्या आयुष्यांतील भावी गोष्टी सांगतां याव्या म्हणून त्यानें खूप उंचावर वेधशाळा बांधली. भावी गोष्टी कळवून घेण्याकरितां मुसलमान सरदार त्याची भेट घेत. त्याची कीर्ति सॅलॅडिनच्या कानांवर गेली व त्याला कोणीही त्रास देऊं नये असा जाहीर हुकूम सुलतानानें काढला.” इतकें शिरकोप बोलत आहे तों हमेंकोनें दोघांनाही वाळूवर चटया टाकून निद्रा घेण्यास सांगितलें. त्याप्रमाणें दोघेही लगेच शोर्पी गेले.

पण, मध्यरात्रीच्या आंत-बाहेर हमेंकोनें सर केनेथला हळूच हलवून खुणेनें आपल्या मागोमाग येण्यास सांगितलें. तदनुरूप ते गुहेच्या बाहेरच्या दालनांत आले. तेथें आल्यावर दोघांनींहि (altar) स्थंडिलापुढें गुडघे टेकून प्रार्थना केली. नंतर सर केनेथकडून बैराग्यानें काळ्या फडक्यानें आपले डोळे बांधविले व मग त्याला विचारलें, “इंग्लंडच्या रिचर्ड राजाकडून तुम्ही निरोप आणला आहे काय?” केनेथ उत्तरला, “मी क्रिश्चन राजांच्या वतीनें आलों आहे; पण इंग्लंडचा राजा आजारी असल्यामुळे त्याच्या आज्ञा मला मिळाल्या नाहींत.” बैराग्यानें केनेथला परवलीचा शब्द (pass word) विचारला व त्यानें राजांनीं भिकाऱ्यापासून भिक्षा मागितली (Kings begged of a beggar)—असा परवलीचा शब्द सांगितला.

नंतर त्यानें दिव्याच्या उजेडाच्या साहाय्यानें एका दाबखिळीनें (Spring) लोखंडी दार उघडलें. तेथें एका खडकांत खोदलेला जिना लागला. त्या जिन्न्यानें ते वर चढले. तेथें पोंहोचल्यावर पवित्र स्थळांत शिरण्यापूर्वीं जोडे काढून त्यानें सरदाराला दारावर तीन टिचक्या मारण्यास सांगितलें. तसें करतांच दार सताड उघडलें.

केनेथचें नाक उंची सुवासानें गुदमरलें व शुद्धतम प्रकाशानें त्याचे डोळे दिपले. पण क्षणभन्त्यानें आपण एका खोदलेल्या सहा खाबी कमानीदार प्रार्थना-देवालयांत असून तेथें रुपेरी दिव्याचा शुभ्र प्रकाश पडला आहे असें त्याला दिसलें. सहा कमानींमधील कोनाड्यात (niches) सहा प्रेषितांच्या (apostle) मूर्ति होत्या. त्या देवालयाच्या वरच्या पूर्वटोकाला स्थंडिल (altar) असून त्याचेमागें पर्शियन रेशमी पडद्यापलीकडे पविलतम स्मारक असावें असें समजून केनेथनें गुडघे टेकून प्रार्थना केली; तोच तो पडदा आपोआप दूर झाला व त्याला मधून मधून रुयानें मदविलेली एबनी लाकडाची पेटी दिसली. तिच्यामागील उघडझापी दरवाजा (folding door) उघडला व त्याला बायकांच्या स्वरांनीं गायिलेले विजयगीत ऐकूं आलें. ते संपते तोंच दरवाजा बंद झाला. पण काळ्या फडक्यानें डोळे बांधलेल्या बैराग्यानें “देखावा अजून संपला नाहीं” असें म्हणून दरवाजा बंद केला. सर केनेथ एकटाच देवालयात गुडघे टेकून इकडून तिकडे फेऱ्या घालूं लागला. काहीं वेळाने त्याला रुपेरी धंदेचे आवाज व गाण्याचे स्वर ऐकूं आले; व पूर्वीचा पडदा कडेला सरकला जाऊन, चार काळ्या वर्णाचे व शुभ्र पोशाखाचे मुलगे जोडीने देवालयात शिरले. दोघांच्या हातांत धूपारतीच्या ताटल्या व दुसऱ्या दोघांच्या हातांत फुलांच्या परड्या होत्या. दोघे ताटल्या हालवून सुगंध सर्व देवालयभर पसरवीत होते; तर दुसरे दोघे फुलें विखुरवीत होते. त्यांचे मागून हातांत जपमाळा (rosary) घेतलेल्या काळ्या पोशाखाच्या सहा संन्यासिनी रांगेनें आल्या व त्यांचेनंतर हातांत पुष्पमाला (chaplet) घेतलेल्या पांढऱ्याशुभ्र पोशाखाच्या नैमित्तिक व्रत घेतलेल्या सहा स्त्रिया तशाच आल्या. त्या सर्व स्थंडिलामोंवतीं केनेथकडे न पाहतां एकदां फिरल्या. दुसऱ्या खेपेस माल गुडघ्यावर उभा राहिलेल्या त्या पुरुषासमोर आल्याबरोबर एका शुभ्र पोशाखातल्या स्त्रीनें पुष्पमालेपैकीं एक गुलाबकळी त्याच्या पायावर टाकली. तिसऱ्या वेळीं त्या बाईकडे बारकाईनें व निरखून पाहता ती आपली प्रेमाप्रिया आहे असें केनेथला दिसून आलें. इतक्यांत त्या स्त्रीनें आपला पांढरा हात वस्त्रांतून बाहेर काढून पुन्हा एक गुलाबकळी त्याच्या पायावर टाकली. तिच्या हातांतील माणिकाच्या अंगठीनें तर त्याची पूर्ण खात्री झाली व त्या सुंदर हाताचें चुंबन घेतल्याचें त्याला स्मरण झालें.

इतक्यांत संन्यासिनीसह त्या सहा स्त्रिया आल्या तशा परत गेल्या व दरवाजा बंद झाला; गाणें थांबलें; दिवे गेले व जिकडे तिकडे अंधःकार पसरला.

अशा अंधःकारांत केनेथनें गुलाबकळ्या हातीं घेऊन त्यांचे प्रेमानें व आदरानें चुंबन घेतलें. त्या सहा स्त्रियांत रिचर्डची राणी बेरेंगॅरिया व केनेथची प्रेमप्रिया एडिथ या होत्या.

थोड्या वेळानंतर एक कर्कश स्वर केनेथला ऐकूं आला व तो उठून उभा राहतो तोंच एक गुप्त दरवाजा उघडला जाऊन त्यांतून एक खुजा माणूस व एक खुजी स्त्री बाहेर आली; व त्यांनीं वेड्याविद्या उड्या मारून व केनेथच्या सभोंवार फेऱ्या घालून पलायन केलें.

आपल्या प्रियपात्रांनं गुलाबकळ्यांच्या द्वारे काय आज्ञा केली याबद्दल तर्कवितर्क करित केनेथ किती वेळ गुडघे टेकून अंधारांत पडून होता. पण बऱ्याच वेळानंतर समोरचें दार उघडलें गेलें व हातांत अंधुक दिवा घेतलेली हमेंकोची कृश मूर्ति त्याच्या जवळ येऊन म्हणाली, “हा दिवा घे; व मला जिऱ्याखालीं घेऊन चल.” स्कॉटिश सरदारानें मुकाट्यानें त्याच्या म्हणण्याप्रमाणें केलें व शेवटीं ते बैराग्याच्या गुहेच्या बाहेरच्या दालनांत आले. मग त्यांनीं सकाळार्यंत झोप घेतली. सकाळीं सरदारानें व हमेंकोचें बराच वेळ बोलणें झाल्यावर सरदारानें आणखी दोन दिवस दरींत राहण्याचें कबूल केलें.

आतां आपल्याला जॉर्डन नदीचा खडकाळ किनारा सोडून जीन एकर व अस्कॅलॉन यांमध्ये पडलेल्या इंग्लंडच्या रिचर्ड राजाच्या तळाकडे काय चाललें होतें तिकडे लक्ष दिलें पाहिजे. सांथीच्या तापानें तो आजारी होऊन अंथरुणावर पडून होता. त्याचा उत्साही व आवेशी स्वभाव या आजारानें चिडखोर (irritable) बनला होता. त्या पलंगशेजारी ज्याला सॅक्सन लोक कॅवर्लेड परगण्यातील गिल्फर्ड गांवचा सरदार सर टॉमस म्हणत व नॉर्मन लोक लॉर्ड डी व्हॉक्स म्हणत. तो शूर, विश्वासु व स्वामिभक्त सरदार राजाच्या शुश्रूषेत व संरक्षणास हजर होता. त्याच्या पलंगानजीकच्या भेजावर रिचर्डनें राजचिन्ह ठराविलेलीं तीन सिंहाचीं चित्रे चिकटविलेली ढाल, सोनेरी मुगट व छोटी तलवार लष्करी तंभूची आठवण करून देत होती.

रिचर्ड म्हणाला, “सर टॉमस, बाहेरच्या कॅपांतून अधिक बरी बातमी तुम्ही आणिली नाही ?” डी व्हॉक्स म्हणाला, “तहकुबीच्या तहामुळे (truce) आपल्याला स्वस्थ बसणे भाग आहे. महाराणीसाहेबांबरोबर राजकुमारी एडिथ व इतर सरदारी स्त्रिया स्वारीला आराम पडावा म्हणून एनगॅडीच्या मठाच्या यात्रेला गेल्या आहेत.” रिचर्ड म्हणाला, “पाखंडी व बेइमानी शत्रूंनी व्यापलेल्या त्या दरीत जाऊन आमच्या विवाहित स्त्रिया व कुमारिका यांनी आपला जीव धोक्यात घातला आहे.” डी व्हॉक्स उत्तरला, “त्यांच्या सुरक्षितपणाबद्दल सॅलॅंडिनने हमी दिली आहे.” रिचर्ड म्हणाला, “मी ते विसरलो; पण माझ्या आजारांत कौन्सिलने दुसरा सेनापति का नेमू नये ? तुझ्या मते कोण या कामाला योग्य आहे ?” डी व्हॉक्स उत्तरला, “दर्जा (rank) व उच्च पदवी (dignity) या नात्याने फ्रान्सचा राजा योग्य वाटतो.” रिचर्ड म्हणाला, “फ्रान्स व नेव्हेरीचा फिलिप ! तो जेरुसलेमकडे चाल करून जाण्याऐवजी आपणा सर्वांस पॅरिसला परत नेईल.” डी व्हॉक्स म्हणाला, “कौन्सिल कदाचित् ऑस्ट्रियाच्या आर्चड्यूकची निवड करील.” रिचर्ड उद्गारला, “तो लढव मजबूत आहे म्हणून त्याला निवडणार ?” सरदार पुढे म्हणाला, “ते टेम्प्लर्स संन्याशाच्या ग्रँड मास्तरला नेमू शकतील. पवित्रभूमि परत मिळविण्याखेरीज त्याला स्वार्थी हेतु असणे शक्य नाही.” रिचर्ड म्हणाला, “ब्रदर जाइल्स एमारीला कोणीही आक्षेप घेणार नाही. तो लढाईची पूर्वतयारी व सेना-रचना जाणतो व लढाई सुरू झाल्यावर लढण्याचे जाणतो. परंतु क्रिश्चन राजापेक्षा सद्गुणांत श्रेष्ठ अशा सॅलॅंडिनकडून आपली पवित्रभूमि हिसकावून घेऊन गुप्तपणे वाटेल ती पापकर्मे व दुष्कृत्ये करणाऱ्या त्या पाखंड्याच्या हवाली तीं करणे रास्त व योग्य होईल काय ?” शेवटी डी व्हॉक्स म्हणाला, “एटबाज, उमदा स्वार, शहाणा व शोभिवंत मॉर्किस ऑफ मॉंटसेर्रेट-बद्दल राजाचे काय मत आहे ?” रिचर्ड उत्तरला, “शहाणा म्हणण्याऐवजी तू त्याला कावेबाज म्हण. तसेच तो स्त्रियांच्या अतःपुरात एटबाज आहे असे म्हण; कॉनरॅड ऑफ मॉंटसेर्रेट याचा गर्विष्ठ (popinjay) पणा महशूर आहे.” डी व्हॉक्स उत्तरला, “म्हणून सर्व लोक रिचर्ड राजा लवकर बरा होवो अशी इच्छा करतात.” या गंभीर बोलण्याने रिचर्ड मनापासून हसला.

इतक्यांत त्याला तुतारीचा आवाज ऐकू आला. म्हणून त्याच्या सांगण्यावरून डी व्हॉक्स तंबूबाहेर आला तोंच त्याला सर केनेथने हटकलें व म्हटलें, “मला रिचर्डला जरूरीच्या कामाकरितां—त्याच्या रोग परिहाराकरितां—भेटावयाचें आहे. मी आपल्याबरोबर एक मूरिश वैद्य आणला आहे. तो राजांचा ताप खात्रीनें बरा करीन असें म्हणतो.” शंकित मुद्देनें डी व्हॉक्स केनेथकडे पाहूं लागतांच तो म्हणाला, “शूर व उदार सॅलॅडिननें योग्य सरंजाम बरोबर देऊन या हकीमाला पाठविलें आहे, व राजाकरितां फळफळावळ व उपाहारान्न धाडलें आहे; शेवटीं राजेसाहेबांनीं दुखण्यांतून लवकर बरें होऊन सुलतानांना भेट द्यावी असा निरोप दिला आहे. तरी उंटावरून सामानसुमान उतरून ध्यावें व हकीमास राजांची भेट करवावी अशी मी तुम्हांला विनंति करतो.”

डी व्हॉक्स शंकित दिसतांच सर केनेथ म्हणाला, “मी आपला मान, जीव व वैभव (honour, life and fortune) हीं सर्व सॅलॅडिनच्या सचोटीबद्दल व सद्धेतूबद्दल गहाण टाकण्यास सज्ज आहे.” डी व्हॉक्स उद्गारला, “ही विलक्षण गोष्ट आहे कीं, उत्तरेकडचा स्कॉटिश सरदार दक्षिणेकडच्या टर्क्सबद्दल खातरजमा देतो. केनेथसाहेब, मला आधीं सांगा कीं, तुम्हीं हें काम कां व कसें अंगावर घेतलें?” तो उत्तरला, “कौन्सिलनें मला एनर्गेडी मठाच्या यात्रेस पाठविलें असल्यामुळे तिकडल्या कामाची हकीकत मला राजेसाहेबांस सांगतां येणार नाही. पण या हकीमाचें ज्ञान व सचोटी याबद्दल मला स्वतःला नुकताच अनुभव आला. माझा एकच एक हुजऱ्या येथल्या साथीच्या तापानें आजारी होता. त्याला या हकीमानें औषध दिलें. त्याला आतां गाढ झोप लागली असून त्याच्या चेहऱ्यावरून तो रोगमुक्त झाल्यासारखा दिसतो.”

तेव्हां डी व्हॉक्सनें विचारलें, “मी तुमच्या हुजऱ्याची प्रकृति पाहण्यास येऊं काय?” सर केनेथ म्हणाला, “माझी मुळीच हरकत नाही; शिवाय, तेथें तुम्हांला तो हकीमही दिसेल.” तदनुरूप ते सर केनेथच्या झोपडीशीं गेले; तोंच एक मोठा शिकारी कुत्रा दूरच्या व अस्पष्ट मेघगर्जनेप्रमाणें गुरगुरूं लागला. पण आपल्या धन्वाला पाहतांच त्यानें आपली शेंपटी हालविली व आपलें डोकें खाली केलें. आजारी माणसाच्या खोलींत गडबड होऊं नये म्हणून त्यानें मूकपणें आपल्या धन्याचें स्वागत केलें.

आजाऱ्याच्या पलंगशेजारीं एका उशीवर मूरिश हकीम त्या देशाच्या चालीप्रमाणें आडवे पाय (cross legged) पसरून पडला होता. त्याचा सर्व पोशाख टर्किश पद्धतीचा व काळसर कापडी होता. खोर्लेंत आजाऱ्याच्या जड व नियमित श्वासाखेरीज काहीं एक ऐकूं येत नव्हते. आंत शिरल्याबरोबर सर केनेथनें म्हणले, “माझ्या हुजऱ्याला सहा रात्रीं झोप आली नव्हती.” मंडळींच्या बोलण्या-चालण्यानें आजाऱ्याची किंचित् झोप-मोड झाली. तेव्हां हकीमाने त्यांना स्तब्ध राहण्यास खुणावून, त्यांना घेऊन तो खोलीबाहेर आला व मग त्यांना म्हणाला, “संध्याकाळच्या निमाज पढण्याच्या वेळेपर्यंत आजाऱ्याला उठविता कामा नये. त्यानंतर तो खडखडीत बरा झालेला तुम्ही पाहाल.”

तदनुरूप ते दोघे सरदार ओपडीबाहेर वाट पाहत उभे राहिले. तेथें तो विश्वासू कुला आला व धन्यानें आपणास गोजारावें म्हणून जणूं काय त्यानें त्याच्या हातांत आपलें डोकें खुपसले. सर केनेथनें त्याला कुरवाळलें व शाबास म्हणलें. या योगें आनंदानें तो नाचू-धावूं लागला. दोघाही सरदाराना त्या विश्वासू प्राण्याचें कौतुक वाटलें.

मग डी व्हॉक्स रिचर्डच्या तंभूत परत आला. रिचर्डनें उत्सुकतेने विचारताच त्यानें पाहिलेली व ऐकलेली सर्व हकीकत राजास सांगितली. राजा आवेशानें म्हणाला, “जा, जा, सायंकाळची हुजऱ्याची प्रकृति पाहून ये.” तदनुरूप डी व्हॉक्स बाहेर पडला. पण प्रथम, आर्चबिशप ऑफ टायरकडे जाऊन त्यानें परधर्मी हकीमाचें औपध राजास देण्याबद्दल त्यास विचारलें. त्याचा रुकार मिळतांच ते दोघेजण सर केनेथच्या झोपडीशीं आले. तेथे सर केनेथ नव्हता. माल मूरिश हकीम पूर्वीसारखाच आजाऱ्या-शेजारीं बसून वेळोवेळ त्याची नाडी पाहत होता. आर्चबिशपनें त्याला नमस्कार केल्याबरोबर हकीमानें त्यांना झोपडींतच पण न बोलतां उभे राहण्यास फर्माविलें. संध्याकाळच्या निजामाची वेळ होतांच हकीमानें मक्केकडे तोंड करून प्रार्थना केली. नंतर तो आजाऱ्याजवळ गेला. त्याने मंत्रित पाण्याने भरलेला स्पंज आजाऱ्याच्या नाकाशी नेला तोच तो शिकला, जागा झाला व इकडे तिकडे पाहूं लागला. डी व्हॉक्सनें त्यास विचारलें, “तूं आम्हांला ओळखतोस काय ?” तो उत्तरला, “होय, तुम्ही मोठे इंग्लिश सरदार आहांत व दुसरे आर्चबिशप आहेत.” हकीम म्हणाला, “हा बरा झाला,

त्याची नाडी पाहा पाहिजे तर.” डी व्हॉक्सनं नाडी निरोगी माणसाच्या-प्रमाणे वाहत आहे असे पाहून म्हटलें, “ही विलक्षण गोष्ट आहे. हकीमाला राजाकडे घेऊन जाण्यास हरकत नाही.” पण हकीम म्हणाला, “त्याला आणखी एकदां औषध दिलें पाहिजे.” असें बोलून त्यानें एक रुप्याचा पेल्ला बाहेर काढला व तो कमंडलूंतील पाण्यानें भरला. नंतर त्यानें रुप्याच्या तारांनीं गुंफलेली जाळीदार पिशवी काढली व ती पेल्यांत पांच मिनिटे ठेविली. त्यांतून फेस बाहेर येत असावा असें पाहणाऱास वाटलें. हकीमानें आज्ञाच्यास म्हटलें, “हें पाणी पी; मग पुन्हा झोप घे म्हणजे तूं पूर्णपणे रोगमुक्त होशील.”

इकडे रिचर्ड डी व्हॉक्सची वाट पाहून दमला. तेव्हां मध्यंतरी सर केनेथकडून त्याच्या कामाची व हकीमाच्या भेटीची माहिती मिळविण्याकरितां त्यानें त्याचेकडे तातडीनें आपला हुजऱ्या धाडला. सर केनेथ रिचर्डला मुजरा करून अदबीनें उभा राहिला. राजानें विचारलें, “तुला सरदारकी कोटून मिळाली?” तो म्हणाला, “स्कॉटलंडचा राजा विलियम दि लायनच्या तलवारयुक्त हातून.” राजा उद्गारला, “योग्य हातून योग्य माणसास पदवी मिळाली. तुझा पराक्रम आम्हीं पाहिला आहे. पण, त्याबद्दल भलतेंच बक्षिस मिळविण्याची महत्त्वाकांक्षा तूं धरली आहेस. शिवाय, शिक्षा करण्यासारखे दोन अपराध तुझ्याकडून घडले आहेत. शिकारी कुत्रा बाळगून हरणे मारण्याची परवानगी तुला डी व्हॉक्सनं दिली आहे. तें असो, पण कोणाच्या परवानगीनें तूं एनगाडी मठास गेलास?” सरदार उत्तरला, “धर्मयुद्धास आलेल्या राजांच्या कौन्सिलच्या हुकुमानें.” रिचर्ड म्हणाला, “मला न कळवितां हुकूम कसा देण्यांत आला?” स्कॉट म्हणाला, “महाराज, त्याची वाटावाटा करणे माझे काम नव्हतें. तुमच्या निशाणाखाली लढणारा मी धर्मयोद्धा आहे. पण, आपल्या आजारीपणांत काम करणाऱ्या कौन्सिलच्या कायदेशीर आज्ञा मानणे माझे कर्तव्यकर्म आहे. नाही तर सैन्यांत अनवस्था होईल.” रिचर्ड म्हणाला, “तुझें म्हणणे बरोबर आहे. पण तुझ्या निरोपाचा मतलब काय होता?” तो उत्तरला, “ज्यांनीं मला पाठविलें व ज्यांना त्या निरोपाचीं कारणें ठाऊक आहेत त्यांनाच विचारणे चांगलें. बाकी, मला वरवर काय दिसलें व काय वाटलें येवढें सांगतां येईल.” रिचर्ड चिडून म्हणाला, “मला तुझी उडवाउडवीचीं उत्तरे नकोत. तसें करणे तुझ्या सुरक्षितेला बरे

नाहीं.” सरदार निर्धाराने म्हणाला, “ज्या वेळीं माझ्या शारीरिक हितापेक्षां माझ्या आत्म्याच्या हिताकडे लक्ष देऊन मी हे धाडसी काम हातीं घेण्याची शपथ घेतली, तेव्हांच स्वतःच्या सुरक्षिततेवर पाणी सोडलें.” रिचर्ड राजा म्हणाला, “तूं खरा शूर शिपाई आहेस ! सर नाईट, माझे ऐक. स्कॉटिश लोकांवर माझी प्रेमदृष्टि आहे. ते लोक काटक (hardy), निग्रही (dogged), दुराग्रही (stubborn), पण सचोटीचे आहेत. मात्र देशाच्या गरजेकरितां ते कपट करण्यास अनमान करणार नाहींत. तुमच्या देशाकरितां जी कामगिरी मी केली आहे (for doing good offices to your land) तिच्याकरितां मी तुम्हां लोकांच्या प्रेमाला पात्र आहे. शिवाय, क्रिश्चन राजसंघाचा मी एक प्रमुख घटक असल्याने माझ्या सहकाऱ्यांच्या तहविषयक वाटाघाटी समजून घेण्याचा मला हक्क आहे हें तूं ध्यानांत आण. म्हणून हक्काने जी माहिती मला मागतां येते ती दुसऱ्यापेक्षां तुझ्याकडून मला विश्वसनीयपणें कळेल. तेव्हा, ती तूं मला सांग.” सर केनेथ म्हणाला, “ही कळकळीची विनंति ऐकून मी खरें सांगतों. कारण, या स्वारीच्या ध्येयाबद्दल तुमचे हेतू एकनिष्ठ (single hearted), व सात्त्विक (honest) आहेत; धर्मसंघाच्या इतर सभासदांचे तसे आहेत असें मला वाटत नाहीं. तेव्हां, तुम्हांला मी सांगतों कीं सॅलडिनच्या विश्वासांतल्या एनगॅंडी मठाच्या मुख्यार्फत.....” त्यानें वाक्य पुरे करण्यापूर्वीच रिचर्ड म्हणाला, “तहकुबीच्या तहाची मुदतवाढ...” स्कॉटिश सरदार म्हणाला, “नाहीं. कायमचा तह करण्याकरितां.” रिचर्ड उद्गारला “जरी माझ्या सहकाऱ्यांबद्दल माझे मत चांगलें नव्हतें; तरी इतका अपमान करून घेण्यास ते कबूल होतील हें माझ्या स्वप्नीही नव्हतें. पण, तूं असा निरोप खुषीनें नेलास काय ?” केनेथ उत्तरला, “होय, मोठ्या खुशीनें मी गेलों. कारण, ज्याच्या मार्गदर्शित्वाखाली मी विजयाची आशा करीत होतो त्या आमच्या उदार नायकाला—तात्पुरतें का होईना—आम्ही मुकल्यामुळे दुसरा विजयदायी नेता नजरेसमोर नसल्यानें, आपणाला या स्वारीत जयाची आशा न राहिल्यामुळे, पराजय टाळणे बरें असें मला वाटले.” हृदयांत उच्चबळणाऱ्या रागाला कसें तरी दाखून रिचर्ड म्हणाला, “हा कायमचा तह कोणत्या अटीवर करण्याचे ठरत होतें ?” नाईट उद्गारला, “महाराज, त्या अटी मला कळणें शक्य नव्हतें; कारण, त्या मोहोरबंद पत्रांत असून मी ते तसेंच

मठाधिपतीला दिले.” रिचर्ड म्हणाला, “आतांपर्यंत मिळालेल्या माहिती-पेक्षां तुझ्याकडून मला अधिक कळले पाहिजे. एनगॅंडीला असतांना तूं राणी-साहेबांना पाहिलेस काय ?” सर केनेथ उत्तरला “नाहीं, मला तरी कळले नाही.” राजानें कठोर आवाजानें विचारलें, “एनगॅंडीच्या संन्यासिनीच्या देवालयांत यात्रानिमित्तानें तेथें गेलेली इंग्लंडची राणी बेरिंगेरिया व तिच्या दरबारी सख्या पाहिल्या नाहीस काय ?” सर केनेथ म्हणाला, “मला भुयारांतील देवालयांत नेण्यांत आलें. तेथें पवित्रतम साधूच्या स्मारक-मूर्तीपुढें उपासना करीत असलेला गायकसमूह (Choir) मी पाहिला; परंतु त्यांचे चेहरे मला न दिसल्यानें व त्यांचे स्वर ऐकूं न आल्या-मुळे त्या समूहांत इंग्लंडची राणी होती किंवा नाही हे मला सांगतां येत नाही.” राजानें विचारलें, “त्या स्त्रियांपैकी कोणीही तुझ्या परिचयाची नव्हती ?” सर केनेथ स्तब्ध उभा राहिला. तेव्हां, राजा म्हणाला, “मी सरदार व सभ्य गृहस्थ या नात्यानें विचारतों व तूं त्या नात्यानें मला उत्तर दे. त्या संघापैकी एखादी स्त्री तुझ्या परिचयाची होती किंवा नाही ?” सर केनेथ निःशंकपणें उत्तरला, “मला प्रत्यक्ष कळले नाही; पण मी तर्कानें जाणले.” कपाळाला आठ्ठा घालीत राजा म्हणाला, “तर्क सुद्धां पुरे आहे. तूं सिंह-निशाणी सरदार आहेस खरा. पण सिंहाच्या पंजाला हात लावतांना संभाळ. चन्द्रानें मोहित होणें मूर्खपणाचें कृत्य होईल; परंतु त्याच्या प्राप्ती-करितां उंच बुरुजाच्या तटावर उडी मारणें हे आत्मघातकीपणाचें कृत्य होईल.”

हे संभाषण संपलें नाहीं तोंच बाहेरच्या दालनांत गडबड ऐकूं आल्यामुळे रागाचा आविर्भाव टाकून नेहमींच्या रीतीनें राजा म्हणाला, “पुरे, तूं जलद जा व अरेबियन हकीमाला घेऊन येण्यास डी व्हॉक्सला सांग.” तदनुरूप सर केनेथ बाहेर गेला. इतक्यांत कौन्सिलचें नियुक्त मंडळ (Deputation) ग्रॅंड मास्टर ऑफ टेंप्लर्स व मार्किस् ऑफ मॉंट सेरेट राजेसाहेबांना भेटूं इच्छितात असें राजाच्या कंचुकीनें राजांना कळविलें. राजानें मानेनें होय म्हणतांच कंचुकीनें त्यांना राजासमोर आणलें. औपचारिक नमस्कार व विचारपूस झाल्यावर तें मंडळ म्हणालें, “राजेसाहेब पाखंडी हकीमाचें औषध घेण्याच्या तयारीत आहेत. पण, तो शत्रूकडून आलेला असल्यामुळे राजेसाहेबांनीं हकीमाच्या सचोटीची पूर्ण खात्री करून घेतल्या-

वांचून औषध घेण्याचें धाडस करूं नये.” रिचर्ड म्हणाला “मी कौन्सिल-चा आभारी आहे. पण तुम्ही क्षणभर बाहेर उभे राहा म्हणजे तुम्हाला सर्व कांहीं कळून येईल.” ते दोघे बाहेर जात असतां हकीमासह डी व्हॉक्स व सर केनेथ तंघूंत शिरतांना त्यांना दिसले. डी व्हॉक्सच्या परवानगीने ते त्यांच्याबरोबर तंघूंत आले. रिचर्डने सर्वांचें स्वागत केले.

हकीमाला राजाच्या आजाराचीं सर्व लक्षणे व भावना कळविल्या असल्या-मुळे आल्याबरोबर त्याने राजाची नाडी बऱ्याच वेळ व पूर्ण अवधानपूर्वक पाहिली. सभोंवार उभी असलेली मंडळी आपला श्वास कोंडून धरून स्तब्धपणें पाहत होती. नंतर, हकीमाने झऱ्याच्या पाण्याने एक पेला भरला व आपल्या खिशातून काढलेली तांबडी छोटी पिशवी त्यांत बुडविली व त्यांतील औषध पेल्याच्या पाण्यात पूर्णपणें वितळले आहे अशी खात्री झाल्यावर हकीमाने पेला राजापुढें केला. तो पिण्यापूर्वी रिचर्डने हकीमाची नाडी पाहिली व तो उद्गारला, “अर्भकाच्या सारखी याची नाडी शातपणें उडत आहे. राजाना विषप्रयोग करणाऱ्यांची अशी वाहत नाही. डी व्हॉक्स, आम्ही जगलों किंवा मेलों, तरी या हकीमाला सन्मानपूर्वक व सुरक्षितपणें जाऊं द्या. मित्रा, उदार सॅलॅंडिनला माझा सलाम साग. जरी मी मेलों तरी त्याच्या विश्वासूपणाबद्दल संशय न घेतां मरेन. जर जगलों तर मी, योद्ध्याने योद्ध्याचे आभार मानावे तसे तुमचे मानीन.” असे बोलून व अंथरुणावर बसून व मार्किंस व ग्रँड मास्टर यांचेकडे वळून तो म्हणाला, “माझ्या राजबंधूंनीं सायप्रस मद्यानें पेलें भरावे; व जेरुसलेमच्या दरवाजावर जो कोणी आपली तलवार किंवा भाला मारील त्या पहिल्या धर्मयोद्ध्याच्या अक्षयसन्मानार्थ ते पेलें प्यावे.” असे म्हणून रिचर्डनें पेल्यांतलें सर्व औषध पिऊन पेला हकीमाच्या हातीं देऊन दमल्याप्रमाणें उशावर अंग टाकलें; नंतर, हकीमाने न बोलतां डी व्हॉक्सखेरीज बाकीच्या सर्वांस दालनाबाहेर जाण्यास खुणावलें. तदनुरूप सर्व दालन रिकामें झालें.

त्याच वेळीं संध्याकाळची गार वाऱ्याची झुळूक सुरू झाली म्हणून कॉनरॅड व ग्रँड मास्टर पायींच क्रिश्चन सैन्याच्या तळाभधून आपल्या मकाणाकडे जाऊं लागले. वाटेनें स्वारीच्या भवितव्याविषयी बोलत असतां कॉनरॅडनें आपल्या सोबत्यास आपली खरी इच्छा व्यक्त करण्याची विनंति केली. मास्टर म्हणाला, “ही स्वारी अपेशी होऊन जर युरोपांतल्या

राजांना परत जावें लागले तर सुलतान सीरियांतील तुमच्या आमच्या-सारख्या किश्न संस्थानांना राहू देणार नाही. परंतु, जर युरोपांतील धाडसी धर्मयोद्धे विजयी झाले तर मॉंट सेरेटचा कॉनरॅड जरुसलेमचा कॉनरॅड होईल.” कॉनरॅड म्हणाला, “माझ्या गरीब संस्थानाचा अधिकारदंड (baton) मी सुखानें धरीन; पण, जरुसलेमच्या कायद्या-प्रमाणें (assize) जमीन धारण करणाऱ्या गर्विष्ठ सरदारांच्या मर्जीनुरूप राजदंड (Sceptre) धरणें मला नको. पण रिचर्ड बरा होऊन त्याच्या मतानुरूप निवड झाली तर गाय डी लुसिग्नान निवडला जाईल.” या भाषणावरून मास्टरने तर्क केला, कीं कॉनरॅडला सध्यांची स्वारी विजयी होऊं नये असें वाटत आहे; तसें होण्यास रिचर्ड बरा तरी होतां कामा नये; किंवा त्याचें फिलिपशीं किंवा आर्च ड्यूकशीं वैमनस्य येऊन त्यांनीं आपलीं सैन्ये घेऊन परत देशीं जावें. ही कल्पना मास्टरला पसंत पडून तो आपल्या तंबूच्या वाटेला वळला; व कॉनरॅड पुढें चालला. इतक्यांत त्याला पवित्र कबरस्थानचें स्मरण ठेवा अशी आरोळी ऐकू आली. धर्मयुद्धजागृति सर्वांच्या मनांत राहावी म्हणून अशी आरोळी तळांतील एका ठाण्यापासून दुसऱ्या ठाण्यापर्यंत रोज दिली जात असे. या क्षणीं सेंट जॉर्जच्या कृत्स्न टेकडीवर इंग्लंडचें निशाण फडकत असतांना कॉनरॅडने पाहिलें. तेव्हां, त्याच्या डोक्यांत एक कल्पना आली. तिचा विचार करीत आपल्या तंबूत येऊन त्यानें पलंगावर अंग टाकलें.

पहाटे उठल्याबरोबर तो रात्री मनांत ठरविलेल्या बेताप्रमाणें करण्यास सज्ज झाला. आपल्याला मिळालेले उंची सायप्रस मध्य देऊन त्यानें नोकरास ऑस्ट्रियाच्या आर्चड्यूककडे पाठविलें. अर्थात् त्याचेकडून बारा वाजतां भोजनाचें आमंत्रण घेऊन नोकर तंबूत आला. बाराच्या ठोक्याला कॉनरॅड आर्चड्यूकच्या मकाणास आला. लगेच मस्कऱ्यांसह मंडळी भोजनास बसली. धर्मयुद्धाकरितां आलेल्या राजेरजवाड्यांच्या कर्तबगारी-विषयीं मस्करे विनोदपर पण स्तुतिपर गीतांनीं व भाषणांनीं मंडळींचें मनोरंजन करीत असतां, इंग्लंडच्या रिचर्ड राजाच्या शौर्याची प्रशंसा करण्यांत आली. तेव्हां कॉनरॅड म्हणाला, “योग्य माणसाला मान द्यावा हें ठीक आहे. परंतु मस्कऱ्यांनीं व भाटांनीं रिचर्डचें स्तोम माजवूं नये.” मग तीन भाटांनीं ऑस्ट्रियाचढल स्तुतिपर गीतें म्हटलीं. अर्थ सांगणारा भाट म्हणाला,

गरुडपक्षी ही आमच्या उदार राजेसाहेबांची निशाणी आहे. सर्व पक्ष्यांमध्ये गरुड सूर्याच्या नजीक उंच उड्डाण करतो.” कॉनरॅड म्हणाला, “पण, सिंहाने गरुडाच्यावर उडी मारली आहे. मी इंग्लंडच्या उजवा पाय व पंजा उभारलेल्या (passant) सिंहत्रयीच्या निशाणीबद्दल बोलत आहे. असें म्हणतात की ते पूर्वी चित्ता होते; पण, आतां ते सिंह झाले आहेत; व त्यांचा दर्जा पशू, पक्षी व मासे यांचे वरचढ झाला आहे. मद्याने उत्तेजित झालेला आर्चड्यूक म्हणाला, “मेहेरबान, हें तुम्ही खरोखरीच (seriously) म्हणतां काय? या धर्मयुद्धांत जे स्वतंत्र राजे आपखुषीनें सहकारी होऊन आले आहेत त्यांचेपेक्षां आपण श्रेष्ठ आहों असें रिचर्ड म्हणतो काय?” कॉनरॅड उत्तरला, “मला सर्भोवारच्या स्थितीवरून तसें वाटतें. आपल्या रणतळांत त्याचेंच निशाण सर्वांचेवर फडकत आहे, जणूं कांहीं तो सर्व क्रिश्चन सैन्याचा राजा व सेनापति आहे.” आर्चड्यूक म्हणाला, “तुम्ही तें इतक्या शांतपणें सहन करतां काय?” कॉनरॅड म्हणाला, “महाराज, फ्रान्सचा फिलिप व ऑस्ट्रियाचा लिओपोल्ड यांसारखे बलाढ्य राजे जो अपमान शांतपणें सहन करतात त्याविरुद्ध जाण्याची माझ्यासारख्या गरीब मार्किस्सला शक्ति आहे काय? जो अपमान तुम्हीं निमूटपणें साहतां त्यानें माझी मानहानि मुळीच होत नाही. इंग्लिश वर्चस्व मानण्यास तुम्हांला सबळ कारणें असलीं पाहिजेत.” रागाने लिओपोल्ड उद्गारला, “होली रोमन एंपायरचा एक महत्त्वाचा व मर्मस्थानभूत घटक मी ऑस्ट्रियाचा आर्चड्यूक अर्ध्या बेटाच्या राजापुढे मान वाकवूं! माझ्या ताबेदारांनो (lieges), व मस्कच्यांनो (merry-men) माझ्या मागोमाग या; राजा किंवा कायस्वर याच्या निशाणाप्रमाणें ऑस्ट्रियाचें निशाण जेथून उच फडकत राहील तेथें ते नेऊं या.” असें बोलून तो आपल्या बैठकीवरून उठला व पाहुण्यांच्या व अनुयायांच्या आनंदप्रदर्शक आरोळ्याचे गडबडींत दालनाचे दाराबाहेर येऊन त्यानें आपलें निशाण हातीं घेतले. कॉनरॅड म्हणाला, “महाराज, या वेळीं व रणतळांत शांतताभंग (Offray) करण्यानें तुमच्या शहाणपणाला काळिमा लागेल. इंग्लंडचा वरचढपणा थोडा वेळ सहन करणेंच बरें.” ड्यूक ओरडला, “एक क्षणभरही सहन करणार नाही.” असें म्हणून हातांत निशाण घेऊन व ओरडणाऱ्या पाहुण्यांच्या व हुजऱ्यांच्या-सकट इंग्लंडचें निशाण फडकत असलेल्या कृत्रिम टेकडीकडे धांवत जाऊन

त्याने त्या निशाणाला उपटण्याच्या इराद्याने हात घातला. “इतक्यांत मस्कच्या ओरडला, महाराज, सिंहाला दात असतात हे ध्यानांत ठेवा. ज्याप्रमाणे पक्ष्यांमध्ये गरुड राजा आहे त्याप्रमाणे पशूंमध्ये सिंह राजा आहे. इंग्लंड व जर्मनी हे प्रांत जितके एकमेकांपासून वेगळे आहेत तसेच गरुड-सिंहाचे प्रांत वेगवेगळे आहेत. तेव्हां, आपण राजसिंहाचा अपमान करूं नका. परंतु गरुड व सिंह यांचीं निशाणें शांततेनें एकमेकांशेजारीं फडकत राहूं द्या.” लिओपोल्डनें निशाणापासून आपला हात काढीत कॉनरॅड कोठें आहे तें पाहिलें. परंतु तो ड्यूकला दिसला नाहीं. कारण, ही अपायकारक दंगल सुरू होतांच तो निघून गेला. पण, ड्यूकनें असें वर्तन करावयास नको होतें असें तिन्हाईत लोकांजवळ उद्गार काढले.

इकडे रिचर्डला उठविण्याची वेळ झाली म्हणून त्याच्या डोळ्यांना व अंगाला स्पंजानें पाणी लावतांना डी व्हॉक्सला कळलें कीं ताप अजीबात निघाला आहे. रिचर्डला तसेंच वाटलें. कारण, त्यानें अथरुणावरून उठत व डोळे चोळीत डीव्हॉक्सला खजिन्यांत किती पैका आहे असें विचारलें. त्याला नक्की सांगतां आलें नाहीं. राजा म्हणाला, “कांहीं हरकत नाहीं. पैसा कमी असो कीं जास्ती असो तो सर्व हकीमाला द्या. जर तिजोरीत हजार बिझांट (आठ आणे किंमतीचे सोन्याचे नाणें) नसतील तर त्या रकमेच्या भरतीस तितक्या किंमतीचीं रत्नें द्या.” पण हकीम म्हणाला, “राजा, अल्लानें दिलेलें ज्ञान मी विकीत नाहीं. ज्या दैवी दव्यानें तुम्हांला आराम पडला तो दवा मी सोन्याहिन्यांच्या किंमतीनें विकूं लागलों तर मी अयोग्य हकीम होईन व औषधाचा गुण नाहींसा होईल. इतक्या मोठ्या म्लेंच्छ राजानें माझ्याबद्दल आदरानें बोलवें एवढें बक्षिस मला पुरें आहे. परंतु, आतां राजांनीं आपल्या अथरुणावर स्वस्थ पडावें; दैवी दव्याची पुनरावृत्ति नको आहे असें मला वाटतें. तरी पण राजांनीं पूर्ण शक्ति येईपर्यंत फार श्रम करूं नयेत.” इतक्यांत रणतळांत आरोळ्या व गाणें-बजावणें ऐकूं आलें. राजानें त्याची चौकशी करण्यास डी व्हॉक्सला बाहेर पाठविलें. थोड्या मिनिटांत परत येऊन तो म्हणाला, “आपल्या प्रिय सोबत्यासह आर्चड्यूक मिरवत व मौज करीत चालला आहे.” “मूर्खानें आपला मद्यपीपणा (inebriety) तंभू बाहेर तरी दाखवावयाचा नव्हता.” असें रिचर्ड बोलतो तोंच कॉनरॅड तंभूंत आला.

त्याला त्याबद्दल विचारतां तो उत्तरला, “आर्चड्यूक शुद्धीवर होता की नाही कोण जाणे, पण तो रणतळाच्या मध्यावरील सेंट जॉर्ज मॉंटवर, इंग्लंडच्या निशाणाऐवजी आपले निशाण रोवीत आहे.” हे ऐकतांच रिचर्ड घाईघाईने कपडे करून मॉंटपाशी धावत आला. डी व्हॉक्स, निकटचे एक दोन हुजरे व सर केनेथ रिचर्डच्या मागोमाग मॉंटशी येऊन पोहोचले. या धांवपळीने रणतळात गडबड उडाली व रिचर्डचे सैनिक व इतर लोक तेथे आले. लिओपोल्ड आपल्या सोबत्यांसह आपल्या निशाणाशी उभा होता.

मॉंटवर गेल्यावर रिचर्डने ऑस्ट्रियाचे निशाण धरून रागाने विचारलें, “इंग्लंडच्या निशाणाशेजारी भिकार चिंधीचे हें निशाण कोणी रोविलें?” आर्चड्यूक धाटपणे उत्तरला, “तें मी रोविलें.” या उत्तराने रिचर्ड अधिकच चिडला; व त्याने निशाणाची काठी ताडकन मोडून तें पायाखाली तुडविले. त्यामुळे लिओपोल्डचा एक सरदार वालेनरोड ओरडला “बंधूनो, हा माणूस आपल्या देशाचा मान (निशाणरूप) पायाखाली तुडवीत आहे. तरी या अपमानाबद्दल आपण त्याचे पारिपत्य करूं या.” असे म्हणून वालेनरोड रिचर्डवर तरवारीचा धाव घालणार तोच सर केनेथने तो धाव आपल्या ढालीवर घेतला. रिचर्डच्या बाजूचे लोक वालेनरोडवर मारा करणार तोच तो मोठ्याने ओरडला, “ज्याच्या छातीवर धर्मयुद्धाचा क्रॉस आहे त्याचा जीव ध्यावयाचा नाही अशी मी शपथ घेतली आहे. तेव्हा, वालेनरोड, तुला जीवदान देतो; पण माझी जन्मभर आठवण राहिल अशी शिक्षा तुला करतो.” असे म्हणून रिचर्डने त्याला कमरेत धरून इतक्या जोराने फेकले, कीं तो चेडूसारखा टेकडीच्या पायथ्याला जाऊन आदळला व अर्धमेला झाला. रिचर्डच्या अलौकिक शक्तिप्रदर्शनाने आर्चड्यूक किंवा त्याचे अनुयायी यापैकी कोणीही रिचर्डशी झगडण्यास पुढे आला नाही. इतक्यांत फ्रान्सचा फिलिप तेथे आला. त्याला आलेला पाहून रिचर्ड किंचित् लाजला व लिओपोल्डला थोडासा धीर आला. रिचर्डने सहज म्हणून ऑस्ट्रियाच्या निशाणावरील आपला पाय काढला. दोघांकडे पाहून फिलिप उद्गारला, “इंग्लंडचे महाराजे व ऑस्ट्रियाचे राजे धर्मयुद्धांतील वचन-बद्ध सहकारी असतांना त्यांच्यामध्ये तंटा व्हावा काय?” लिओपोल्ड व आपण या तंट्यामुळे सारख्या पातळीवर आल्याबद्दल मनांत खेद करीत रिचर्ड

म्हणाला, “हा आर्चड्यूक मगरूरीने वागला व मी त्याला शिक्षा केली.” आर्चड्यूक म्हणाला, “रिचर्डने आमचें निशाण तुडवून आमचा अपमान केला.” रिचर्ड म्हणाला, “यानें माझ्या निशाणानजीक आपलें निशाण रोविलें.” लिओपोल्ड म्हणाला, “माझा दर्जा यांच्या बरोबरीचा असल्यामुळे यांच्या निशाणाशेजारीं माझें निशाण रोवण्याचा मला हक्क आहे.” रिचर्ड म्हणाला, “तुम्ही बरोबरीचें नातें सांगूं लागाल तर तुमच्या निशाणाप्रमाणें तुमची गति होईल.” फिलिप म्हणाला, “जरा दम धरा, मी लिओपोल्डच्या चुकीच्या वर्तनाबद्दल त्याची खात्री करतो. ड्यूकसाहेब, आपल्या रणतळांत इंग्लंडचें निशाण टेकडीवर फडकूं दिल्याने स्वतंत्र राजे रिचर्डपेक्षां कमी दर्जाचे आहेत असें होत नाहीं. आपण धर्मयुद्धाचे वचनबद्ध यात्रेकरू, आपली प्रतिष्ठा तात्पुरती बाजूला ठेवून तलवारीने पवित्र कबरस्थानाची वाट चोखाळीत आहोंत. मी स्वतः व इतर राजे यांनीं रिचर्डची अतुल कीर्ति व अपूर्व शक्तिमत्ता ध्यानांत आणून त्याला श्रेष्ठ केलें आहे. पण इतर प्रसंगी व इतर ठिकाणीं आपण तसें करणार नाहीं. या गोष्टीचा विचार करून तुम्हीं तुमचें निशाण त्याच्या निशाणाशेजारीं ठेवल्याबद्दल दिलगिरी प्रदर्शित करावी व इंग्लंडच्या राजानें तुमच्या अपमानाबद्दल तुमचें समाधान करावें.” ड्यूक म्हणाला, “हें भांडण आपण धर्मयुद्धाच्या सामान्य कौन्सिल पुढें ठेवूं.” ही कल्पना फिलिपला आवडली. पण रिचर्ड त्या गोष्टीला कषूल होईना. तेव्हां फिलिप म्हणाला, “ज्ञालेल्या गोष्टी विसरून सर्वांनीं धर्मयुद्धांत सहकार्य करावें.” या म्हणण्याविरुद्ध कोणीही नाही असें पाहून फिलिप व लिओपोल्ड आपआपल्या मकाणाला गेले. आपल्या निशाणाचें रात्रीं संरक्षण करण्याची जरूरी आहे असें पाहून रिचर्ड सर केनेथला म्हणाला, “मला तुला देणगी द्यावयाची आहे ती मी तुला देतो. हें इंग्लंडचें निशाण येथें फडकत आहे. सरदारकी मिळविण्याच्या आदल्या रात्री उमेदवार ज्याप्रमाणें आपलें चिलखत संभाळतो त्याप्रमाणें हें निशाण संभाळ. त्यापासून तीन भाव्यांच्या लांबोपलीकडे जाऊं नको. त्याला इजा करणाराशीं निकरानें लढ. एकाच वेळीं तिघांपेक्षां जास्त इसमांनीं तुझ्यावर हल्ला केल्यास आपलें बिगूल फुंक. हें काम करावयास तूं तयार आहेस ?” सर केनेथ उत्तरला, “मी मोठ्या खुषीनें हें काम पतकरतो. न केल्यास मी प्राण देण्यास तयार आहे. मी आपलीं शस्त्रां घेऊन लगेच येथें येतो.”

त्या मध्यरात्री चन्द्र आकाशात पुष्कळ वर आला असून त्याने पांढरा शुभ्र प्रकाश सर्वत्र पाडिला होता. अशा वेळीं सर केनेथ सेंट जॉर्ज मॉॅटवरील इंग्लंडच्या निशाणापार्शी एकटा पहारा करीत होता. निशाणाच्या काठीशेजारी त्याचा कुला रासवाल शत्रूच्या पावलांची दुरून चाहूल ऐकतांच आपल्या धन्याला इशारा देण्याकरितां उभा होता. तो वेळोवेळीं निशाणाच्या उंची पदरांकडे पाही. तळाच्या दूरच्या तटबंदीकडून व शिपायांच्या बराकींकडून पहाऱ्याच्या आरोळ्या ऐकूं येत; तेव्हां, तो एकदां खोल स्वरानें गुरगुरे; विशेष कांहीं एक न घडतां याप्रमाणें दोन तास झाले. इतक्यात रासवाल जोरानें भुंकला; व मॉॅटच्या दाट सावलीकडे धावूं लागला. सावलीतून येणाऱ्या अंधुक आकृतीस सर केनेथनें दरडावलें. घोगऱ्या व कर्कश आवाजानें एक खुजा माणूस ओरडला, “तुझ्या सैतानी कुऱ्याला आवर म्हणजे मी तुझ्या जवळ येऊन निकडीचा निरोप तुला कळवितों.” सर केनेथनें कुऱ्याला आवरतांक्षणीं तो खुजा माणूस मॉॅट कष्टानें चढून धापा टाकीत त्याचेजवळ आला. तो राजस्त्रियांच्या तैनातींतील खुजा नेकटॅबॅनस आहे असें सर केनेथनें तात्काळ ओळखलें. “माझ्या पहाऱ्याच्या मर्यादेबाहेर मला जाता येत नाही व तुम्हाला आंत घेतां येत नाही. तेव्हां तुमचे माझेजवळ काय काम आहे तें झटपट सांगा व येथून लवकर परत जा.” लगेच सर केनेथ पहाऱ्याच्या फेऱ्या करूं लागला. त्याला अडवून खुजा म्हणाला, “सर नाईट, कर्तव्याला स्मरून तूं माझ्या बरोबर चल; नाही तर मला निर्वाणीचा उपाय योजावा लागेल.” असें बोलून खुजानें माणकाची अंगठी सर केनेथच्या हातांत दिली. ती आपल्या प्रिय पालाची आहे असें त्यानें तत्काळ ओळखलें व तो किंकर्तव्यमूढ झाला. खुजा त्याला चलय्याची घाई करूं लागला. सर केनेथनें त्याच्यावर प्रश्नांचा भडिमार केला. “खरोखरी काम इतक्या निकडीचें आहे काय ? मीं स्वतः तिला अशा रात्री भेटणें जरूर आहे काय ? मला येथला पहारा सबंध रात्रभर करावयाचा आहे हें तिला कळलें आहे का ? मी पहारा सोडून दूर गेलों तर माझ्या प्राणाशीं बeteल, हें तिला माहीत आहे काय ? शेवटीं तें ठिकाण येथून किती दूर आहे ?” या काकुळतीनें विचारलेल्या प्रश्नास नकार देऊन खुजा अंगठी परत मागूं लागला. शेवटच्या प्रश्नास मात्र त्यानें राज-

स्त्रियांच्या तंबूकडे बोट दाखवून मूकपणें उत्तर दिलें. सर केनेथ पुढील परिणामाकडे दुर्लक्ष करून मनार्शी म्हणाला, “मी तेथून क्षणांत परत येईन. जर कोणी निशाणाजवळ येऊं लागला तर माझा कुला मुंकेल व तें मला तत्काळ ऐकूं येईल. मी माझ्या प्रेमपात्राच्या पाया पडेन व पहारा पुरा करूं देण्याबद्दल तिची प्रार्थना करीन.” रासवालला हाक मारून व निशाणाच्या काठीपुढें आपला झगा टाकून तो म्हणाला, “तूं येथें पहारा कर व कोणालाही जवळ येऊं देऊं नको.” तदनुरूप रासवाल आपले कान उभारून व डोकें वर करून झग्याजवळ पहारेकऱ्याप्रमाणें उभा राहिला.

नेकटॅबॅनसन न बोलतां सरदाराला राणीच्या तंबूच्या समोर व अंगदीं पडद्याशीं नेलें. त्यायोगें तो राणीच्या रखवालदारांना दिसला नाहीं. तेथें पोंहोचल्यावर खुजानें त्या पडद्याचा खालचा भाग उचलला; व सर केनेथला सरपटत तंबूत शिरण्यास खुणावलें. तदनुरूप तो ओणवून आंत शिरतांच खुजा बाहेरून कुजबुजला “मी बोलवीपर्यंत तेथें रहा.”

इतक्यांत, पडद्याच्या आंत राजस्त्रियांचें कुजबुजणें, बोलणें व हसणें सरदाराला स्पष्टपणें ऐकूं आलें. त्यांत आपलें नांव निघाल्याचें ऐकून त्यानें निःशंकपणें सर्व संभाषण ऐकलें. त्यांच्या थडेच्या संभाषणावरून सर केनेथला कललें कीं, एडिथनें बोलावल्याबरोबर सर केनेथ आपल्याकडे येतो किंवा नाहीं याबद्दल राणीनें पैज मारली. एडिथ नको म्हणत असतां तिची माणकाची अंगठी खुजाबरोबर देऊन इकडे थोडा वेळ येण्याबद्दल एडिथचा म्हणून निरोप धाडला; व आतां राणी सर केनेथ येण्याची वाट पाहत बसली आहे. हे कळून सर केनेथला वाईट वाटलें; पण या कटांत निदान एडिथचें अंग नाहीं हें पाहून त्याला किंचित् समाधान वाटलें.

सर केनेथ आपल्या तंबूजवळ आला आहे हें कळल्यावर राणीनें एडिथला तातडीनें बोलावणें पाठविलें. तिनें इतक्या अवेंळीं कां बोलाविलें म्हणून राणीला विचारलें. ती उत्तरली, “तूं पैज हरलोस व तुझी अंगठी मला मिळाली.” एडिथ खेदानें म्हणाली, “जर माझ्या नांवानें त्या शूर शिपायाला येथपर्यंत आणविलें असलें तर तुमची थडा होईल पण त्याचा जीव जाईल. कारण, राजेसाहेब लष्करी गुन्ह्याला फाशीची शिक्षा दिल्या-

वांचून राहणार नाहीत. तरी त्याला ताबडतोब परत जाऊं द्या.” असें बोलून एडिथ राणीच्या पाया पडली. ती म्हणाली, “एडिथ, तूं ऊठ; खात्री ठेव कीं तशी वेळ आली तर सर्व दोष मी आपल्यावर घेईन व राजेसाहेबाकडून त्याला क्षमा करवीन. नेक्टर्वेनसमार्फत त्याला पहाऱ्यास जाण्यास सांगूं.” पण खुजा म्हणाला, “तो पडद्यापलीकडे असल्याने त्याला तुम्हीच सांगा.” राणी घाबरून म्हणाली, “आतां काय करणार?” एडिथ धीटपणें उत्तरली, “आपण त्याला भेटलें पाहिजे व त्याची क्षमा मागितली पाहिजे.” इतक्यांत पडदा खाली पडला. रात्रीच्या पोशाखांत सर केनेथच्या दृष्टीस पडणे बरें नाही म्हणून राणी लाजून पळत दुसऱ्या दालनात गेली. एडिथ सर केनेथ उभा होता तेथें आली व म्हणाली, “तुम्ही आधीं पहाऱ्याकडे जा. मला कां तें विचारूं नका.” तो उत्तरला, “त्याची जरूरी नाही. मी सर्व ऐकलें आहे.” एडिथ म्हणाली, “अरेरे, मिनिटामिनिटाला तुमचा अपराध वाढत असून तुम्ही येथें कां थांबतां?” तो उत्तरला, “माझ्या धाडसाबद्दल मला क्षमा करा म्हणजे मी चाललो.” ती म्हणाली, “मी क्षमा करते. पण तुम्ही आधीं परत जा.” जाण्यापूर्वी तो एडिथची अंगठी परत देऊं लागला. तेव्हा ती म्हणाली, “तुमच्याबद्दलच्या माझ्या आदराची खूण म्हणून ती आपल्याजवळ ठेवा, पण तुमच्या नसलें तरी माझ्याकरितां येथून ताबडतोब जा.” इतक्यांत त्याला सेंट जॉर्ज मॉंटकडून प्रथम आपल्या कुठ्याचें भयकर, रागीट व बेफाम भुंकणे व लगेच तीव्र वेदनेचें ओरडणे ऐकूं आले. तो हरिणासारखा उड्या मारीत निशाणापार्शी येतो तों निशाण चोरले असून व त्याची काठी जमिनीवर मोडून पडली असून शेजारी रासवाल मरणोन्मुख पडला आहे असे त्याला दिसलें.

इकडे रिचर्ड निजल्यापासून त्याच्या पलंगाशी राहून हकीमानें राजाला रात्रीं दोनदां औषध पाजलें. रात्रीच्या तीन वाजतां तो आपल्या तंबूकडे जाण्यास निघाला. पण आपल्या पहिल्या रोग्याची प्रकृति पाहण्याकरिता तो सर केनेथच्या तंबूंत डोकावला. तेथें सर केनेथ नसून तो सेंट जॉर्ज मॉंटकडे इंग्लंडच्या निशाणाच्या संरक्षणार्थ सायंकाळपासून गेला आहे असें हकीमास कळलें. म्हणून तो मॉंटकडे गेला. त्यानें तेथें घडलेला प्रकार पाहिला.

सूर्योदयाबरोबर सर केनेथ दुःखित मुद्रेनें रिचर्डच्या तंबूंत आला.

त्याने विचारलें, “सर स्कॉट बोल, तुझा पहारा सावध, सुरक्षित व सन्मानाचा झाला ना ?” तो उत्तरला, “नाहीं, इंग्लंडचें निशाण चोरलें गेलें.” रिचर्ड उद्गारला, “आणि तूं जिवंतपणें तें सांगावयास आलास ? तुझ्या अगावर ओरखडा दिसत नाहीं. खरें बोल. राजाशीं विनोद करणें बरें नाहीं.” सरदार उत्तरला, “महाराज, नाहीं, मी खरें बोललों आहे.” राजानें डी व्हॉक्सला पाहून येण्यास सांगितलें. पण तो निघण्यापूर्वीच रिचर्डचा कंचुकी सर हेन्री नेव्हिल यानें तंबूंत येऊन निशाणाच्या चोरीची गोष्ट खरी आहे व तेथें रक्ताचा पूर सांचला आहे असें राजास सांगितलें. रिचर्डचा संताप अनावर होऊन त्यानें पलंगाशेजारीं असलेली छोटी तलवार उचलली व सर केनेथवर उगारली. पण, संगमरवरी मूर्तीप्रमाणें निश्चल शरीर, उघडें डोकें, जमिनीकडे लावलेले डोळे व प्रार्थना पुटपुटणारे ताठ ओठ अशा स्थितींत सर केनेथ उभा होता. त्याच्या त्या धीरगंभीर मूर्तीकडे पाहून राजा तलवारीचें टोक जमिनीकडे करून उद्गारला, “तूं एके वेळीं शूर होतास; तुझा पराक्रम मीं प्रत्यक्ष पाहिला आहे. निशाणाच्या रक्षणार्थ तूं तीन-एका-चोरांना ठार केलें, निदान, निशाण-रक्षणार्थ एक घाव तरी घातलास असें म्हण म्हणजे तुला जिवदान देतो. मग तूं येथून आपलें तोंड काळें कर !” केनेथ धीटपणें म्हणाला, “महाराज, तुम्हीं मला लचाड म्हटल्यानें माझे तोंड काळें झालें आहे. मी माझा पहारा टाकून दूर गेलों. पण माझ्या कुत्र्यानें निशाण-रक्षणार्थ आपलें रक्त सांडलें.” हें ऐकून रिचर्ड पुनः संतापला व त्यानें केनेथवर तलवार उगारली. पण त्याची गंभीर, निर्भय व बेदरकार वृत्ति पाहून तो थांबला व म्हणाला, “जेथे भीतीचें किंवा प्रतिकाराचें चिन्ह नाहीं तेथे माझ्यानें घाव घालवत नाहीं.” केनेथ अधिक बोलण्याचे आधींच रिचर्ड म्हणाला, “इंग्लंडचा अपमान सहन करणारा माझा एकुलता एक भाऊ असतां तरी मी त्याच्या अपराधाची क्षमा केली नसती.” केनेथ म्हणाला, “मला क्षमा मागायची नाहीं. पण मला कळलेली गुप्त गोष्ट सांगावयाची आहे. मग मी मरणास तयार आहे.” रिचर्डनें खुणेनें नेव्हिलला बाहेर जाण्यास सांगितलें. मग केनेथ म्हणाला, “महाराज, सर्रॅसन सुलतानाशीं राजकुमारी एडिथचा विवाह घडवून आणण्याचें कबूल करून कायमचा तह करण्याचें कौन्सिलमध्ये घाटत आहे.” रिचर्ड रागानें उद्गारला, “तिचें

नाव काढूं नको.” केनेथ धीटपणे म्हणाला, “ तिचें नांव माझ्या तोंडीं शेवटपर्यंत राहील व तिची मूर्ति माझ्या मनापुढे अखेरपर्यंत राहील. तुम्ही आपलें सामर्थ्य माझ्या शरीरावर दाखवाल; पण तें माझ्या मनावर चालणार नाही.” केनेथच्या निर्भीड निश्चयानें रिचर्ड चकित झाला व उद्गारला,

“ हा मला वेड लावील.” इतक्यांत, राणी आल्याची वर्दी आल्यामुळे केनेथला दुसऱ्या तंभूत पण प्रतिबंधांत ठेवण्यास सांगून रिचर्ड आपल्या राणीचें स्वागत करण्यास हात पुढे करणार तोच तिने राजाचे पाया पडून त्याचें कणखर मनगट आपल्या दोन्ही नाजूक हातात धरून तें आपल्या ओठांशीं नेऊन म्हटलें, “ स्वारींना न कळविता येथें येण्याच्या धिटार्ड-बद्दल क्षमा मागून त्या दुर्दैवी स्कॉटिश सरदाराला...” रिचर्ड कठोरपणे म्हणाला, “त्याचें नाव काढू नको. त्याचे मरण टळत नाही.” राणी म्हणाली, “ महाराज, एक रेशमी निशाण चोरीस गेलें. पण स्वतः विणलेले व माझ्याजवळच्या सर्व मोत्यांनीं शृंगारलेलें निशाण मी देईन.” रागानें रिचर्ड म्हणाला, “तुम्ही काय म्हणतां तें तुम्हांला कळत नाही. पूर्वे खंडांतील सर्व मोत्यांनीं सुद्धां इंग्लंडच्या निशाणावरील काळा डाग धुऊन निघणार नाही. तुमचें योग्य स्थान, योग्य वेळ व योग्य मर्यादा या सोडूं नका. सध्या मी ज्या कामात गुंतलों आहे त्यांत तुमचें सहकार्य शक्य नाही.” राणीच्या मार्गे उभी असलेली एडिथ पुढे होऊन म्हणाली, “ महाराज, दयेच्यापेक्षा तुमच्या न्यायबुद्धीची मी याचना करतें. राजाचें कान न्यायबुद्धीच्या हाकेला सवे स्थानीं, सर्व वेळीं व सर्व स्थितींत उघडे असावेत.” आपल्या पलंगावरून किंचित उठून पण सरळ बसून रिचर्ड म्हणाला, “आमची भगिनी जर तिच्या व आमच्या योग्यतेला साजेसे बोलत असेल तर आम्ही आनंदाने उत्तर देऊं.” एडिथ म्हणाली, “ ज्या सरदाराचा प्राण आपण आता घेणार आहां त्यानें पूर्वीं क्रिश्चन धर्माची सेवा केली आहे. केवळ मूर्खपणानें व रिकामपणानें पसरलेल्या जाळ्यांत सांपडून तो कर्तव्यच्युत झाला आहे. माझ्या नांवानें त्याला निरोप धाडण्यांत आला. दुसऱ्या गुणांत कितीही कमीपणा असला तरी ज्या कुमारिकेच्या शरिरांत व शिरात प्लॅटिनेट राजवंशाचें रक्त खेळत आहे तिची आज्ञा पाळण्याकरितां कोणता क्रिश्चन सरदार हातचें काम टाकून तिच्याकडे धांव घेणार नाही ? ” आपला राग दाखून राजानें विचारलें, “ तूं त्याला भेटलीस ? ” एडिथ म्हणाली, “ होय,

कां हें सांगण्याची ही वेळ नव्हे. पण मी आपला निर्दोषीपणा किंवा दुसऱ्याचा दोषीपणा दाखविण्याकरितां आले नाहीं.” राजा म्हणाला, “तूं त्याला कोठे भेटलीस ?” ती उत्तरली, “राणीच्या तंबूत.” रिचर्ड म्हणाला, “आपल्या दर्जाच्या पुष्कळ वरच्या दर्जाच्या कुमारिकेकडे सकाळ दृष्टीने पाहण्याच्या त्या योद्ध्याच्या उर्मटपणाकडे मी कानाडोळा केला; परंतु, रात्रीचे प्रहरी व राणीचे तंबूत तूं त्याची भेट घेतलीस याबद्दल, तुला मठांत पश्चात्ताप करीत आयुष्य कंठावें लागेल.” एडिथ म्हणाली, “तुम्ही म्हणतां तशा वेळीं व स्थळीं आमची भेट व बोलणीं झालीं असलीं तरी सभ्यपणाचें अतिक्रमण झालें नाहीं; याबद्दल तुमच्या राणीसाहेब तुमची खात्री करूं शकतील. मोहजालांत सांपडल्या-मुळें ज्याचे हातून अपराध घडला त्यावर दया करा अशी माझी याचना. देवाच्या न्यायासनासमोर अशी दया मागण्याची वेळ तुम्हांला कधीं तरी येईल.” राजा, कटु शब्दानें म्हणाला, “शहाणी व उदार गणलेली एडिथच का हें बोलत आहे ? वधस्तंभाहून तुझ्या प्रियकराचें मुंडकें आणवून तें तुझ्या मठांतील खोलीतल्या क्रिस्ताच्या मूर्तीशिजारीं चिरस्थायी स्मारक म्हणून मला ठेवतां येईल.” एडिथ म्हणाली, “तें एका थोर सरदाराला क्रूरपणें व अयोग्यपणें ठार मारल्याचें स्मारक आहे असें मी समजेन.”

“तुम्ही त्याला माझा प्रियकर म्हणतां ना ? होय, तो माझा प्रियकर होता इतकेंच नाहीं तर खरा व सत्त्वशील प्रियकर होता. परंतु त्यानें शब्दानें किंवा दृष्टीनें माझ्याजवळ प्रेमयाचना केली नाहीं; माणसें आपल्या आवडत्या साधूची जशी सेवा करतात तशी तो माझी सेवा करीत होता. अशा सेवेखातर त्या शूर, थोर व विश्वासू सरदाराला मृत्यु यावा ना ?” राणी हळूच म्हणाली, “गप्प, गप्प; अशा बोलण्यानें तूं त्यांना अधिक संतापवीत आहेस.” एडिथ म्हणाली, “मी त्याची फिकीर करीत नाहीं. त्या योग्य सरदाराला शिक्षा होऊं दे म्हणजे माझ्याकरितां प्राणार्पण करणाऱ्याचें स्मारक मी कसें करतें तें पाहशील. आमचा परस्परांचा दर्जा भिन्नभिन्न असल्यामुळें माझी इच्छा असतांना सुद्धां मला त्याची पत्नी होतां ओलें नसतें. पण, मृत्यु रावरांकांना एकत्र आणतों. मी यापुढें त्याची विधवा पत्नी होईन.”

राजा उत्तर देण्यापूर्वींच एक संन्यासी घाईघाईनें तंबूत आला. रिचर्ड म्हणाला, “सरदार अजून जिवंत कसा राहिला ?” संन्यासी म्हणाला,

“डी व्हॉक्सला फाशी तहकूच ठेवण्यास सांगून मी आपल्यापुढे आलों आहे. ज्याने एनगाडीस वीस वर्षे तपश्चर्या करून शरीर शिजविलें तो मी सर केनेथला क्षमा करा म्हणून तुमची विनवणी करीत आहे. तसें न केल्यास देव तुम्हांला दड करील.” रिचर्ड म्हणाला, “संन्याशाच्या शिव्याशापाला मी भीक घालतो !” असें बोलून रिचर्ड उद्गारला, “सेंट जॉर्जचे नांवाने मी शपथ घेतों की...” त्या क्षणीं आलेला हकीम, “शपथ घेऊं नका. फार महत्त्वाच्या कामाकरिता मी आलों आहे” असें म्हणाला. दुपारपर्यंत अपराध्याला शिक्षा होणार नाही असे आश्वासन राजाकडून मिळाल्याने राजस्त्रिया बाहेर गेल्या.

हकीम आल्याबरोबर त्याच्या मनातील हेतु रिचर्डने ताडला व तो मनाशी म्हणाला, “न्यायाने शिक्षा झालेल्या अपराध्याला माझ्यासारख्या राजाला शिक्षा करतां येऊं नये ? पत्नी, बहीण, संन्यासी व हकीम एकामागून त्या अपराध्याच्या वतीनें रदबदली करीत आहेत !” नंतर तो उघडपणे म्हणाला “तुम्ही हजार कैद्यांची माफी मागा मी देतो. पण या माणसाचा जीव मागूं नका.” हकीम म्हणाला, “ज्या द्रव्याने तुम्ही व इतर पुष्कळ रोगी बरे झाले तो एक मंत्रित तारित (Talisman) आहे. मी तो पाण्यांत बुडवितों व त्यांतलें औषध पाण्यात उतरलेंसें दिसले कीं मी ते रोग्यास एकदां किंवा अनेकदां देतो व रोगी बरे होतात. माझ्या द्रव्याचा गुण नाहीसा होऊ नये म्हणून मी ज्याप्रमाणें तो विकीत नाही; त्याप्रमाणें दुसरी एक अट मला पाळावी लागते. प्रत्येक चान्द्रमासांत बारा रोगी मी बरे केले पाहिजेत; तसें झालें नाही तर मंत्रित तारिताचा गुण जातो इतकेंच नव्हे, तर शेवटचा रोगी व हकीम हे वर्षाच्या आंत मरतात. ही ठरलेली बारा संख्या भरण्यास मला एक रोगी हवा आहे.” राजा थोडा वेळ विचार करून म्हणाला, “हकीम, तुम्ही माझ्या व तुमच्या जीवाबद्दल तुमच्या भोळसर समजुतीप्रमाणें जी भीति व्यक्त केली ती जरी मला खरी वाटत नाही, तरी तुमच्या समजुतीखातर आणि तुम्हीं मला दिलेल्या प्राणदानाखातर माझा अपराधी मी तुमचा गुलाम म्हणून तुमच्या स्वाधीन करतो. पण त्याला बजावा की, त्यानें माझ्यापुढें येतां कामा नये.”

हा विलक्षण प्रसंग घडल्यावर थोड्याच वेळांत टायरचा आर्चबिशप रिचर्डला भेटण्यास आला व म्हणाला. “सेलेंडिन आपल्या शंभर

जमार्तीचीं सर्व सैन्ये एकत्र आणीत आहे; आपल्या मांडलिकांसह फ्रान्सचा राजा फिलिप, आपण केलेल्या अपमानाने संतापलेला ऑस्ट्रियाचा आर्चड्यूक लिओपोल्ड आणि आपल्या उद्दाम व उपमर्दकारक बोलण्या चालण्याने असंतुष्ट झालेले राजे-रजवाडे धर्मयुद्धास कंटाळून युरोपला परत जाण्याच्या विचारांत आहेत. तेव्हां सॅलॅडिनच्या वाढत्या सामर्थ्याला तुम्हांला एकट्याला तोंड द्यावे लागेल. फार तर कॉनरॅड व टेंपल व सेंट जॉन मठाचे मुख्य तुम्हांला थोडे फार व नाखुषीने साहाय्य देतील. अशा स्थितीत पराभूत होऊन परत जाण्या-ऐवजी सॅलॅडिनशी सन्मान्य तह करण्याची संधि दवडू नये असे कौन्सिलचे मत आहे.” रिचर्डने विचारले, “कोणत्या अटीवर सॅलॅडिन तह करण्यास तयार आहे?” आर्चबिशप उत्तरला, “रिचर्ड व सॅलॅडिन या दोघांना जेरुसलेमचे जोड संरक्षक व जोड सार्वभौम नेमावे. पवित्र कबरस्थान व पवित्रभूमि सर्व यालेकरुंना खुली ठेवून त्यांच्या जीविताची व मालमत्तेची हमी दोन्ही राजांनी घ्यावी. आणि सॅलॅडिनने क्रिस्ती धर्म स्वीकारल्यावर पोपच्या व आपल्या परवानगीने व तिच्या पसंतीने एडिथ फ्लॅंजेनेटचा सॅलॅडिनशी विवाह करून द्यावा.” हे ऐकून रिचर्ड म्हणाला, “मी घाईखोर व गर्विष्ठ आहे असे तुम्ही म्हणता; पण, फ्लॅंजेनेट (हलकें केरसुणीचें झाड) नांवाच्या मूळ अर्थाप्रमाणे मी नम्र होतो किंवा नाही तें तुम्हीं पहाल.” असे बोलून अगदी साधा पोशाख करून रिचर्ड आर्चबिशपसह कौन्सिलच्या सभेत हजर झाला.

त्याच्या धीरोदात्त आकृतीने चकित होऊन त्याला सर्व राजांनी उत्थापन देऊन त्याच्याकरितां राखून ठेवलेल्या उच्चासनावर बसविले. रिचर्डने खुल्या दिलाने व आनंदित मुद्रेने सर्वांचे आभार मानले. मग त्याने आपल्या स्वभावांतील व भाषणपद्धतीतील दोष कथूल करून सर्वांची मोकळ्या मनाने क्षमा मागितली व शेवटी ज्या पवित्र कार्याकरितां सर्व राजे-रजवाड्यांनी आपले वैभव, आपला दर्जा व सुखाची राहणी टाकून इतक्या दूरच्या प्रांतांत येऊन कष्ट केले व त्रास सोसला तें कार्य तडीस नेण्याकरितां शेवटचा एक प्रयत्न करावा अशी कळकळीची विनंति करून रिचर्डने आपले भाषण संपविले. त्या लष्करी राजाच्या ओबडधोबड वक्तृत्वाने व दृढनिश्चयी वृत्तीने जमलेल्या सर्व धर्मयोद्ध्यांना स्फुरण चढले व ते एकदम ओरडत उठले,

“राजसिंह, आम्हांला जेरुसलेमला घेऊन चला. परमेश्वराची हीच इच्छा आहे.”

कौन्सिलांतील विजयाने आनंदित झालेला रिचर्ड राणीच्या व एडिथच्या महालांत जाऊन त्याने त्यांचीही क्षमा मागितली व त्याच्या समाधानाकरितां राणीच्या तैनातींतील खुजा दांपत्याला सॅलॅडिनकडे पाठवून दिलें. सर केनेथला घालवून दिल्याच्या चवथ्या दिवशी सायंकाळी रिचर्ड हवा खात बसला असतां, सॅलॅडिनकडून एक माणूस निरोप घेऊन आला आहे अशी वर्दी आल्यावर त्याला आंत बोलावण्यात आले. तो काळा होता; पण त्याची आकृति आकर्षक होती. तो राजाच्या पाया पडला व त्याने नम्रतेनें एक पत्र राजास सादर केलें. तें वाचून राजाला कळलें की, झोहाक नामधारी हा गुलाम न्युबियन क्रिश्चन ॲविसीनियन असून जन्मतः मुका आहे. पण तो शूर विश्वासू, शहाणा व कर्तव्यदक्ष आहे.

आपण पाठविलेल्या दोन खुजाच्या नजराण्याचा मोबदला म्हणून मी त्याला आपलेकडे पाठवीत आहे. थोड्याच वेळांत आपली सेवा करून तो आपल्या गुणाविषयी खात्री पटवील.”

या सॅलॅडिनच्या सही-शिक्याच्या पत्रातील मजकुरावर विश्वासून रिचर्डने त्याला आपला खासगी हुज्या म्हणून आपल्या तंभूत राहण्यास खुणावून त्यास आपली ढाल पॉलिश करण्यास बसविलें. थोड्याच वेळात त्यानें ती आरशासारखी स्वच्छ केल्यामुळे त्यांत तच्ममोर येणाऱ्या माणसाची आकृति व हालचाल स्पष्ट दिसूं लागली.

इतक्यांत रणतळांत एक टेंगणा माणूस—काजी, फकीर, वेडा, विदूषक किंवा धर्मवेडा मुसलमान यांपैकी कोण होता कोण जाणे—तंबूचाहेर असलेल्या रखवालदाराजवळ आला. त्यानीं त्याला नाचण्यास सांगितलें. तो नाचत नाचत तंभूच्यासमोर आला व दमल्याप्रमाणें पडला म्हणून सायप्रस दारू त्याला देण्यात आली. दारू पिऊन हुशार झाल्याचें दाखवून त्यानें कपड्याआड लपविलेली छोटी तलवार बाहेर काढून, वाचीत बसलेल्या रिचर्डकडे, सर्पासारखा सरपटत जाऊन ती तलवार रिचर्डच्या डोक्यावर धरली. ढालीच्या आरशातून पाहताच गुलामानें राजाच्यापुढे धांवत येऊन त्या माणसाचा उगारलेला हात धरला. इतक्यांत त्यानें त्या काळ्या गुलामावर वार करून त्याला जमिनीवर पाडलें. आपल्या जिवावरील संकट

पाहून रिचर्डने तिपाई (stool) वरून उठून ती त्या धर्मवेड्यावर जोराने फेकून त्याच्या डोक्याची कवची फोडली. त्यामुळे तो तत्काळ मेल। इतक्यांत राजाचें लक्ष गुलामाकडे जाऊन त्याला जखम झाली आहे असें राजाच्या लक्षांत आलें. धर्मवेड्याची तलवार विषांत बुडविलेली असली पाहिजे असें वाटून रिचर्डने आपल्या रखवालदारांस त्याची जखम तोंडाने चोखून रक्त थुंकून टाकण्यास फर्माविलें. ते कांकूं करीत आहेत असें दिसतांच राजानें त्याची जखम चोखली; पण तोंडांत रक्त काचित् आलेलें कळून राजा थांबला व गुलाम दूर गेला. इतक्यांत नेव्हिल कंचुकी आंत आला. रिचर्ड म्हणाला, “ भिण्याचें कारण नाहीं. पण, या गुलामाला तुझ्या मकाणास ने व त्याची काळजी घे. मात्र त्याला तुझ्या नजरेआड करूं नको. तो दिसतो त्यापेक्षा निराळा आहे. नंतर, न्युबियनकडे वळून तो म्हणाला, तूं गुप्त गोष्टी उकलणारा आहेस म्हणून सॅलॅंडिननें कळविलें आहे. माझ्या निशाणाचा अपमान करणारा जर तूं सांपडून दिलास तर तुझ्या भारंभार सोनें मी तुला बक्षीस देईन. त्या मुक्यानें रुकारादाखल मुक्याचा अर्धवट आ केला. या इतक्या हुशार मुक्याला लिहितां येत असलें पाहिजे असा तर्क करून रिचर्डनें लिहिण्याचें सामान आणवून त्याचें पुढें ठेवाविलें. लगेच मुक्यानें खालील अर्थाचा मजकूर लिहिला.

जर क्रिश्चन राजेरजवाडे माझ्या समोरून जाण्याची तजवीज केली गेली; तर मी अपराध्याला शोधून काढीन. या शोधाबद्दल मला बक्षीस नको. पण सॅलॅंडिनचें पत्र राजकुमारी एडिथला समक्ष देण्याची परवानगी मला द्यावी. राजानें म्हटलें तूं जर अपराध्याला धरून दिलास तर तुझी विनंति मान्य करूं. असें बोलून राजानें गुलामाला धाडून दिलें.

पूर्वीं ठरल्याप्रमाणे दुसरे दिवशीं वादीनें बांधलेल्या कुऱ्यासह मुक्या गुलामाला सेंट जॉर्ज मोंटवरील नव्या निशाणानजीक बसविण्यांत आले. त्याचे जरा खाली रिचर्ड घोड्यावर बसून उभा राहिला. राजस्त्रिया चिकाऱ्या पडद्याच्या तेंबूंत बसल्या.

सर्व तयारी झाल्यावर आपआपल्या पथकासकट सर्व राजेरजवाडे मोंटच्या पायथ्याशीं जमले, मग, मोंटच्या थोड्याशा पायऱ्या चढून प्रत्येक राजा प्रथम रिचर्डला व मग त्याच्या निशाणाला मुजरा करून परत आपल्या जागेवर जाई. रिचर्ड मधून मधून गुलाम व त्याचा कुत्रा याकडे पाही.

वहिमी लिओपोल्ड येता क्षणीं रिचर्डने गुलामाकडे व कुत्र्याकडे बारकाईने पाहिले. पण त्यांची कांहीं एक हालचाल दिसली नाही.

नंतर मॉट सेरेंटचा मार्क्सिस उंची पोशाखांत व उमद्या घोड्यावर बसून मॉटच्या पायऱ्या चढून लागतांच रिचर्ड एक-दोन पायऱ्या खाली उतरला. पण, क्षणार्धात रासवाल भयंकरपणे भुक्त पुढे जाऊं लागतांच मुक्याने त्याची वादी सोडली; तोंच त्या कुत्र्याने कॉनरॅडच्या घोड्यावर उडी टाकून मार्क्सिसची मानगुटी धरून त्याला खाली ओढले. घाबरलेला घोडा सैरावैरा पळत गेला व घोडेस्वाराने वाळूवर लोटांगण घातले. रिचर्ड मुक्याला म्हणाला, “कुत्र्याने बरोबर ओळखले; पण त्याला आवर, नाही तर तो कॉनरॅडची नरडी आवळून त्याचा प्राण घेईल.” तदनुरूप मुक्याने कुत्र्याला मार्गे ओढून वादीने बाधले. इतक्यात कॉनरॅडचे सैनिक त्याचे-जवळ येऊन ओरडले, “त्या गुलामाचे व त्याच्या कुत्र्याचे तुकडे करा.” रिचर्ड सर्वांना ऐकू जाईल अशा पहाडी आवाजाने ओरडला, “जो कुत्र्याला इजा करील तो जिवंत राहणार नाही. परमेश्वराने दिलेल्या उपजत बुद्धीनुरूप त्याने आपले काम केले. कॉनरॅड, तू राजद्रोही आहेस. तसा मी तुझ्यावर आरोप करतां.” गोंधळलेला कॉनरॅड उद्गारला, “मी निशाणाला हात लावला नाही.” रिचर्ड म्हणाला, “या शब्दावरून तुझ्यावरील आरोप शाबीत होतो. गुन्ह्याच्या जाणीवेशिवाय निशाणाबद्दल प्रश्न आहे हे तुला कसे कळले.” कॉनरॅड म्हणाला, “पण याच कारणाकरितां तुम्हीं हा गोंधळ माजविला नाही काय? कुत्र्याच्या साक्षीवरून तुम्हीं माझ्यावर आरोप करतां काय?” हे बोलणे ऐकून फिलिप म्हणाला, “राजेरजवाडे हो, आपआपली पथके घेऊन आपण सर्व आपआपल्या मकाणास जाऊं या. एका तासानंतर आपण मात्र कौन्सिलगृहात जमून या नव्या गोंधळामधून कांहीं सीधा मार्ग काढू या.” रिचर्ड उत्तरला, “मला ही सूचना मान्य आहे.”

कौन्सिलहून परत आल्याबरोबर रिचर्डने न्युबियन गुलामाला बोलावून घेतले व म्हटले, “तुला एका कामांत यश आले तसें दुसऱ्यांतही येवो. तुझ्या विनंतीप्रमाणे आम्ही तुला आमच्या पुतणीची खासगी भेट घेऊं देतो. पण तिच्या दिव्य दर्शनाने तुला वाचा आली तरी तू पत्र देण्यापलीकडे कांहीं एक करूं नको; नेव्हिल तुला राजमित्र्यांच्या तंबूकडे नेईल.”

राजाने आपले वेषांतर ओळखले की काय— वाचकांना मागील हकीकती-वरून मुका गुलाम सर केनेथ होय हे समजून आलेच असेल— अशा शंकित मनःस्थितीत मुका एडिथच्या तंबूत एकदां शिरला. एक गुडघा टेकून डोळे जमिनीकडे लावून व दोन्ही दंड छातीवर ठेवून, शिक्षा भोगावयास आलेल्या अपराध्याप्रमाणे तो एडिथपुढे उभा राहिला. तिने काळा जाळीदार बुरखा अंगावर घेतला होता व सुवासिक तेलाने जळणारा रुप्याचा दिवा तिच्या हातीत होता. त्याच्याजवळ जाऊन तिने दिव्याचा झगझगीत प्रकाश त्याच्या चेहऱ्यावर पाडून तो बारकाईने पाहिला व मग तो दिवा बाजूला ठेवून ती दुःखित मनाने पण शांतपणे उद्गारली, “तुम्ही स्कॉटलंडचे शूर सर केनेथ नव्हे का ?” अचानकपणे ओळखला गेल्यामुळे तो उत्तर देण्याच्या बेतात होता. पण, त्याला आपल्या वेषाची आठवण होऊन व रिचर्ड राजाला दिलेले वचन स्मरून त्याने दीर्घ श्वासाने तिला मूक उत्तर दिले. एडिथ म्हणाली, **सेंट जॉर्ज मॉन्टवर** तू व तुझा कुत्रा आल्याबरोबर मी तुला ओळखले. पोशाख व रंग पालटण्याने आपली सेवा करणाऱ्या सरदाराला न ओळखणारी स्त्री खरी कुलस्त्री नव्हे. तेव्हां न भितां व न लाजतां माझ्याशी खुशाल बोला.” आपली भूमिका बरोबर व ठविण्याकरितां त्याने आपल्या ओठांवर आपले बोट ठेवले; **सॅलॅडिन**चे पत्र तिच्यापुढे टाकले व उत्तराचढल खुणेने मागणी केली. एडिथने पल वाचून ते पायाखाली तुडवून म्हाटले, “**सॅलॅडिनला** माझा निरोप कळवा की **एडिथ फ्लॅजनेट सॅलॅडिनची** मागणी तिरस्कारते.” असें बोलून ती जाण्यास निघाली तोंच **नेव्हिल** त्याला घेऊन जाण्यास आला व त्याने गुलामास **रिचर्डपुढे** उभे केले.

दुसरे दिवशी **रिचर्ड**च्या पूर्ण परिचयाचा व विश्वासाचा अबदल्ला एल् हड्जी वकील **सॅलॅडिन**कडून आल्याची वार्ता आली. तो आल्यावर म्हणाला, “**कौन्सिलने** **कॉनरॅड**च्या अपराधाची शाबिती द्वंद्वयुद्धाने करण्याचे ठरविले; व **सॅलॅडिनने** न्यायाधीश व द्वंद्वचा व्यवस्थापक व्हावे अशी त्याला विनंति केली. तदनु रूप **सॅलॅडिन** तयार असून त्याने खालील व्यवस्था सुचविली आहे. **वाळवंटांतला हिरा** हे स्थळ द्वंद्वाला ठरविले आहे. तेथे ठरलेल्या दिवशी ऑस्ट्रियाचा **आर्चड्यूक** व **टेंप्लर्स** मठाचा मुख्य या सोबत्यांसह व शंभर सशस्त्र अनुयायांसह **मॉन्ट सेर्रेट**च्या **कॉनरॅडने** प्रतिवादी म्हणून

हजर राहावे; इंग्लंडचा राजा रिचर्ड व त्याचा भाऊ सॅल्सबरी यांनी शभर अनुयायांसह वादी म्हणून हजर राहावे; आणि सॅलॅडिनने आपल्या पाचशे निवडक अनुयायांसह न्यायाधीशाचे काम करावे. ज्या सद्गृस्थाना हे द्वंद्वयुद्ध पाहण्याची इच्छा असेल त्यांनी फक्त आपली तलवार घेऊन व चिलखतावाचून हजर राहावे. सॅलॅडिनने जमलेल्या सर्व मंडळींची खाण्याची व्यवस्था करण्याचे अंगावर घ्यावे. द्वंद्वाचे काम संपल्यावर कायमच्या तहाबद्दल कौन्सिलने सुचविलेल्या अटीवर सुलतान तह करण्यास तयार आहे.” त्याप्रमाणे वागण्याचे कष्ट करून रिचर्डने त्या वकिलास निरोप दिला.

ठरलेल्या दिवसाच्या आदल्या दिवसाच्या पहाटेस कॉनरॅड व रिचर्ड आपल्या लवाजम्यासकट निरनिराळ्या मार्गांनी डायमंड ऑफ डेझर्टकडे जाण्यास निघाले. रिचर्ड आपल्या राणीच्या डोलीबरोबर चालत होता.

सायंकाळीं ती मंडळी एका टेकडीजवळ आली. त्यांना पाहून एक मुसलमान घोडेस्वार मंडळी येत असल्याची वर्दी सॅलॅडिनला देण्यास गेला. जे स्थान निर्जन व बहुतेक निर्वन होते ते हजारों तंभूनी व निशाणानी व घोडेस्वारांनी फुलून गेले. रिचर्ड येताक्षणी घोडेस्वारांनी लष्करी वाद्ये वाजविण्यास सुरुवात केली व ते भाले आकाशात फेकू लागले. मंडळी किंचित् घाबरली. पण एक भाला हातीं घेऊन एडिथ राजाला म्हणाली, “घाबरण्याचे कारण नाही. या भाल्याला लोखंडी पाते नाही. अर्थात् ही भालाफेक आपल्या स्वागतार्थ आहे.” तिच्या सूक्ष्म अवलोकनाबद्दल तिला शाबासकी देऊन रिचर्डने सर्वांस ती गोष्ट सांगितली. नंतर त्यांना सुलतानाच्या तैनातीतील घोडेस्वारी गुलामांची टोळी भेटली. त्यांनी रस्त्याचे बाजूला रागेने उभे राहून रिचर्डच्या परिवारास मधून जाऊ दिले. इतक्यांत पांढरा शुभ्र व साधा पोशाख केलेला, पांढऱ्या घोड्यावर स्वार झालेला, पागोट्यांत ‘प्रकाशाचा समुद्र’ नांवाच्या हिऱ्याचा तुरा खोविलेला, बोटांत रत्नाची अंगठी घातलेला व अंगावर जाळीदार शेला घेतलेला पुरुष रिचर्डला दिसला. तो सुलतान आहे असे रिचर्डने ओळखले. सुलतानाने रिचर्डचे स्वागत करून परिवारासह त्यांना त्यांच्या तंभूत नेले.

तेथे गेल्यावर व बसल्यावर सॅलॅडिन म्हणाला, “या तुमच्या जड तलवारीने तुम्ही घाव कसा घालतां हे मला दाखवा.” रिचर्डने हुजऱ्याच्या हातांतील दीड इंच व्यासाचा पोलादी दंड (steel mace) घेऊन तो

एका लाकडाच्या ओढ्यावर ठेवला. आपली चकाकणारी तलवार दोन्ही हातांनी घट्ट धरून व आपल्या डोक्याभोवती फिरवून जोराने पोलादी दंडावर मारून त्याने त्याचे दोन तुकडे केले; तेव्हां सॅलेंडिन आश्चर्यचकित झाला. मग, आपले हस्तकौशल्य दाखविण्याकरितां त्याने आपला बुरखा दूर करून बैठकीवरील रेशमी लोकरी उशी उभी ठेवून तलवार म्यानांतून बाहेर काढली व अगदीं हलक्या हाताने उशीच्या मध्यावर वार करून तिचे दोन तुकडे केले. रिचर्डने त्याच्या हस्तकौल्याबद्दल त्याची वाखाणणी केली व तो म्हणाला, “तुम्ही जखमा करण्यांत जितके कुशल आहांत तितकाच तुमचा हकीम त्या बऱ्या करण्यांत कुशल आहे. तो हकीम येथे आला नाही काय?” सॅलेंडिनने आपले पागोटें काढून टाटार टोपी डोक्यावर ठेविली; त्याबरोबर सॅलेंडिन हकीम होऊन आला होता हे रिचर्डला कळलें. सॅलेंडिन म्हणाला, “वेषांतरांत तुम्ही मला ओळखले नाही. मग, सर केनेथला बदललेल्या वेषांत तुम्ही कसे ओळखले?” रिचर्ड म्हणाला, “त्याची जखम ओळखतांना कातडी पांढरी आहे हे मला कळलें. मग त्याच्या आकृतिविशेषावरून मी त्याला सहज ओळखू शकलों. तो उद्यां निःशंकपणें लढेल अशी मी आशा करतां.” सॅलेंडिन म्हणाला, “उमदा घोडा व उत्तम तलवार मी त्याला दिली आहे. त्याला यशाची फार उमेद आहे.”

दुसऱ्या दिवशीं सूर्योदयानंतर एका तासाने द्वंद्वयुद्ध व्हावयाचें होतें. त्याचे आधींच सर्व मंडळी द्वंदाच्या आवारासभोवतें ठोकलेल्या तंबूंत येऊन बसली. वेळ होताच कॉनरॅड व सर केनेथ आपापल्या घोड्यावर स्वार होऊन द्वंद्वभूमीभोवती त्यांनीं तीन फेऱ्या केल्या व प्रेक्षकांचे लक्ष आपल्याकडे वेधलें. सर केनेथचा चेहरा मर्दानी आत्मविश्वासाने फुलला होता; तर कॉनरॅडच्या चेहऱ्यावर अनिष्टसूचक खिन्नता दिसत होती.

तात्पुरत्या केलेल्या स्थंडिलापुढे घोड्यावरून उतरून त्या दोघांनीं आपापल्या बाजूच्या सत्यतेबद्दल शपथ घेतली. मग ते दोघे समोरासमोर उभे राहिले. सॅलेंडिनने सुरवातीची इशारत देतांच दोघे सरदार एकमेकांवर तुटून पडले. एका क्षणांत द्वंदाचा निकाल लागला. कारण, सर केनेथनें माला इतक्या वेगाने व इतक्या जोराने कॉनरॅडवर फेकला कीं, त्या धक्क्यानें तो घोड्याखाली येऊन माला जखमेत खोल रुतून राहिला. त्या जखमी कॉनरॅडकडे सॅलेंडिन व योद्ध्याचे हमीदार (spensers) धावले. सर

केनेथने कौनरॅडला आपला अपराध कबूल करण्यास सांगितलें. तो म्हणाला, “परमेश्वराने निकाल दिला आहे. मी अपराधी आहे.”

लिओपोल्डच्या इच्छेनुरूप कौनरॅडला त्याच्या तंघूंत नेलें व सॅलॅडिन त्याला औषध देण्याकरितां निघून गेला.

रिचर्डने सर केनेथला राजस्त्रियाच्या तबूकडे नेलें व आपल्या राणीने व कु. एडिथने विजयी वीराचें अभिनंदन करून राणीस त्याच्या बुटाचे लोखंडी आवरण (spurs) काढण्यास व एडिथला त्याचें शिरस्त्राण काढण्यास सांगितलें. तदनुरूप दोघीनी त्याला मोकळा केला. नंतर राजानें त्यास विचारलें, “तो इथिओपियन गुलाम किंवा अज्ञात धाडसी दिसतो का? नाही; आतां त्याचे विविध वेप संपले. त्यानें तुमच्यापुढे आपल्या योग्यतेनें गुडघे टेकले; पण तो डेव्हिड अर्ल ऑफ हंटिंग्डन-स्कॉटलंडचा युवराज-म्हणून उठत आहे.” सर्वांनीं आश्चर्याचे उद्गार काढले. रिचर्ड पुढे म्हणाला, “होय, स्कॉटलंडच्या राजानें आपल्या युवराजास धर्मयुद्धास पाठविण्याचे नाकारले. पण या शूर युवराजाला ते बरे न वाटून तो वेप पालटून सर केनेथ नांव घेऊन स्वयंसेवक म्हणून आमच्या सैन्यात आला. त्याच्या हुज्यानें देशी परत जाताना डी व्हॉक्सजवळ सर केनेथचें खरें नांव सांगितलें. शिवाय, स्कॉटलंडच्या राजाकडूनही त्याबद्दल आम्हांला पत्र आले. द्वेन्द्रापूर्वीं एनगाडीच्या संन्याशाजवळ त्यालाही खरें सांगावे लागलें.”

इतक्यात तो संन्यासी तेथे आला व त्यानें आपली चूक कशी व का झाली तें सांगितलें. तो म्हणाला, “सॅलॅडिन व सर केनेथ माझ्या गुहेत निजले त्या वेळीं सॅलॅडिन राजा आहे हे मला ठाऊक होते; पण सर केनेथचे नातें व खरा दर्जा ठाऊक नव्हता. त्या रात्रीं ग्रहावरून मला कळलें कीं, रिचर्डच्या शत्रूशीं एडिथचा विवाह होण्याचा योग आहे व तिचा पति क्रिश्चन धर्माचा असणार. या ग्रहगणितावरून मी तसें सॅलॅडिनला सांगितलें व म्हणून त्यानें एडिथला मागणी घातली. सर केनेथचें खरें नांव कळल्यावर माझी चूक माझ्या ध्यानात आली.” असें म्हणून तो तात्काळ तेथून निघून गेला.

इकडे सॅलॅडिन मेजवानीची तयारी करून राजाची वाट पाहत बसला. सर्व मंडळी जमली असतांना खुजानें सॅलॅडिनच्या कानांत कांहीं तरी भयंकर गोष्ट सांगितली असावी. खुजाला शेजारच्या तंघूंत बसवून खूण करीन

तेव्हां येण्यास सांगून तो मंडळीकडे वळला. त्यानें अर्ल ऑफ हंटिंग्डनचे अभिनंदन करून बर्फयुक्त सरबत त्याला प्यायला दिले. त्यानें तें घेऊन सॅलॅडिनचे आभार मानले. पानप्रिय लिओपोल्डनें बर्फयुक्त सरबत हे शब्द ऐकतांच ग्लास तोंडाला लावला व मग त्यानें दुसरा ग्लास टेम्प्लर्सच्या मुख्यापुढें केला; तोंच सॅलॅडिननें खुजास पुढें येण्यास खूण केली. त्याला पाहतांच टेम्प्लर गोंधळला. लगेच सॅलॅडिननें त्याचें डोकें आपल्या तल-तारीनें कापलें; तें तंबूच्या टोकाशी जाऊन पडलें. सर्वजण आश्चर्यचकित झाले व राजद्रोह असें ओरडले. सॅलॅडिन शांतपणें म्हणाला, “ भिऊं नका. या टेम्प्लरनें रिचर्डचा जीव घेण्याचा प्रयत्न केला; त्यानें आपल्या लोकांसह माझा व स्कॉटलंडच्या युवराजाचा पाठलाग केला व आम्हांला पळून आपला जीव बचावण्यास भाग पडलें. त्यानें धर्मवेड्या नांवाच्या मॅरोनार्ड क्रिश्चन लोकांना माझ्यावर हल्ला करण्यास चिथावले म्हणून मी माझे अॅरब येथे घेऊन आलों. हे जुने अपराध बाजूला सारले तरी त्यानें अर्ध्या तासापूर्वी केलेला खून मला सहन झाला नाही. म्हणून मी त्याचा तात्काळ शिरच्छेद केला. मी तो स्वतः कां केला व मेजवानीपूर्वी कां केला हें सांगतों. आमच्या अॅरब लोकांत पाहुणचार धर्माज्ञेप्रमाणें पाळतात. जर टेम्प्लर माझ्या पाहुणचारांतलें सरबत प्यायला असतां तर मला त्याला जीवदान द्यावें लागलें असतें. त्यानें कॉनरॅडला ठार मारलें याची साक्ष हा खुजा देईल.” तदनुरूप खुजानें सांगितलें. नंतर टेम्प्लरचें धड तंबूतून बाहेर नेण्यांत आलें.

मग सर्व मंडळी सॅलॅडिनच्या आग्रहाच्या विनंतीवरून मेजवानीस बसली. पण त्याचें मन त्या समारंभांतून पार उडालें. आपल्या मकाणावर गेल्यानंतर राजेरजवाडे युरोपला जाण्यास निघाले. सॅलॅडिननें अबदुल्ला-जवळ कष्टूल केलेल्या तहाच्या अटी मान्य केल्या.

रिचर्ड आपल्या तळास आला. नंतर अर्ल ऑफ हंटिंग्डनचा व एडिथचा विवाह झाला. सॅलॅडिननें तो मंत्रित तार्इत (Talisman) विवाहदेणगी म्हणून त्या दांपत्याला दिला. त्या ताइतानें युरोपांत पुष्कळदां रोगनिवारण केलें; पण त्याचा गुण कमी कमी होत गेला.

लघुकथा ४ थी

इव्हॅनो

[रिचर्डच्या कारकीर्दीच्या अखेरच्या प्रसंगावर]

मंत्रित ताईत कथेच्या शेवटी सांगितले होते की **सॅलॅडिन**शी कायमचा तह करून **रिचर्ड** आपला परिवार व सैन्य यासह इंग्लंडला येण्यास निघाला. ऑस्ट्रिया देशांतून प्रवास करीत असताना त्या देशाच्या **आर्चड्यूक**ने **रिचर्ड**च्या हस्ते झालेल्या आपल्या अपमानाचा सूड घेण्याचा गुप्त बेत करून **रिचर्ड**ला बंदिवान् केलें. पण, **रिचर्ड** प्रतिबंधनातून आपली सुटका करून घेऊन वेषांतर व नामांतर करून इंग्लंडला गुप्तपणे आला.

रिचर्ड **पॅलेस्टाईन**ला धर्मयुद्धार्थ गेल्यापासून त्याचा भाऊ **जॉन** अभिषिक्त राजा झाला नव्हता खरा; पण तो व्यवहारात वस्तुतः राजा (de facto King) बनला. त्यानें प्रथम प्रथम अरेरावी राज्यकारभार करून लोकांना नाम्वृत्त केलें. पण पुढें पुढें व विशेषतः **रिचर्ड** परत येत असल्याच्या बातम्या त्याच्या कानावर येऊं लागल्यापासून, **जॉन**ने संपात्ति, पदवी, शेतवाडी व अधिकाराची जागा या रूपानी लाच देऊन पुष्कळ सरदारांना आपल्या पक्षात आणले. बाकी लोकांमध्ये लोकप्रियता मिळविण्याकरितां त्या काळीं सर्वतोमुखीं झालेले **मर्दानी खेळ** (Tournaments) व त्यानंतरच्या मेजवान्या वारंवार व पुष्कळ खर्च करून तो करीत असे.

त्याप्रमाणें **जॉन**ने **लीस्टर** 'परगण्यातील **अॅशवी** गांवा' एक मर्दानी खेळ करण्याचा बेत केला. त्याला **जॉन** स्वतः हजर राहून यशस्वी उमेदवारांना बक्षिसे देणार होता व मर्दानी खेळाच्या राणीला (Queen of the Tournament) स्वतः मुकुट अर्पण करणार होता. यामुळें हजारों गरीब श्रीमंत लोक तेथें जमूं लागले होते.

खेळाच्या ठरलेल्या दिवसापूर्वीच्या दोन दिवसाच्या सायंकाळीं इंग्लंडांतील **शेफील्ड** व **डॉकॅस्टर** या दोन शहरांमधील अरण्यमय भागातील **सेड्रिक दि सॅक्सन**च्या **रॉदरवूड** या विस्तीर्ण शेतवाडीच्या एका खुल्या व

गवताळ माळावर सेड्रिकचें दोन नोकर बोलत बसले होते. यांपैकीं वयानें मोठा माणूस रानटी व काटक होता. त्यानें कातड्याचें जाकीट अंगांत घातलें होतें. त्याच्या गळ्याभोंवतीं पितळेचा पट्टा कायमचा अडकविलेला होता व त्यावर खालील मजकुराचा लेख खोदला होता. “**योवूलफचा मुलगा गर्थ रॉदरवूडच्या सेड्रिकचा आजन्म गुलाम.**” हा मेंढपाळ असून मालकाच्या मेंढ्यांचा मोठा कळप चरतांना राखण करीत होता.

त्याचे शेजारी त्याचेपेक्षां सुमारे दहा वर्षांनीं लहान असा दुसरा माणूस बसला होता. त्याचा पोशाख गर्थच्या सारखाच पण जरा व्यवस्थित व चित्रविचित्र तऱ्हेचा होता. त्याच्या गळ्याभोंवतीं पितळेचा पट्टा असून त्याच्यावर खालील लेख खोदलेला होता; “**बुईटलेसचा मुलगा वांबा सेड्रिकचा गुलाम.**” त्याच्या डोक्यावर घुंगुरांची टोपी होती. तो सेड्रिकचा मस्कच्या होता.

ते आपआपसांत नार्मन सरदार सॅक्सन प्रजेला कसे पिळून काढतात यांबद्दल बोलत होते. गर्थ म्हणाला, “तूं म्हणतोस तें अगदीं खरें आहे. नार्मन लोकांनीं हवेखेरीज आम्हांला कांहीं एक ठेविलें नाहीं. आमच्या मेंढ्या नार्मनांच्या भोजनास जातात; आमच्या तरुणांना शिपाई बनवून त्यांना दूरदूरच्या देशीं पाठविण्यांत येतें व तेथेंच ते मरून त्यांच्या हाडांनीं ते देश पांडुरके होतात. यांमुळे दुर्दैवी सॅक्सनांचें संरक्षण करण्याचें सामर्थ्य किंवा इच्छा असलेलें कोणीहि स्वदेशीं उरत नाहीं. देवदयेनें आपले मालक सेड्रिक यांनीं ही उणीव आजपर्यंत मरून काढली. परंतु, **रेजिनॉल्ड फ्राँट डी बुफ** स्वतः लवकरच येथे येत आहेत. मग त्यांचेविरुद्ध आपले यजमान कितपत टिकाव धरतात हें कळून येईल.”

इतक्यांत त्यांना घोड्यांच्या टापा ऐकूं आल्या. गर्थ म्हणाला, “वादळ होऊन पाऊस पडण्याचा रंग दिसत आहे. तरी आपला कळप घेऊन लवकर जाऊं या.” वांबा म्हणाला, “हे घोडेस्वार कोण आहेत तें तर आधीं पाहूं या.”

ती दहा घोडेस्वारांची टोळी होती. त्यांपैकीं पुढें दौडणारे तिचे मुख्य असून त्यांच्या पौर्वात्य पोशाखाच्या पद्धतीवरून व त्यांच्या काळवंडलेल्या चेहऱ्यांवरून ते नुकतेच सीरियाच्या वाळवंटी उष्ण प्रदेशाहून आलेले असावे

असें दिसत होते. त्यांपैकी एक वरच्या दर्जाचा धर्मोपदेशक होता. त्याचा पोशाख संन्याशासारखा होता. तो एका खेचरावर स्वार झाला होता. त्याच्या जिनाला रुपेरी घंटा लोबत होत्या. त्याच्या चालीवरून त्याला घोडे-स्वारीची कला चांगली अवगत असावी असें दिसत होतें.

त्याचा साथीदार सुमारे चाळीस वर्षांचा असून सडपातळ, बलवान, उंच व पीळदार अंगाचा होता. त्याने निळ्या रंगाची टोपी डोक्यांत घातली होती. त्याच्या चेहऱ्यावरून तो पाहणाराच्या मनांत दारा बसविणारा दिसला. यानेही लांब संन्याशी झगा अंगांत घातला होता. पॅलेस्टाइनमध्ये बऱ्याच काळ वास केल्यामुळे त्याचा चेहरा काळसर झाला होता. त्याच्या कमरपट्यात लांब दुधारी तरवार होती. तो सामानाच्या घोड्यावर (Hackney Horse) बसला होता. त्याचा लढाऊ घोडा (War Horse) हुजऱ्या घेऊन चालला होता.

या दोघांपैकी एक जोरव्हो अंबेचा प्रायर आमेर (जोरव्हो मठाचा आमेर नांवाचा मठाधिपति) आहे हे वांबाने तत्काळ ओळखले. दुसरा घोडेस्वार टेंप्लर धर्मसंघाचा मुख्य सर ब्रायन डी बॉइस गिल्बर्ट नावाचा सरदार होता. वांबा त्याच्याजवळ आल्यावर प्रायर आमेरने वांबास विचारले, “आसपास कोणी सद्गृहस्थ आहे काय, कीं जो परमेश्वर व क्रिस्ती-धर्म यांना स्मरून आमच्या हुजऱ्यासह आम्हां यात्रेकरुंना रात्रभर राहण्या-जेवण्यास घालील?” वांबा उत्तरला, “जर तुम्हांला सुग्रास भोजन व मऊ बिछाने पाहिजे असले तर तुम्ही ब्रिंग्सवथे मठाला जा. तो येथून थोड्या मैलावर आहे.” प्रायर आमेर म्हणाला, “आम्ही धर्मोपाध्याय आमच्या मठांवर आमचा भार घालू इच्छीत नाही. तेव्हां, तू आम्हाला सेड्रिक सॅक्सन सरदाराच्या घराची वाट कोणती ते सांग.” वांबा आपल्याशीं पुटपुटला, “हकाने आदरातिथ्य लुबाडणाऱ्या या नार्मनांना मी माझ्या मालकाच्या घराचा मार्ग चांगलाच दाखवितो!” व मग उघडपणे म्हणाला, “या वाटेनें गेल्यावर तुम्हांला जमिनीत पुरलेला, पण दीडफूट वर असलेला क्रॉस लागेल. तेथून चार दिशेला चार रस्ते जातात; त्यापैकी डाव्या हातच्या रस्त्यानें जा म्हणजे इष्टस्थळीं पोहोचाल.”

त्या क्रॉसपार्शी ते पोहोचले; पण पुढे डाव्या का उजव्या रस्त्यानें जावयाचें याबद्दल दोघांमध्ये वाद उपस्थित झाला. हुजरे जवळ नसल्यामुळे त्यांनाही कांहीं एक सांगतां येईना. पण इतक्यांत क्रॉसजवळ पडलेला एक माणूस

सर ब्रायनला दिसला. त्याला विचारतां तो म्हणाला, “मलाहि तेथेंच जावयाचें आहे. तेव्हां तुम्ही मला एक घोडा घाल तर मी तुमचा वाटाड्या होऊन तुम्हांला इष्टस्थळीं नेईन.”

तेव्हां, त्यानें आपल्या लढाऊ घोड्यावर बसण्यास एका हुजऱ्यास सांगून त्याचा घोडा या प्रवाशास देवविला. मग ती सर्व दोळीं दाट रानांतून व दऱ्याखोऱ्यांतून चालल्यावर एका वृक्षराजीनें शोभायमान झालेल्या खुल्या व सपाट रस्त्यावर आली. वाटाड्या म्हणाला, “दूरवर दिसत आहे तो सेड्रिक सॅक्सन सरदाराचा रॉदरवूड नांवाचा वाडा.” प्रायर आमेरनें धीर येऊन वाटाड्यास त्याचें नांवगाव विचारलें. तो उत्तरला, “पवित्र भूमीहून आतांच आलेला मी एक यात्रेकरू आहे.” प्रायरनें पुन्हा विचारलें, “बराच काळ परदेशीं काढला असतांना या ठिकाणचे रस्ते तुला इतके चांगले कसे ठाऊक आहेत ?”

यात्रेकरू उत्तरला, “माझा जन्म या भागांत झाला होता.”

इतक्यांत ते सेड्रिकच्या वाड्याशीं आले. त्याला सभोंवार खंदक असून त्यांत नजीकच्या नाल्यांतून पाणी आणून तो पाण्यानें भरला होता; खंदकाच्या दोन्ही बाजूंस मोठमोठ्या वृक्षांचे ओंडे रांगेनें व एकाला एक लागून पुरले होते; पश्चिम दिशेला द्वार असून तेथें खंदकावर अरंद पूल (Draw Bridge) होता. येथें येण्याबरोबर सर ब्रायननें आपलें शिंग जोरानें फुंकलें. कारण, आतां पाऊस जोरानें पडूं लागला होता.

वाड्याच्या फार उंच व बेताच्या लांबरंद दिवाणखान्यांत सेड्रिक सायं-काळच्या भोजनास बसण्याच्या तयारींत होता. शिंगाचा कर्कश आवाज ऐकून त्यानें हुजऱ्यास चौकशी करण्यास पुलाशीं धाडलें. तो परत येऊन म्हणाला. जरव्हॉक्स मठाचा प्रायर आमेर आणि टेंप्लर्सच्या संन्यासी-संघाचा सेनापति सर ब्रायन डी बॉइस गिलबर्ट आपल्या परिवारासकट अॅशबीच्या मर्दानीं खेळांच्या सामन्याकरितां जात असून, आजच्या रात्री राहण्याजेवणाची सर्वांची व्यवस्था करण्याची विनंति करीत आहेत.” सेड्रिकनें त्यांना घेऊन येण्यास सांगितल्याप्रमाणें नोकरानें त्यांना दिवाण-खान्यांत आणिलें. सेड्रिकनें त्यांचें स्वागत करून त्यांना आपल्याजवळच्या बैठकीवर बसण्यास सांगितलें. इतक्यांत लेडी रोवेना—सेड्रिकच्या दूरच्या नातेवाईक सरदाराची पोरकी कुमारिका—भोजनास येत असल्याची वर्दी

आली. लगेच उंच अगयष्टीची, गौरवण रंगकातीची, निळसर डोळ्याची, सोनेरी कुरळ्या केसांची, दृष्टीस पडताच पाहणाऱ्याच्या मनावर छाप पाडणारी सुंदर कुमारिका दिवाणखान्यांत आली. तिच्या आकर्षक आकृति-विशेषांकडे पाहून ते दोघे पाहुणे आश्चर्यचकित झाले. ती आपल्यासाठीं राखून ठेवलेल्या उच्चासनाशीं आल्याबरोबर सर्व मंडळी उभी राहिली. सर्वांना मूकपणें पण हंसतमुखाने प्रणाम करून ती त्या उच्चासनावर बसली. लगेच भोजनास सुरुवात झाली. **रोवेना**ने पाहुण्यांस **पॅलेस्टाइन**बद्दल बातमी विचारली.

सर ब्रायन उत्तरला, “**सॅलॅडिन**शीं कायमचा तह होऊं घातला होता, आतांपर्यंत बहुधा तह झालाच असेल.”

इतक्यांत एक परका माणूस आत येऊं इच्छितो अशी वर्दी आली. **सेड्रिक** उद्गारला, “अशा वाऱ्यापावसाच्या हवेंत माझा वाडा सर्वांना खुला असला पाहिजे. त्याची जेवणाराहण्याची सोय करा.” आलेला माणूस ज्यू जातीचा आहे असें पाहून त्याला कोणीही आपल्याजवळ घेईना. तो मेजाच्या शेवटपर्यंत गेला. चुलाण्याच्या शेजारीं शेकत व खात बसलेल्या यात्रेकरूला त्या ज्यूची दया आली. तो म्हणाला, “वृद्ध माणसा, माझे कपडे वाळले आहेत; माझी भूक भागली आहे. पण, तूं ओला व भुकेलेला आहेस” असें बोलून त्यानें आपल्या जागेवरून उठून खाण्याचे पदार्थ आणून छोट्या मेजावर ठेवले व त्या वृद्धास शेकत खाण्यास सांगून तो बाजूस उभा राहिला.

इकडे जेवण संपल्यावर **सेड्रिक**ने दारूचा पेला हातीं धरून **अभीष्ट-प्राशन** (Toast) करण्यास सर्वांस विनंति करतांना म्हटलें, “**क्रॉस**च्या संरक्षकांत ज्यांनीं तलवार गाजविली त्यांच्या नांवांनें दारू पिऊं या.” **सर गिलबर्ट** उत्तरला, “**ट्रेप्पर्स**सारख्या **क्रॉस**च्या वचनबद्ध योद्ध्यांचा दुसरा कोण हात धरणार? **लेडी रोवेना** म्हणाली, “**ट्रेपल** व **सेंट जॉन** या मठाच्या सरदारांखेरीज इंग्रज सैन्यांतील सरदारांची सांगण्यासारखी कामगिरी नाहीं काय?” **सर गिलबर्ट** उत्तरला, “**रिचर्ड**ने इंग्रज सरदार बरोबर आणले होते; पण त्यांचा पराक्रम दुय्यम दर्जाचा होता.” बाजूला असलेला यात्रेकरू आवेशानें पुढें येऊन उत्तरला, “मला पकें ठाऊक आहे कीं, **रिचर्ड** व त्याच्याबरोबरीचे पांच सरदार यांनीं मैदानी खेळांत एकेकाने

तीन तीन विरोधी योद्ध्यांस चीत केलें; त्यामध्ये सात सरदार टेंप्लर मठाचे होते. ही गोष्ट खुद्द सर गिलबर्टला माहीत आहे.” सेड्रिकने उत्सुकतेने यात्रेकरुंस त्यांचीं नांवें विचारलीं. यात्रेकरुंनीं रिचर्ड, अर्ल ऑफ लीस्टर, गिल्सलँडचा सर टॉमस मुल्टन, सर फाऊल डॉली आणि सर एडविन टर्नहॅम अशीं पांच नांवें सांगितलीं. “सहावा कोण ?” असें सेड्रिकने विचारलें. यात्रेकरू तें नांव सांगण्यास कांकूं करूं लागला. तेव्हां सर गिलबर्ट म्हणाला, “तो सांगत नाही तर मी सांगतो. त्याचें नांव इव्हेंनो आहे. पण, पांची सरदारांपेक्षां तो जास्त पटाईत आहे. त्यानें मलासुद्धां एकदां पराभूत केलें. म्हणून तो जर अँशबीच्या खेळांस आला तर मी त्याला युद्धाचें आव्हान देईन; मी जर पुन्हा हरलों तर माझी (गळ्यांतून काढून) ही सोन्याची साखळी मी हरवीन.” यात्रेकरुनें आपल्या हृदयाशीं बांधलेली हस्तीदंती छोटी पेटी बाहेर काढून म्हटलें “ही मौंट कार्मेल मठांत मिळविलेली व खऱ्या क्रॉसचा तुकडा आंत असलेली दुर्मिळ पेटी मी हरवीन.”

प्रायर आमेरनें दोन्ही वस्तू घेऊन म्हटलें, “या भावी खेळांतील युद्धांचा निकाल होईतोंपर्यंत मी या वस्तू माझ्यापाशीं ठेवतों. “सर गिलबर्ट म्हणाला, “मला कथूल आहे. पण नाइट ऑफ इव्हेंनोनें जर माझें युद्धनिमंत्रण नाकारलें तर मी तो भित्रा आहे म्हणून सर्वांना सांगेन.” लेडी रोवेना मध्येंच म्हणाली, “येथें नसलेल्या इव्हेंनोतर्फें मी सांगतें कीं, तो जर हजर राहूं शकला तर तो युद्धनिमंत्रण स्वीकारील याबद्दल शंका नको.”

इव्हेंनो हा सेड्रिकचा एकुलता एक मुलगा असून तो बापाच्या इच्छे-विरुद्ध धर्मयुद्धांत सामील झाला असल्यामुळें बापानें मुलाचें नांव टाकलें होतें. अर्थात् या संभाषणानें त्याच्या मनांत मिश्र मनोभावना उद्भूत होऊन तो म्हणाला, “लेडी रोवेना, जरी मला राग आलेला आहे, तरी इव्हेंनोचे यशाबद्दल मीहि जामीन राहिलें असतों.” मंडळींचे मनोविकार जागृत करणारे संभाषण संपविण्याकरितां प्रायर आमेर म्हणाला “आम्ही दमलेले आहों. तरी आम्हांला आमच्या निवासस्थानांत जाऊं द्या.” सर्वांना ही सूचना पसंत पडून सर्व पाहुणेमंडळींना निरनिराळ्या स्थानांत धाडण्यांत आलें. मग सेड्रिक व लेडी रोवेना आपआपल्या निद्रास्थानीं गेलीं.

गर्थ वांबा व इतर हुजरे मंडळी यांच्या खोल्यानजीकच्या खोल्या, ज्यू (त्याचें नांव ऐझॅक होतें) व यात्रेकरू यांना देण्यात आल्या. यात्रेकरू आपला लष्करी पोशाख अंगावर ठेवून कसाबसा सकाळपर्यंत झोपला. मग, तो हळूच ऐझॅक ज्यूच्या खोलीत आला व त्याला उठवून म्हणाला, “तुम्ही जर तात्काळ येथून निघून जलदीने हे स्थळ सोडणार नाही, तर वाड्याबाहेर पडून अरण्यात शिरल्याबरोबर तुम्हाला धरून सर गिलबर्ट किंवा फिलिप डी मॅलव्होसिन यांच्या किल्ल्यात बंदीत टाकून तुमच्याकडून पैसा उकळला जाईल. मलाही येथून लवकर जावयाचें आहे, तरी मी तुम्हांला सुरक्षितपणे घेऊन जातो. तुम्ही तुमच्या खेचरावर बसा, मीही येथले एक खेचर घेतो. तरी त्वरा करा.” हें ऐकून ऐझॅक त्याचेबरोबर जाण्यास तयार झाला. यात्रेकरूनं गर्थला हलविलें व त्याच्या कानात कांहीं तरी सांगितलें. तसा तो तत्काळ उठला व त्यानें पुलाच्या बाहेर खेचरें आणून उभी केली. लगेच त्यावर बसून ते फार जलदीने दौडत अरण्याबाहेर आले. तेव्हा यात्रेकरू म्हणाला, “आता आपण दोन्ही सरदारांच्या आटोक्याबाहेर आलों आहों. तरी आता तुम्ही आपल्या वाटेनें जा. मी खेचर सोड्डिकच्या भेटणाऱ्या नोकराचें स्वाधीन करून पुढे पायी जाईन.” ऐझॅकनें मोठ्या काकुळतीनें यात्रेकरूला म्हटलें, “तुम्हीं मला येथपर्यंत सुखरूप आणलें याबद्दल मी तुमचा अत्यंत आभारी आहे. पण मला शेफील्डपर्यंत पोहोचवा; म्हणजे मी तुम्ही मागाल ते बक्षीस देईन. मी तुमच्या वर्तनावरून ताडलें आहे की, तुम्हांला मैदानी खेळांत भाग घेता येण्याकरिता उत्तम घोडा, त्याचा सरंजाम व शस्त्रास्त्रें याची फार जरूरी आहे. मी गरीब आहे, तरी तुमची गरज भागवून तुमच्या उपकाराची अंशतः फेड करीन.” हे ऐकून यात्रेकरूला समाधान वाटले. मग, ते न बोलतां शेफील्ड शहराच्या नजीक आले. तेव्हा ऐझॅकनें खेचरावरून न उतरतां एक मळकट कागद काढून त्यावर हिब्रू भाषेंत आपल्या लीस्टरच्या ज्यू मित्रास पत्र लिहून त्यावर त्याचा तेथला पत्ता लिहून ते पत्र यालेकरूच्या हातांत देऊन तो कृतज्ञतापूर्वक म्हणाला, “लीस्टर शहरात किरजत जयराम नांवाच्या श्रीमंत ज्यू सावकारास हें पत्र द्या म्हणजे तो तुम्हांला उत्तम सरंजामी घोडा, व मैदानी खेळाला लागणाऱ्या सर्व वस्तू देईल. खेळ संपल्यावर त्या किंवा त्यांची किंमत तुम्ही सावकारास द्या. जा, तुमचा विजय

होवो. पण तुम्ही आपला जीव धोक्यांत घालू नका,” मग ते निरनिराळ्या रस्त्यांनी आपआपल्या संकेतस्थळाकडे गेले.

अॅशबी गांवापासून एका मैलावर, मैलभर लांबरुंद हिरव्यागार गवतानें शोभायमान झालेले खुलें मैदान होतें. त्याच्या एका बाजूस दाट अरण्य व दुसऱ्या बाजूस ओक झाडांची रांग होती. या मधल्या सपाट मैदानापैकीं दोन फर्लिंग अथवा पाव मैल लांब व एक फर्लिंग किंवा एकअष्टमांश मैल रुंद जागा मर्दानी खेळांकरितां पसंत करण्यांत आली होती. त्याचेसमोवतीं लांकडी ओढ्यांचें कुंपण घातले होतें. त्याचे उत्तर व दक्षिण बाजूस एक एक दार असून त्यांतून विरोधी सरदार व त्यांचे साहाय्यकारी येण्याची व्यवस्था केलेली होती. बाकीच्या सर्व कुंपणासमोवतीं प्रेक्षकांकरितां नाटकगृहासारखीं बसण्याचीं बाकें ठेविलीं होती. या कृत्रिम खेळाच्या रंगणाचे एका बाजूस उंच गॅलरी केली असून तेथें खेळाची राणी (Queen of the Tournament) व राजा व त्यांचे खास दासदासी उभे राहण्याची व्यवस्था केली होती. त्याच्याखाली पायऱ्यांच्या रांगा असून त्यांवर सरदार मंडळी व त्यांच्या बायकामुलें बसण्याची व्यवस्था केली होती.

या खेळाला दूरदूरची लहानथोर, स्त्रीपुरुष, खेडवळ व नगरवासी आणि नामांकित लोक आदल्या दिवसापासून येऊन बसले होते व कांहीं येत होते. सेड्रिक व त्याचा नातेवाईक अँथेलस्टेन आपल्या मंडळीसह गॅलरीच्या बऱ्याच वरच्या पायरीवर बसले होते.

पेझॅक ज्या अॅशबीला आल्यावर आपल्या मित्राकडे राहत असलेल्या आपल्या रेबेका मुलीला भेटला. खेळाला जाण्याकरितां दोघांनीं उंची पोशाख केले. रेबेकानें रत्नांचे दागदागिने घालून पौर्वात्य तऱ्हेचा सुंदर पोशाख करून आपल्या बापाबरोबर ती आली. ऐझॅकच्या जातीची श्रीमंत मंडळी— ज्यांच्याकडून जॉन राजा बरेंच कर्ज घेऊं पाहत होता—सेड्रिकच्या रांगेला बसली होती. तिकडे पेझॅक रेबेकाचा हात धरून चालला होता. सर्व प्रेक्षकांचें लक्ष रेबेकानें आपल्याकडे ओढून घेतलें.

रेबेकाचें स्वरूप इंग्लंडांतील सुंदरतम स्त्रियांच्या स्वरूपाशीं स्पर्धा करील असें होतें. तिची शारीरिक अंगलट अत्यंत प्रमाणबद्ध होती व तिच्या पौर्वात्य पोशाखानें तर ती जास्त खुलून दिसत होती. तिच्या काळसर

रंगाला तिची पिवळी टोपी अनुरूप होती. तिचे पाणीदार डोळे, तिच्या कमानदार भुवया, तिचे बाकदार नाक, मोत्यांसारखे पाढरे शुभ्र दात आणि काळसर रंगाचे केस यामुळे तिचे स्वरूप तेथे जमलेल्या कुमारिकांच्यापेक्षां रतिभरही कमी नव्हतें, उलट केसभर जास्तच असेल.

इतक्यांत जॉन राजा तेथे येऊन त्याचे लक्ष रेबेकाकडे गेले. समोर बसलेल्या सेड्रिक व इतर सॅक्सन सरदाराना त्या ज्यू बापलेकींना जागा देण्यास त्यानें फर्माविले. पण ते ऐकेनातसे दिसले. त्यामुळे राजा जास्तच संतापला व त्यानें आपल्या शरीररक्षकास त्या माणसाना ढकलून जागा करण्यास हुकूम केला. या कृत्याने आपल्या धन्याचा अपमान होईल हें पाहून आपली लाकडी तरवार एका हातात व ढालीसारखा धरलेला मासाचा तुकडा दुसऱ्या हातांत घेऊन वांबा सेड्रिकची मंडळी व राजाचा रक्षक यांचेमध्ये येऊन युद्धाच्या आवेशानें उभा राहिला. त्याच्या विचित्र पोशाखानें व विचित्रतर युद्धशस्त्रांखानीं राजास व इतर मंडळींस एकच हसूं आले. त्यानें राजाच्या राग कोठच्या कोठे गेला. इतक्यात सेड्रिकच्या पायरीच्या खालच्या पायरीत थोडीशी रिकामी जागा दिसतांच ऐझॅक व रेबेका त्या ठिकाणीं बसलीं. राजानें ऐझॅकची पैशाची पिशवी हिसकावून घेतली व त्यांतील दोनचार सोन्याची नाणां वांबाकडे फेकलीं.

आता खेळाच्या सुरवातीची वेळ झाली असें पाहून खेळाचे व्यवस्थापकांस शिंग फुंकण्यास सागून राजा आपल्या गॅलरीतील सिंहासनावर जाऊन बसला.

शिंग वाजल्याबरोबर रंगणाचे दरवाजे खाडकन उघडले गेले व चिठ्या टाकून निवडलेले पांच सरदार—एक सर्वांच्यापुढें व बाकीचे चार मागे. दोन रांगेत—सावकाश रंगणामधून विरुद्ध बाजूने आलेल्या विरोधकांशीं भिडले; व प्रत्येक सरदारानें आपल्याशीं लढण्याकरितां भाल्याच्या उलट्या टोकानें विरुद्ध सरदाराच्या ढालीस स्पर्श केला. नंतर ते विरोधी सरदार आपआपल्या घोड्यांवर स्वार झाले.

रणशिगे व तुताऱ्या यांच्या कानठळ्या बसविणाऱ्या आवाजानंतर घोडेस्वार आपआपल्या विरोधक घोडेस्वारावर तुटून पडले. पहिल्याच हल्ल्यांत बॉइस गिलबर्ट, मॅलव्होसिन व फ्रॉट डी बुफ या तीन वीरांनी आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांस घोड्यांवरून खाली पाडले. चौथ्या जोडींतील एका स्वारानें तर रंगणांतून यःपलाय केले. पांचव्या घोडेस्वारानें मात्र

आपल्या पक्षाचा मान राखला व फ्रॉट डी बुफर्शी बरोबरीचें युद्ध केलें. मग दुसरी व तिसरी पंचकडी युद्धास आली व त्यांचाही पराभव झाला.

तेव्हां सर ब्रायनच्या पक्षाचा विजय झाला असें दिसलें. कारण, नंतर कोणी पुढें येण्यास धजला नाहीं. इतक्यांत तुतारीचा कर्कश आवाज ऐकूं आला, तोंच एक मध्यम उंचीचा व सडपातळ अंगलटीचा, काढ्या उमद्या घोड्यावर स्वार झालेला सरदार रंगणांत आला. त्यानें आकर्षक तऱ्हेनें आपला भाला खालीं करून राजाला व स्त्रियांना सलाम केला. त्याच्या घोडे-स्वारीच्या कौशल्यानें व एकंदर ऐटदारपणानें सर्वांचें लक्ष त्याच्याकडे वेधलें. त्यानें सर्व स्वारांना सोडून सर ब्रायनच्या ढालीस आपल्या भाल्याचें टोक लावलें. खेळांतल्या सर्वांत विजयी वीराला युद्धनिमंत्रण दिल्याचें पाहून सर्व सभागृह आश्चर्यचकित झालें; इतकेंच नाहीं तर सर ब्रायनही चकित झाला. त्यानें त्या अपरिचितास त्याचें नांव विचारलें. त्यानें उत्तर दिलें, “डिसइन्हेरिटेड नाईट (बेवारशी सरदार).”

जॉन राजानें तुतारीची इशारत देववितांच रंगणाच्या टोकाला जाऊन भरधाव घोडे फेकीत वज्राघाताप्रमाणें दोघांही घोडेस्वारांनीं एकमेकांवर चाल केली. त्या धडाक्यानें दोघांचे घोडे दोन पायांवर उभे राहिले व दोघांच्या हातांतील भाले मोडलें. म्हणून क्षणभर विसांव्यानंतर त्यांना नवे भाले देण्यांत आले. या वेळीं सर ब्रायननें आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांच्या ढालीच्या मधोमध नेम धरून त्याच्या भाल्याचे दोन तुकडे केले. पण, त्याच क्षणीं बेवारशी सरदारानें आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांच्या शिरस्त्राणावर असा जोरानें व वेगानें भाला मारला, कीं भाल्याच्या धक्क्यानें शिरस्त्राण डोक्यांत अडकल्यामुळें घोडा व घोडेस्वार यांनीं एकदमच जमिनीवर लोटांगण घातलें व धुळीचा लोट आकाशांत उसळला व सर्व सभागृहानें बेवारशी सरदाराच्या विजयाबद्दल व सर ब्रायनच्या पराभवाबद्दल आनंदानें टाळ्या पिटल्या. पण, सर ब्रायन ताबडतोब उठून तलवार उपसून प्रतिस्पर्ध्यांकडे धावला; त्यानेंही घोड्यावरून उतरून आपली तरवार उपसली. पण, खेळाचे व्यवस्थापक मध्यें पडून सर ब्रायनला खेळाच्या नियमांप्रमाणें अशा तऱ्हेचें हातयुद्ध करतां येत नाहीं असें सांगितलें. तेव्हां ते आपआपल्या जागीं गेले.

घोड्यावरून न उतरतां बेवारशी सरदारानें दारूचा पेला मागितला व आपल्या शिरस्त्राणाचा खालचा भाग वर सारून व खऱ्या इंग्रजांचा विजय

होवो व परकीय छलकांचा पराभव होवो ” असें ओरडून त्यानें पेल्ला झोकला.

नंतर त्यानें आपल्या तुताऱ्यामार्फत पुढे येईल त्याशीं लढण्याची घोषणा केली. प्रथम फ्रॉट डी बुफ पुढे आला. दोघांनींही परस्परांचे भाले तोडले; पण फ्रॉट डी बुफची रिकीबही गमावली. म्हणून त्याचा पराजय झाला असें गृहीत धरण्यात आलें. बाकीच्या सरदारांना बेवारशी सरदाराने लीलेनें पराभूत केलें. सभागृहांतील मंडळींनीं विजयी वीराची टाळ्याच्या गजरानें वाहवा केली.

खेळांच्या व्यवस्थापकांनीं विजयी वीराचें अभिनंदन करून त्याला आपलें शिरस्त्राण काढून राजाच्या हस्ते बक्षिस घेण्यास चळण्याविषयीं विनंति केली. त्यानें सध्यां आपल्याला आपला चेहरा दाखविता येत नाहीं असें म्हटलें. व्यवस्थापकांनीं त्याला जॉन राजाकडे नेऊन तूर्त त्याची अज्ञात राहण्याची इच्छा आहे असें राजास कळविलें. हा अज्ञात राहूं इच्छिणारा सरदार कोण असावा याबद्दल राजा तर्कवितर्क करीत असतांनाच तो राजाच्या सिंहासनाच्या पायऱ्यांशीं न बोलतां उभा राहिला. बक्षिसाच्या घोड्याला दोन मोतदारांनीं धरला होता. राजानें त्यांना वीराला घोडा देण्यास सांगितल्याबरोबर त्यांनीं घोड्याचा लगाम त्याला दिला. रिकीबीवर पाय न ठेवता उडी मारून तो त्या घोड्यावर स्वार झाला. मग त्यानें रंगणात दोन फेऱ्या घातल्या व आपलें स्वारगिरीचें अलौकिक कसब सर्वास दाखविलें. मध्यंतरी जॉरव्हाच्या प्रायरनें मर्दानी खेळाच्या दुसऱ्या दिवशीच्या समारंभाकरिता व मेजवानीकरितां सौंदर्याची व प्रेमाची राणी निवडण्यास विजयी वीरास सागावें अशी जॉन राजाला विनंति केली. तेव्हां, दुसऱ्या फेरीच्या वेळीं वीर राजासमोर येताच तो त्याला म्हणाला, “बेवारशी सरदारा, आता उद्याच्या समारंभाकरिता मानाची व प्रेमाची राणी निवडण्याचा तुमचा हक्क व कर्तव्यकर्म आहे. तरी आपला भाला वर करा.” वीरानें तसें करतांच राजानें हिरव्या सॅटिननें व सोन्याच्या कड्यानें शृंगारलेला मुगुट भाल्याच्या टोकावर ठेवला. नंतर तो वीर सावकाशपणें व बारकाईनें स्त्रियांच्या समुदायाकडे पाहत पाहत पुष्कळ नार्मन स्त्रियांच्या समोरून जाऊन जेथें लेडी रोवेना बसली होती तेथें आला व लगेच त्यानें भाल्याच्या टोकावरील मुगुट तिच्या पायांशीं ठेवला. त्याबरो-

बर वार्ताहरांनीं लेडी रोवेना दुसऱ्या दिवसाकरितां प्रेमाची व सौंदर्याची राणी निवडली आहे अशी घोषणा केली. त्याबरोबर “लेडी रोवेनाला दीर्घायुष्य लाभो” अशी आरोळी झाली. तिला सॅक्सन लोकांनीं “आल्फ्रेड राजाच्या वंशांतल्या सॅक्सन राजकुमारीला दीर्घायुष्य लाभो” अशी पुस्ती जोडली. या आरोळ्या जॉन राजाला मनांतून आवडल्या नाहींत; तरी त्याला वीराच्या निवडीला संमति द्यावी लागली. घोड्यावर बसून लेडी रोवेनासमोर येऊन त्यानें तिला प्रणाम केला व आपल्या वडिलासह व परिवारासह अॅशबी किल्ल्यांतील मेजवानीस येण्याची विनंति केली. लेडी रोवेनाऐवजी सेड्रिकने आभारपूर्वक नकार दिला. तेव्हां, विजयी वीराकडे वळून राजानें त्यालाही तसेंच निमंत्रण दिले. तो म्हणाला, “मी आज फार दमलों आहे; शिवाय, उद्यांच्या युद्धाकरितां मला तयार राहिले पाहिजे. तरी, निमंत्रण नाकारल्याबद्दल साहेबांनीं रागावूं नये.”

नंतर, तो अज्ञात वीर आपल्या मकाणाला जाऊन, आपल्या हुजऱ्याला म्हणाला, “गर्थ, येथपर्यंत तर आपण इंग्रज सरदारांचें नांव राखलें.” नंतर त्यानें गर्थला दहा सोन्याचीं नाणीं बक्षीस देऊन सोन्याची पिशवी घोड्याच्या व सरंजामाच्या मोबदल्यांत पेंड्रेकला देण्यास सांगितलें. गर्थ मनांत म्हणाला, “यांतल्या अर्ध्या नाण्यांवर मी त्या कंजूस ज्यूची समजूत घालीन.” मग बेवारशी सरदार विसांवा घेत अंथरुणावर पडला.

दुसरे दिवशीं सूर्योदयापासून खेळ पाहण्याकरितां मंडळी जमूं लागली व दहा वाजतां तर सर्व पटांगण घोड्यांवर बसलेले स्त्री-पुरुष व पादचारी लोक यांनीं चिकार भरलें. मोठ्या तुताऱ्यांच्या आवाजांत जॉन राजा परिवारासह आला. त्याच वेळीं सेड्रिक व लेडी रोवेना हींही आलीं. मात्र अॅथलस्टेन लष्करी पोशाखांत सर ब्रायनच्या बाजूनें लढण्यास आला. त्याबद्दल सर्वांना आश्चर्य वाटलें.

जॉन राजानें लेडी रोवेनाला पाहतांच तिला घोड्यावरून उतरण्यास मदत केली व तिला तिच्या सिंहासनावर नेऊन बसविलें. नंतर इतर स्त्रिया आपआपल्या जागीं बसल्या. लेडी रोवेना बसतांक्षणीं सर्व मंडळींनी आरोळ्यांनीं व टाळ्यांनीं तिचें अभिनंदन केलें.

इतक्यांत वेळ झाली म्हणून तुताऱ्या फुंकण्यांत आल्या व सर्व घोडेस्वार एकमेकांविरुद्ध लढूं लागले. त्या दंगलींत कोणत्या पक्षाची सरशी होत आहे

हे मुळींच कळले नाही. पण सर्वांचे डोळे बेवारशी सरदार व बॉइस गिलबर्ट या विरुद्ध पक्षांच्या योद्ध्यांकडे लागले. सरदाराच्या दगलीत त्या दोघांना एकमेकांशी भिडतां आले नाही. पण बरेच लढाऊ सरदार पराभूत होऊन रंगण खुले होताक्षणी ते समोरासमोर उभे राहिले व ईषेनें लढू लागले. दोघेही समसमान लढवय्ये असल्यामुळे दोघांनाही टाळ्या मिळत होत्या. पण, इतक्यांत बेवारशी सरदारावर फ्रॉट डी बुफ व अँथेलस्टेन यांनी दोन्ही बाजूंनी हल्ला केला. त्याला आतां त्रिवर्गाशीं एकट्यानें लढावें लागलें. पण आपल्या चपल हालचालीनें त्यानें तिघांपासून कांही वेळ स्वतःचें संरक्षण केलें. एकाविरुद्ध तिघे लढताना पाहून व्यवस्थापकांनीं द्वंद्व थाबल्याची निशाणी देण्याविषयी राजास सुचविलें. पण बिनवारशी सरदारास दुसरा विजय मिळूं नये असें जॉनला वाटत असल्यामुळे तो गप्प राहिला.

इतक्यांत बिनवारशी सरदाराच्या बाजूचा काळ्या सरदार या टोपणनांवाचा, काळ्या चिलखताच्या काळ्या घोड्यावर बसलेला, उंच चणीचा व पिळदार शरीराचा सरदार तीरासारखा बेवारशी सरदाराच्या मदतीस आला. त्याच्यावर वार करणाऱ्या फ्रॉट डी बुफच्या डोक्यावर काळ्या सरदारानें वज्राघाताप्रमाणें घाव घातला. त्यामुळें घोडा व घोडेस्वार यांनीं जमिनीवर सपशेल लोटांगण घातले. लगेच काळ्या सरदारानें अँथेलस्टेनलाही चीत केलें. या दुहेरी यशाबद्दल मंडळींनीं काळ्या सरदाराची वाहवा केली. एकास एक योद्धे राहिले असें पाहतांच काळा सरदार रंगणाच्या बाहेर गेला. मग बेवारशी सरदारानें सर ब्रायनला घोड्यावरून खाली पाडून त्याला शरण येण्यास सांगितलें. पण तसें होण्याचे आधींच जॉनने युद्ध सपल्याची निशाणी दिली.

आतां जॉनवर विजयी वीराचें नांव जाहीर करण्याचें काम आलें. त्याने काळ्या सरदाराचें नांव पुकारलें. पण बेवारशी सरदाराने त्या दिवशीं सहा सरदारांना चीत करून विरुद्ध पक्षाच्या मुख्याला घोड्यावरून खाली पाडलें असल्यानें तोच खरा विजयी वीर होता. पण जॉन आपला निर्णय बदलीना. अर्थात् काळ्या सरदाराला बक्षिस घेण्यास बोलावण्यांत आले. पण, तो केव्हांच अदृश्य झाला होता. म्हणून तें बक्षिस बेवारशी सरदारानें मिळविलें आहे असा निर्णय जॉनला द्यावा लागला. तदनुरूप त्या विजयी वीराला राजापुढें आणण्यांत आलें. राजा म्हणाला, “बेवारशी

सरदारा, आज दुसरें बक्षिस तूं मिळविलें आहेस; तरी आजच्या राणीच्या हस्ते बक्षिसाची पुष्पमाला घे.” तदनुरूप त्याला राणीच्या समोर नेण्यांत आलें. रोवेना एक पाऊल पुढें येऊन त्याच्या डोक्यावर पुष्पमाला टाकण्यापूर्वी व्यवस्थापकांनीं त्याचें शिरस्त्राण काढून त्याचें डोकें उघडें केलें तोंच पंचवीस वर्षांचा, काळवंडलेला, भरदार शरीराचा, आखुड, पण विपुल केसांचा आणि तोंडावर, रक्ताचा शिडकाव झालेला पुरुष सर्वांच्या दृष्टीस पडला. रोवेनानें पुष्पमाला त्याच्या डोक्यावर ठेविली. त्यानें आपलें डोकें खालीं करून राणीच्या हाताचें चुंबन घेतलें व लगेच तो तिच्या पायांशीं सपशेल पडला. तो तरुण आपला परांगदा मुलगा इव्हॅनो आहे असें सेड्रिकनें ओळखलें. इतक्यांत इव्हॅनोची जखम व्यवस्थापकांच्या नजरेस पडली; म्हणून त्याला बाजूला नेण्यांत आलें.

विजयी वीर इव्हॅनो आहे असें कळतांच जॉनला व त्याच्या पक्षांतील सरदारांना अचंचा व भयही वाटलें. इतक्यांत जॉनच्या हातांत एक चिष्टी देण्यांत आली. ती त्यानें घाबरत वाचली. त्यांत सांकेतिक भाषेत खालील वाक्य होतें, “आपल्या जिवाची काळजी घ्या, कारण, सैतान बंधमुक्त झाला आहे.” हें वाक्य वाचतां क्षणीं जॉन प्रेतवत् पांढरा पडला. परंतु धीर धरून त्यानें वाल्डिमर फिद्झर्स व डी ब्रासे या आपल्या खास मंत्र्यांस बाजूला नेऊन ती चिष्टी त्यांना दाखविली व म्हटलें, “याचा उघड अर्थ हा कीं माझा भाऊ बंदिवासांतून सुटला.” डी ब्रासेनें शंका प्रदर्शित केली, “ही बातमी खोटी असेल किंवा हें पत्र बनावट असेल.” जॉन म्हणाला, “पण तें फिलिपच्या सहीशिकक्याचें पत्र आहे.” फिद्झर्स म्हणाला, “हा समारंभ ताबडतोब संपवून आपल्या पक्षाचे लोक यॉर्क शहरीं जमविले पाहिजेत.” डी ब्रासे म्हणाला, “पण शेतकऱ्यांना व सामान्य लोकांना नाखूष व निराश करणें बरें नाहीं. अजून दिवस पुष्कळ आहे; तरी उद्यांचे खेळ आतां उरकून विजयी इसमांना बक्षिसें द्यावीं म्हणजे सर्वांचें समाधान होईल.” तदनुरूप तिरंदाजीची चढाओढ आतां सुरू होऊन विजयी तिरंदाजास रूपांनै मढविलेलें शिंग व सेंट हयुबर्टच्या नांवाच्या सोन्याच्या पदकानें मंडित रेशमी कमरपट्टा बक्षीस दिला जाईल असें जाहीर करण्यांत आलें. तदनुरूप आठ तिरंदाज पुढें आले. प्रत्येकानें निशाणावर तीन बाण मारावयाचे व त्यांत जो अधिक यशस्वी होईल तो विजयी

ठरावयाचा होता. त्याप्रमाणे चौवीस बाण निशाणावर मारण्यांत आले. त्यामध्ये हयुबर्टने दोन बाण निशाणाच्या वर्तुळाच्या आत मारले. रिचर्डच्या पक्षाच्या लॉक्सले नांवाच्या तिरंदाजाने आतांपर्यंत चढाओढीत भाग घेतला नव्हता. पण, मॅलहोसिन या नार्मन सरदाराचा अरण्याक्षक हयुबर्ट हा विजयपताका मिळविणार असे पाहताच तो पुढे झाला. तेव्हां, पूर्वीचे निशाण काढून नवे निशाण रोवण्यात आले. हयुबर्टने फार काळजीपूर्वक व बारीक नजरेने प्रथम बाण मारला, तो वर्तुळाच्या आत लागला खरा; पण वर्तुळाच्या पांढऱ्या ठिपक्याला तो लागला नाही. नंतर लॉक्सलेने लीलेने बाण मारला; तो पांढऱ्या ठिपक्याला लागला. नंतर हयुबर्टने पुन्हा प्रयत्न केला; तेव्हा लॉक्सलेच्या बाणाच्या ठिकाणी त्याचा बाण लागला. यामुळे दोघांची बरोबरी झाल्यासारखी झाली. म्हणून लॉक्सले म्हणाला, “मी माझ्या बाणाने त्याच्या बाणाचे दोन तुकडे करतो व मग हयुबर्टने तसे करावे.” त्याप्रमाणे हयुबर्टचा बाण रोवण्यात आला. लॉक्सलेने बरोबर नेम धरून बाण उभा चिरला. या विलक्षण कौशल्याबद्दल त्याची सर्वत्र वाहवा झाली. नंतर लॉक्सलेने बाणापेक्षाही बारीक व लवचिक विलो झाडाची शिरपुटी बाणाचे ऐवजी जमिनीत रोवली व हयुबर्टला म्हटले, “तुम्ही त्या शिरपुटीचे तुकडे करू शकता काय? आमच्या खेडवळ प्रांतांत असे करणाऱ्यास पहिल्या प्रतीचा तिरंदाज समजतात.” हयुबर्टने हे आपल्याला साधणार नाही असे कबूल केले. मग लॉक्सलेने जास्त काळजीपूर्वक व त्या शिरपुटीकडे टक लावून बाण मारला व त्या बारीक शिरपुटीचे दोन तुकडे केले; तोंच सर्व मंडळी आश्चर्यचकित झाली. जॉनने लॉक्सलेच्या कौशल्याबद्दल त्याची तारीफ केली; व ठरलेले बक्षीस व वीस नोबत्स त्याला दिले. पण त्याने ती रक्कम स्वतः न घेता हयुबर्टला दिली.

नंतर रात्रीची मेजवानी झाली. लेडी रोवेना आजाराच्या सबबीवर आली नाही. सेड्रिक व अँथेलस्टेन हजर होते. भोजन झाल्यावर अभीष्ट-पानास (Toast) सुरुवात झाली. जॉनने विजयी वीर इव्हेंनो याचे नाव उच्चारले. त्याबरोबर सेड्रिकने पेला खाली ठेवून म्हटले, “जरी माझा मुलगा विजयी झाला आहे; तरी माझी आज्ञा मोडून तो धर्मयुद्धांत सामील झाला, म्हणून मी त्याच्या नांवाने मद्यपान करणार नाही.” राजा म्हणाला,

“तर मग सर्वांना प्रिय असेल व तुम्हांलाही अप्रिय नसेल अशा नामने पुरुषाच्या नांवाने मद्यपान करूं या.” सेड्रिक जॉनचे नांव घेऊन सॅक्सन व नार्मन लोकांमध्ये समेट घडवून आणील अशी अपेक्षा होती. पण तो उठला व त्याने राजसिंह रिचर्डच्या नांवाने मद्य पिण्याची सर्वांना विनंति केली. सर्व मंडळी आश्चर्यमूढ झाली. जॉनने आपला पेला ओठांशी नेऊन तसाच खाली ठेवला. कांहींनी राजाचे अनुकरण केले. कांहींनी धीटपणे “रिचर्ड दीर्घायुषी होवो व तो सुखरूप परत येवो” असे म्हणून मद्यपान केले; सर ब्रायन व फ्रॉट डी बुफ यांनी मद्याचा पेला उचलला नाही. लगेच सेड्रिक व अँथेलस्टेन मेजवानीतून निघून गेले. आपल्या मकाणावर आल्यावर ते आपल्या परिवारासह रादरवूडकडे जाण्यास निघाले. कांहीं काळ चालल्यावर त्यांना गर्थ व वांबा येऊन मिळाले. मेजवानी संपल्यावर जॉन आपल्या निवासस्थानास गेला. डी ब्रासे, सर ब्रायन व फ्रॉट डी बुफ हे तीन चैनी व सैतानी पुरुष एकांतांत जमले. डी ब्रासेला रोवेना व तिची संपत्ति पाहिजे होती. सर ब्रायनला रेबेकाने माहित केल्यामुळे त्याला ती पाहिजे होती. फ्रॉट डी बुफला पैसा पाहिजे होता. हे तिन्ही हेतू पुढे जाणाऱ्या मंडळीवर न्यायरक्षणवाह्य (outlaws) लोकांच्या वेषाने हल्ला करून साधतील असे तिघांच्या मते ठरून त्याप्रमाणे त्यांच्यावर हल्ला करून त्यांना टॉरफिस्टोन किल्ल्यांत बंदिवान करण्याचा बेत मुकर झाला.

इकडे मैदानी खेळ चालू असतांना जो काळा सरदार बाहेर झटकला तो त्या रालीं एका खाणावळीत राहिला. तेथे त्याला खेळाची सर्व हकीकत कळली. सकाळीं पहाटेस तो तेथून निघाला; पण आतां वाट वाईट व बिकट लागल्यामुळे सायंकाळपर्यंत तो यॉर्क परगण्याच्या पश्चिम रायडिंग-नजीक पोहोचला. घोडा व घोडेस्वार दोघेही संचंध दिवसाच्या दौडीने फार दमले; काळोख तर पडत चालला व जवळपास आश्रयाचे स्थळ दिसेना. तेव्हां काळ्या सरदाराने आपल्या घोड्याच्या उपजतबुद्धीवर हवाला टाकून त्याची लगाम सैल सोडली. त्याबरोबर तो इमानी घोडा जलद चालून एका मठाशी येऊन उभा राहिला. तो मठवासी प्रथम त्या प्रवाशाला दाद देईना. पण त्याचा आपल्या येथे रात्र काढण्याचा निश्चय पाहून मठवाद्याने त्याला आंत घेतले व मग त्याने त्या सरदाराची जेवणा-राहण्याची व्यवस्था केली व आपणही त्याच्या जेवणांत सामील

झाला. नंतर ते एकत्र दारू प्यायले व गाणी गात निद्रावश झाले. पण थोड्याच वेळांत बाहेरच्या गलबल्याने त्यांचा निद्राभंग झाला. तो कां हे कळण्याकरितां मध्यंतरीची हकीकत सांगणें जरूर आहे.

सेड्रिक, अथेलस्टेन, बारा अनुयायांसह प्रवास करित असतांना त्यांना रडण्याचा आवाज ऐकूं आला. तेव्हां **सेड्रिक** चौकशीकरतां पुढें गेला, तो त्याला **पेझॅक रेबेका** व आजारी असलेला त्यांचा सोबती यांची डोली दिसली. **पेझॅक** म्हणाला, “आम्ही **अॅशबीहून** सहा घोडेस्वार संरक्षणास घेऊन निघालो. पण पुढें न्यायरक्षणबाह्य (out-laws) लोकांची टोळी येत आहे असें कळतांच ते घोडेस्वार पळून गेले; तरी कृपा करून आम्हांला तुमच्याबरोबर व तुमच्या संरक्षणाखाली प्रवास करूं द्या. मी जरी श्रीमंत नाहीं तरी माझ्या सामर्थ्यानुरूप मी उपकाराची फेड करीन.” **सेड्रिक**ला त्या वृद्धाची, मुलीची व विशेषतः आज्ञाऱ्याची दया येऊन त्यानें या मंडळींना आपल्याबरोबर घेतलें व ते पुढें चालूं लागले.

आतां रस्ता इतका अरुंद होता कीं दोघांच्या रांगा करून त्यांना चालावें लागलें. इतक्यांत त्याच्यावर चोहोंकडून हल्ला झाला व चोरट्यांनीं मुख्य मंडळीस बंदिवान करून त्यांना **टॉरफिस्टोन** किल्ल्यांत नेलें. तेथें **सेड्रिक, अथेलस्टेन, रोवेना** व **पेझॅक** यांना निरनिराळ्या कोठड्यांत कोंडण्यात आलें. मात्र आज्ञाऱ्याला किल्ल्याच्या एकीकडच्या बुरुजाच्या खालच्या खोलींत ठेवण्यात आलें व त्याच्या शुश्रूषेकरितां एक म्हातारी बाई देण्यांत आली; व आज्ञाऱ्याच्या शेजारच्या खोलींत **रेबेकाला** ठेवण्यांत आले. पण म्हातारी किल्ल्यांतील गडबड पाहण्यास गेल्यामुळें **रेबेकाच** आज्ञाऱ्याची सेवाशुश्रूषा करित होती. पळून गेलेले **गर्थ व वांबा** एकमेकांना भेटले व आपला मालक, मालकीण व इतर मंडळी याची सुटका कशी करावयाची याचा विचार करूं लागले, तोंच **अॅशबीहून** आलेला **लॉक्सले** त्यांना भेटला. त्यांनीं आपल्या धन्याला कैद करून नेल्याचें त्यास सांगितलें. तो म्हणाला, “कोणी त्यांना पकडलें याची मी क्षणांत चौकशी करून येतो; तेथपर्यंत येथून हलूं नका.” थोड्याच वेळांत तो परत आला व मग आपले साथीदार जमविण्याकरितां **गर्थ व वांबा** याच्यासह आपल्या ठिकाणाला गेला. आपल्या लोकांना बोलावून आणून किल्ल्यावर हल्ला करण्याची त्यानें तयारी केली. या मंडळींना मठाधिपतीसह **काळा सरदार** येऊन मिळाला.

सैतानी त्रिकूटानें ज्या उद्देशांनीं ऐझॅक, रोवेना व रेबेका यांना प्रति-
बंधांत ठेविलें होतें त्यांच्या सिद्धयर्थ त्या सैतानांनीं दुसरे दिवशींच प्रारंभ
केला. किल्ल्याचा मालक फ्रॉट डी बुफ हा पैशाचा लोभी असल्यामुळें
तो ऐझॅककडे जाऊन त्यांच्या सुटकेबाबत त्याच्याजवळ पैशाकरितां हुजत
घालीत होता. जों जों ऐझॅक गरीबीचें सोंग आणी तों तों फ्रॉट डी बुफ
त्याला कायमच्या कैदेचा धाक घाली. अशी त्यांची बोलाचाली चालू होती.
दुसरा सैतान डी ब्रासे याला सौंदर्य व संपत्ति हवी असल्यानें तो लेडी
रोवेनाच्या खोलींत आला. त्यानें आपली मखमाली टोपी काढून तिला
प्रणाम केला व तिला बसण्यास खुणावलें; पण ती म्हणाली, “तुंरंगा-
धिकाऱ्यासमोर त्याच्या कैद्यानें उभें राहून आपल्याला होणारी शिक्षा
ऐकली पाहिजे.” डी ब्रासे म्हणाला, “सुंदर रोवेना, मी तुझा तुंरंगाधिकारी
नसून तुझा बंदिवान आहे. तुझ्या नेलकटाक्षानें माझा सोक्षमोक्ष होणार आहे.”
ती रागानें उद्गारली, “मी तुम्हांला ओळखत नाहीं; पण तुमच्या आतांच्या
हलकट भाषणावरून व तुमच्या आम्हांला बंदिवान करण्याच्या कृतीवरून
तुमची किंमत व तुमचें नांव मला कळलें.” तो गर्वानें म्हणाला, “डी ब्रासेची
बायको झाल्यावांचून तुझी येथून सुटका होणार नाहीं; इतकेंच नव्हे तर
आजारी इव्हॅनो व सेड्रिक यांची सुटका होणार नाहीं; इव्हॅनोचा जीव
तर धोक्यांत आहे. तरी तूं माझ्या म्हणण्याला होकार दे.”

पिता व प्रियकर यांच्यावर येऊन ठेपलेल्या संकटानें रोवेना इतकी
घाबरली कीं, तिच्या डोळ्यांतून गालांवर टिपें पडूं लागली. डी ब्रासे
पाषाणहृदयी नसल्यामुळें तो पुढें काय बोलवें व काय करावें या विचारांत
आहे तोंच जोरानें वाजणाऱ्या शिंगाचा आवाज त्याच्या कार्नी पडला.
म्हणून रोवेनाला शांतपणें आपल्या कर्तव्याबद्दल विचार करण्यास सांगून
तो आवाजाच्या ठिकाणाकडे गेला.

आतां तिसरा सैतान सर ब्रायन याच्याकडे वळूं या. तो मठवासी
असल्यामुळें त्याला चैनीकरितां किंवा शिवाहाकरितां स्त्री नको होती. पण
समागमसुखाकरितां सुंदर स्त्री हवी होती. मग ती कोणत्याहि धर्माची
अगर दर्जाची असेना. तो रेबेकाच्या खोलींत चोराच्या वेषांत आला, व
प्रथम त्यानें खोलीचें दार लावून घेतलें. त्याला पाहतांच रेबेकानें मौल्य-

वान् बांगड्या व गळपट्टा अंगावरून काढून त्याचेपुढें करून ती म्हणाली, “हे दागिने घे; व माझ्या वडिलांवर व माझ्यावर दया कर. आम्हांला सोडल्यावर ते आणखीहि पैसे देतील.” तो म्हणाला, “**पॅलेस्टाइन**च्या सुंदर फुला, ही मोती पूर्वेकडील आहेत; पण तुझ्या दांतांच्या शुभ्रतेची सर त्यांना नाही; हे हिरे चमकदार आहेत; पण तुझ्या डोळ्यांची चमक त्यांच्यांत नाही. मी हा धाडसी धंदा पैशाकरितां न करतां सौंदर्याकरितां पतकरला आहे. दागिने किंवा तुझ्या बापाचे पैसे मला नकोत. मला तुझें प्रेम व सौंदर्य पाहिजे आहे.” **रेबेका** म्हणाली “तर मग, तूं चोर नसून उच्च कुलीन घराण्यांतला सरदार आहेस; तरी तदनुरूप तुझें वर्तन होऊ दे.” आपला काळा झगा व मुखवटा काढीत **सर ब्रायन** म्हणाला, “तुझ्या अंगावरचे दागिने हिरावून घेण्याऐवजीं तुझा गळा व हात हिऱ्यामोत्यांच्या दागिन्यानीं अलंकृत करून तुझे वैभव व दर्जा नामनें सुदरीपेक्षा वरचढ करण्याचें सामर्थ्य व दर्जा असणारा मी मठाचा विजयी सरदार आहे.”

हें भाषण तो करीपर्यंत **रेबेकानें** खंदकाच्या तटाकडील बाजूची खिडकी सताड उघडून एक हात खिडकीच्या गजावर ठेवून ती रागानें व आवेशानें म्हणाली, “बदाईखोर **टॅप्लर सरदारा**, तूं एक पाऊल पुढें टाक, कीं मी या तटावरून उडी टाकून आपला प्राण देईन.” तिच्या अलौकिक धैर्यानें तो चकित होऊन म्हणाला, “अविचारी मुली, पृथ्वी, आप व आकाश या तत्त्वांची शपथ घेऊन मी सांगतो कीं, मी तुझ्याशीं असभ्य वर्तन करणार नाहीं.” इतक्यात शिंगाचा कर्कश आवाज जोरानें व सारखा होऊं लागला, तो ऐकून **सर ब्रायन** धांवतच तिकडे गेला.

याप्रमाणें भक्ष्यांच्या सुदैवानें तें सैतानी त्रिकूट आपल्यावरील सकट-निवारणार्थ मुख्य दिवाणखान्यात जमलें. तेथें बाहेरच्या शत्रूकडून खलिता घेऊन एक शांतिदूत आला होता. त्या पत्रांत सर्व कैद्यांना सोडा; नाहीं तर किल्ल्यावर तात्काळ हल्ला चढविला जाईल असा मजकूर असून, त्या खालीं वांबाचें नाव होतें; **लॉक्सले**ची निशाणी होती; शेवटीं **काळ्या सरदारा**ची सही होती. त्या तिघांनीं विचाराविनिमय करून खालील उत्तर धाडले, “कैद्यांना सोडण्याऐवजीं उद्यां दिवसा बाराच्या आंत त्यांना ठार मारण्यांत येईल; तरी एक धर्मोपाध्याय ताबडतोब पाठवावा.”

हें उत्तर घेऊन शांतिदूत **काळ्या सरदारा**च्या तळाला आला. धर्मो-

पाध्याय म्हणून कोणाला पाठवावे याची पंचाईत पडली असतां वांबा म्हणाला, “मला तरुणपणीं धर्मोपाध्यायाचें शिक्षण देण्यांत आलें होतें; नंतर मेंदूच्या तापानें माझा मेंदू अर्धवट बिघडल्यामुळें मला तो पेशा न घेतां मस्कऱ्याचा पेशा पतकरावा लागला.” तेव्हां, फादर प्रायर (काळ्या सरदाराला रात्रीचा आश्रय देणारा व आतां त्याचा मदतगार बनलेला) यांचा पोशाख व क्रॉस अंगावर घालून वांबा किल्ल्यांत गेला. इकडे किल्ला लढविण्याची तयारी जारीनें चालू होती. म्हणून वांबाला तेथल्या तयारीचें निरीक्षण करतां आलें व कैद्यांना भेटतां आलें. सेड्रिककडे येऊन वांबा त्याची विचारपूस करतो तोंच त्याच्या आवाजावरून तो वांबा आहे असें सेड्रिकनें ओळखलें. वांबानें आपण कां व कसें आलों हें त्यास सांगितलें व आपला पोशाख चढवून धर्मोपाध्याय बनून काळ्या सरदाराच्या मदतीस जाऊन येथली सविस्तर हकीकत त्यास सांगण्यास विनंति केली.

आपल्या मस्कऱ्याची स्वामिभक्ति पाहून सेड्रिक गहिवरला; पण धर्मोपाध्यायाचा पोशाख करून तो किल्ल्यांतून बाहेर पडला व आपल्या मदतगारांच्या तळाला आला. तो आल्यानें लॉक्सले व काळा सरदार यांचा उत्साह वाढला व तत्काळ किल्ल्यावर दोन-तीन बाजूंनीं एकदम हल्ला करण्याचा बेत करून, शिंगें फुंकलीं गेलीं. मुख्य दरवाजाकडलें काम काळ्या सरदारानें आपल्याकडे घेतलें. त्या असामान्य शक्तीच्या योद्ध्यानें त्या बाजूच्या किल्ल्यांतील संरक्षकांना भेंढरांसारखें कापून काढून खंदकावरील पूल काबीज करून अँथेलस्टेनसह किल्ल्यांत प्रवेश केला. त्यावर फ्रॉट डी बुफ यानें हल्ला केल्य. पण काळ्या सरदाराच्या तलवारीनें त्याला जबर जखम झाली व तो मरणोन्मुख होऊन पडला. डी ब्रासे व सर ब्रायन शरण जावें कीं काय या विचारांत होते.

मार्गे सांगितल्याप्रमाणें इव्हेंनोची शुश्रूषा रेबेका करित असतांना किल्ल्यावर हल्ला होत आहे असें ऐकून तो उठूं लागला. पण त्याला उठूं न देतां ती म्हणाली, “मी तुम्हांला खिडकीतून मला दिसेल तें सांगतें.” त्याप्रमाणें तिनें किल्ला आपल्या मित्रांनीं सर केला म्हणून त्यास सांगितलें. इव्हेंनोला आनंद झाला. इतक्यांत किल्ल्याच्या बुरुजाच्या बाजूला आग लागून त्याचा धूर त्या खोलींत घुसला. पण त्याच्या सुदैवानें याच वेळीं सेड्रिक त्या खोलीशीं येऊन त्यानें इव्हेंनोला अल्लद उचलून सुरक्षित जागेवर आणून

दोघांच्या स्वाधीन करून तो रोवेनाच्या खोलीकडे गेला. ती हातांत क्राँस घेऊन मरणास तयार झाली होती, तोंच सेड्रिकने तेथे जाऊन तिला मोकळ्यावर आणून गर्थच्या स्वाधीन केले. इकडे काळ्या सरदाराची डी ब्रासेशी गाठ पडली. पण त्याला तर्काने ओळखून डी ब्रासे त्याला शरण गेला.

इकडे सर ब्रायनने आपले राहिलेले अनुयायी जमवून व रेबेकाला घोड्यावर बसवून भरधांव दौडत तो किल्ल्याबाहेर पडला; व आपल्या भावाच्या टेंपलस्टोन मठाला सुखरूप पोचला.

याप्रमाणे किल्ला सर झाला हे पाहतांच लॉक्सलेने आपल्या सर्व अनुयायांस जमविले व मिळालेली लूट संकेतस्थळी आणण्यास फर्मावून दुसरे दिवशी त्याची विभागणी होईल म्हणून सांगितले. तदनुरूप ते निघून गेले.

दुसरे दिवशी पहाटेस सर्व लुटारू जमले. लॉक्सलेने उच्चासनावर बसून आपल्या उजव्या हातास काळ्या सरदारास व डाव्या हातास सेड्रिकला बसविले. इतक्यांत रोवेना बंदीवासांतून सुटून आपल्या परिवारासह लॉक्सलेकडे आली. तिला पाहतांच त्याने आपल्या अनुयायांसह उभे राहून तिचे स्वागत केले. तिने त्याचा स्वीकार करून म्हटले, “शूर शिपायानो, छळणूक सोसणाऱ्याची सुटका करण्याकरितां तुम्ही आपला जीव धोक्यांत घालून त्यांत यश मिळविलेत. देव तुमचे भले करो. जर तुम्ही तहानभुकेने व्याकुळ झालांत तर दोन्ही भागविण्याचे सामर्थ्य व सपन्नता मजमध्ये आहे. तसेंच, ज्या तुम्हांला नार्मन छळक तुमच्या जागेतून हुसकावून लावतील त्यांना माझ्या विस्तीर्ण अरण्यांत राहण्याची व हरणे मारून खाण्याची पूर्ण मुभा आहे.” लॉक्सलेने आपल्या व आपल्या मंडळीच्या वतीने तिचे आभार मानले.

अर्थात् सेड्रिक तिच्याबरोबर निघाला. त्याने काळ्या सरदाराचे आभार मानले व रॉदरबुडला येण्याबद्दल त्याला निमंत्रण दिले. काळा सरदार म्हणाला, “लवकरच मी येईन व तुम्हांला द्यावयास जड जाईल असा वर मागेन.” सेड्रिक म्हणाला, “तुम्ही मागण्याआधींच तो दिला आहे.” असें बोलून तो रोवेनासह रॉदरबुडच्या मार्गाने गेला.

मग लॉक्सले आपल्या लूटविभागणीला लागला. त्याने काळ्या सरदारास म्हटले, “तुमच्या मदतीखेरीज आम्हाला यश आले नसते;

तरी, या लुटीपैकीं पाहिजे तें तुम्ही घ्या.” तो म्हणाला, “आपल्या सर्वांचा बंदिवान सर डी ब्रासे याला माझ्या स्वाधीन करा.” लॉक्सले म्हणाला, “त्याला तुमच्या स्वाधीन करतो.” त्याबरोबर सरदार डी ब्रासेला म्हणाला, “तू आतां मोकळा झालास; तेव्हां येथून जा.” तदनुरूप डी ब्रासे घोड्यावर बसून दौडत गेला.

आतां लॉक्सले लूटविभागणीस लागला. सर्व लुटीचा दहावा भाग धर्मादायाला, कांहीं भाग टोळीच्या खजिन्याला व कांहीं भाग हल्ल्यांत मेलेल्यांच्या बायकामुलांना देण्यांत आला. बाकीची राहिलेली लूट अनुयायांचा दर्जा व कर्तबगारी या कसोटीनुरूप वाटण्यांत आली. तक्रारीचा निकाल लॉक्सले शहाणपणाने व निःपक्षपाताने करी व सर्व अनुयायी त्याचा निकाल मुकाट्याने ऐकत. या न्यायरक्षणबाह्य (out-law) लोकांमध्ये इतकी शिस्तीची वागणूक पाहून सरदारास नवल वाटले.

इतकें झाल्यावर काळ्या सरदाराने लॉक्सलेचा निरोप घेतांना म्हटलें, “यापुढें आपण लपवाछपवी खेरीज भेटूं अशी मी आशा करतो. पण आपण सध्यां मित्र म्हणून एकमेकांचा निरोप घेऊं या.” दोघांनीं एकमेकांचे हात घट्ट धरून निरोप घेतला व सरदार आपल्या लढाऊ घोड्यावर बसून अरण्यांत शिरला.

आतां आपण सर ब्रायनच्या हालचालीकडे लक्ष देऊं या. तो निर्विघ्नपणें ट्रेपलस्टोन मठाला आला. या मठाचा प्रिसेप्टर (अध्यक्ष) आलबर्ट, सर ब्रायनचा स्नेही फिलिप मॅलव्होसिन याचा भावू होता. हे त्रिकूट अनीतीच्या कामांत तरबेज असल्यामुळे सर ब्रायनच्या आग्रहावरून आलबर्टने रेबेकाला मठाच्या अगदीं कोनाकोपऱ्यांत जागा दिली. पण, इतक्यांत ट्रेपल मठाचा ग्रँड मास्तर अकस्मात् तेथें आल्यामुळे सर ब्रायनने एक ज्यू बाई पळवून आणली आहे ही गोष्ट त्याच्या कानांवर गेल्याखेरीज राहिली नाही व तो दोघांवरही रागावला.

यावेळीं एक ज्यू पत्र घेऊन सर ब्रायनला भेटण्यास आला. त्याला ग्रँड मास्तरपुढें उभें करण्यांत आले. त्यानें सर ब्रायनला घाबऱ्याचें पत्र वाचलें व रागानें ज्यूला विचारलें, “तुला रेबेका नांवाची मुलगी असून ती सर ब्रायनची कैदी आहे ना ? ती रोगनिवारणाची कला जाणत असून ती कला ती मिरियम चेटकीपासून शिकली ना ?” या प्रश्नांना ऐकून

होकारार्थी उत्तर देतांच ग्रँड मास्तरने ऐझेंकला मठांतून हाकून दिलें व रेबेकाची चेटकी म्हणून चौकशी करून तिला क्रिश्चन कायद्याप्रमाणें जाळण्याची शिक्षा देण्याचा मनात निश्चय केला.

त्याप्रमाणें दुसरे दिवशीं दिवाणखान्यांत मठांतील सर्व मठवाश्यांसह ग्रँड मास्तर उपस्थित झाला व तो उच्चासनावर न्यायाधीश म्हणून बसला. नंतर तो गंभीरपणें म्हणाला, “रेबेका नांवाची ज्यू बाई सर ब्रायननें येथें आणली असून तो तिच्या प्रेमपाशात सापडला आहे असे दिसते. त्याच्या-सारख्या वचनबद्ध मठाच्या सरदाराच्या हातून असें कृत्य घडावें ही गर्हणीय गोष्ट आहे. त्याबद्दल त्याला मठांतून घालवून लावण्याची शिक्षा करणे योग्य आहे. पण रेबेका ही प्रख्यात मिरियम चेटकीची शिष्या आहे; तेव्हां तिनें चेटुक करून आमच्या मठाच्या शूर सरदारास आपल्या प्रेमपाशात गुंतविलें असल्यास ती चेटकिणी म्हणून शिक्षेस पात्र आहे. तिच्या बापाच्या कष्टूली-वरून व इतर लोकांच्या साक्षीवरून तिच्यावर आरोप सिद्ध होतो असे आम्हांस वाटतें. तरी पण सर ब्रायन व रेबेका यांचे जबाब तुमच्यासमोर घेऊं या. असें म्हणून त्यानें दोघांना घेऊन येण्यास नोकरास हुकूम केला. तदनुरूप तीं दोघे समागृहांत येऊन उभीं राहिलीं.

रेबेकाला आपला बुरखा काढण्यास ग्रँड मास्तरनें सांगितलें. तिनें तसें करतांच तिची आकर्षक आकृति व असामान्य सौंदर्य पाहून सर्व समागृह आश्चर्यचकित झालें; तरुण सरदार तर पुटपुटले, “हिला चेटकाची काय जरूरी आहे. तिचे खरें सौंदर्य कोणाला मोह पाडणार नाहीं?”

ग्रँड मास्तरनें तिच्यावरील आरोप व त्याबद्दलचा पुरावा तिला सांगून त्याबद्दल तिला काय म्हणावयाचें आहे तें सांगण्यास तिला आज्ञा केली. ती गंभीरपणें व सद्गदितपणें म्हणाली, “माझ्या पश्चात् साक्षीपुरावा घेऊन माझ्यावर आरोप करण्यांत आले आहेत. तेव्हां, येथें हजर असलेल्या सर ब्रायनला आपण विचारा, कीं माझ्यावरील आरोप खरा आहे काय?” ग्रँड मास्तरनें सर ब्रायनकडे पाहून त्याला विचारलें. पण तो मूकस्तंभ राहिला. तेव्हा रेबेका उद्गारली, “जर तुझ्यामध्ये माणुसकी असली, जर तुझी क्रिश्चन-धर्मावर श्रद्धा असली, जर धर्मपेशाबद्दल तुला अभिमान असला, आणि जर तुझ्या आईबापाबद्दल प्रेम असले, तर त्या सर्वांना स्मरून तूं खरे बोल.” मास्तर म्हणाला, “तिला उत्तर दे.” सर ब्रायननें तिच्याकडे “पाहून

कागदाची गुंडाळी (scroll)” एवढेच शब्द उच्चारले. रेबेकाने ती गुंडाळी उघडून आरबी भाषेत लिहिलेले “ तुझ्या वतीने लढणारा कैवारी माग” हे वाक्य वाचले. तिने लगेच तो कागद फाडून म्हाटले, “ तुमच्या क्रूर कायद्याने सुद्धा जीव वांचविण्याची एक सवड मला ठेविली आहे. तेव्हा, मी माझ्यावरील आरोप नाकारते व माझा निरपराधीपणा सिद्ध करण्याकरितां माझी चौकशी द्वंद्वयुद्धाने व्हावी (Trial by combat) अशी मी मागणी करते व तीन दिवसांत माझ्या वतीने लढणारा माझा कैवारी मी हजर करते. मात्र निरोप्यामार्फत माझ्या मित्रांना ही हकीकत कळविण्यास मला सवड मिळावी.” असें बोलून तिने आपला मखमाली हातमोजा ग्रँड मास्तरपुढे टाकला. तदनुरूप त्याने तीन दिवस चौकशी तहकूब केली.

इकडे काळा सरदार इव्हेंनोला ज्या मठांत ठेविले होते तेथे आला. त्याची जखम आतां पुष्कळच बरी झाली होती. राली मठाधिपतीचे व काळ्या सरदाराचे एकांतांत बोलणे होऊन निरोपे निरनिराळ्या ठिकाणी पाठविण्यांत आले. पहाटेस काळा सरदार मार्गस्थ झाला. इव्हेंनोला ते कळतांच घोड्यावर बसून तो काळ्या सरदाराच्या मागोमाग गेला.

काळा सरदार व त्याचा हुजऱ्या बनलेला वांबा हे अरण्यांतून चालत असतां सहा-सात घोडेस्वारांनी त्यांच्यावर हल्ला केला व एका स्वारांने काळ्या सरदाराच्या घोड्यावर बाण मारून त्याला खाली पाडले. त्याबरोबर काळा सरदारही जमिनीवर पडला. इतक्यांत वांबाने लॉक्सलेने दिलेले खुणेचे शिंग फुंकले. त्याबरोबर झाडींतून पांच-सहा तिरंदाजांसह लॉक्सले व मठाधिपति बाहेर येऊन त्या काळ्या सरदारावर हल्ला करणाऱ्यांवर त्यांनी प्रतिहल्ला चढवून त्यांना चीत केले. काळ्या सरदाराने आपल्या मदतगारांचे आभार मानले व वांबाला आपल्यावर हल्ला करणाऱ्यांच्या मुख्याच्या मुखावरील शिरस्त्राण दूर करण्यास सांगितले. काळा सरदार आश्चर्याने उद्गारली, “ वाडेंमार फिट्झर्स ! तूं असें मारेकऱ्याचे कृत्य करण्यास कसा तयार झालास ? ” तो उत्तरला, “ तुमच्या वडिलांच्या मुलाच्या आग्रहाने. सरदार राग दाखून त्याला म्हणाला, “ जा, तूं तीन दिवसांच्या आंत इंग्लंड सोडून आपल्या नार्मंडी प्रांतात जा. या राज-द्रोहाबद्दल जॉनचे नांव घेऊं नको.” नंतर लॉक्सलेकडे वळून तो त्याला म्हणाला, “ याला एक घोडा द्या व त्याला बाहेर जाऊं द्या.” लॉक्सले

म्हणाला, “मी आवाजावरून ओळखतो की, तुमच्या आज्ञा शिरसाबंध मानल्या पाहिजेत. नाहीतर, या राजद्रोह्याला मी क्षणांत नाहीसा केला असता.” काळा सरदार म्हणाला, “लॉक्सले तुझे हृदय इंग्रजांचे आहे. माझ्या आज्ञा मानणे हे तुझे कर्तव्यकर्म आहे हे तू बरोबर जाणलेस. मी इंग्लंडचा रिचर्ड आहे.” हे ऐकल्याबरोबर सर्व लोक त्याच्या पाया पडले. रिचर्ड म्हणाला, “माझ्या मित्रांनो उठा, टॉरफिस्टोन किल्ल्यातील माझ्या दुःखित प्रजाजनांची सुटका करून व आज तुमच्या राजाचा जीव वाचवून तुम्ही आपल्या गैरवर्तणुकीचे परिमार्जन केले आहे, तरी उठा व यापुढे राजनिष्ठ प्रजाजन बना. शूर लॉक्सले.....” तो म्हणाला, “मला यापुढे लॉक्सले म्हणू नका. मी शेरवूड अरण्यांतला रॉबिनहूड आहे.” राजा म्हणाला, न्यायरक्षणवाद्यां (out-laws) च्या राजा, तुझे नांव पॅलेस्टाइनपर्यंत पोहोचले आहे. परंतु माझ्या गैरहजेरीत व अदाधुंदीच्या काळांत तू केलेली दुष्कृत्ये विसरून तुला राजनिष्ठ सेवक केले जाईल.”

इकडे मठांत रेबेकाच्या चौकशीच्या दिवशीचा शेवटचा दिवस उजाडला तरी तिचा कैवारी आला नाही. कायद्याप्रमाणे संध्याकाळपर्यंत वाट पाहणे अवश्य होते. आरोप करणाराच्यातर्फे सर ब्रायन मठांतच होता. पण त्याचे मन स्थिर नव्हते. रेबेकाचा जीव वाचविण्याचा एकच उपाय—त्याच्याबरोबर देशाबाहेर पळून जाण्याचा—त्याने तिला सुचविला. पण तिने तो रागाने नाकारला. ती मरणास तयार झाली. इतकी तरुण सुंदरी भस्मसात होणार म्हणून सर्वांना खेद झाला. ग्रँड मास्तरला सुद्धा मनांतून वाईट वाटले. दिवस अस्तास जाण्याच्या वेळी तिला जाळण्याकरिता चिता तयार करण्यांत आली व ती मरणास सिद्ध झाली.

इतक्यांत भरधाव घोडा दौडवीत येणाऱ्या सरदाराला पाहून कैवारी आला म्हणून गर्दीतून एक आरोळी आली व एक दमलेला घोडेस्वार रंगणांत आला. त्याला व्यवस्थापकाने त्याचे नांव, त्याचा दर्जा व त्याचा उद्देश याविषयी विचारपूस केली तेव्हा तो म्हणाला, “मी कुलीन व सच्चा सरदार आहे. रेबेका कुमारिकेचा कैवारी म्हणून आलो आहे, तिच्यावरील आरोप खोटे व असत्य आहेत; व मी राजद्रोही, खुनी व लबाड सर ब्रायन याच्याशी लढून सत्याची बाजू राखण्याकरितां हजर आहे. तरी विलंब न लावतां युद्धास परवानगी द्या.” व्यवस्थापक म्हणाला, “तुम्ही आपले नांव

न्यायाधीशादेखत सांगितल्यावेरीज मला युद्धाची परवानगी देतां येत नाहीं.” तो घोडेस्वार आपलें शिरस्त्राण उचलून म्हणाला, “मी इव्हेंनोचा बुलफ्रेड आहे.”

नंतर त्यानें ग्रँड मास्तरला परवानगी विचारली. तो म्हणाला, “कुमारी तुम्हांला आपला कैवारी म्हणून कबूल करीत असेल तर माझी परवानगी आहे.” ती म्हणाली, “माझा कैवारी इव्हेंनो मला कबूल आहे.”

लगेच इव्हेंनोनें आपलें शिरस्त्राण घातलें व आपला भाला उचलून तो युद्धास सिद्ध झाला. त्याच्याशीं सर ब्रायननें लगट केली व आपल्या भाल्याच्या आघातानें इव्हेंनो व त्याचा घोडा यांना जमिनीवर पाडलें; पण त्याच क्षणीं इव्हेंनोच्या भाल्याच्या फेकीनें सर ब्रायन व त्याचा घोडा यांनीं जमिनीवर सपशेल लोटांगण घातलें. इव्हेंनोनें तात्काळ उठून, तलवार उपसून सर ब्रायनच्या छातीवर आपला पाय ठेवून त्याला शरण येण्यास किंवा मरणास तयार होण्यास सांगितलें. ग्रँड मास्तर ओरडला, “त्याला मारूं नको. तो पराभूत झाला हें आम्हीं कबूल करतो.” पण, सर ब्रायनचें शिरस्त्राण काढून पाहतात तों त्याचे डोळे थिजलेले असून त्याच्या चेहऱ्यावर मृत्यूची छाया दिसली. क्षणार्धांत प्राण कुडींतून निघून गेला. ग्रँड मास्तर म्हणाला, “देवानेंच निकाल दिला आहे. रेबेका निरपराधी आहे असा आम्ही निर्णय देतो.”

इतक्यांत बऱ्याच लोकांसह काळा घोडेस्वार तेथें आला व तेथली स्थिति पाहून तो म्हणाला, “मला उशीर झाला. सर ब्रायनचा प्राण घेण्याचा माझा बेत होता; इव्हेंनो, चांगला बरा झाला नसतांना तूं हें धाडस कां केलेंस? पण सर ब्रायन शूर सरदार होता व त्याला सरदारास योग्य मृत्यु आला.” नंतर त्यानें बोहीनकडे वळून त्याला आपलें काम करण्यास फर्माविलें. त्यानें आलबर्ट डी मॅलव्होसिनला राजद्रोही म्हणून पकडलें. ग्रँड मास्तरनें रागानें बोहीनला विचारलें, “आमच्या मठाच्या आवारांत व माझ्या अधिकाराचा आधिकेप करून कोणाच्या अधिकारानें तूं टेंप्लरच्या सरदारास पकडलेंस?” बोहीन उत्तरला, “मी हेन्री बोहीन, अर्ल ऑफ एसेक्स, इंग्लंडच्या लॉर्ड हाय कॉस्टेबलच्या अधिकारानें आलबर्टला पकडलें.” काळ्या सरदारानें आपलें शिरस्त्राण दूर करून म्हटलें,

“ रिचर्ड ष्टुटजेनेटच्या हुकुमानें हेन्रीनें मॅलव्होसिनला पकडलें. तो व त्याचा भाऊ फिलिप यांना आठवड्याच्या आंत ठार मारलें जाईल.”

ग्रँड मास्तर उलट उत्तर देण्याचें आधींच रिचर्ड म्हणाला, “ तुमच्या किल्ल्यावर व मठावर, टॅलरच्या ऐवजी इंग्लंडचें निशाण फडकत आहे तें पहा, तरी इंग्लंडच्या राजाच्या आश्रयाखाली राहण्यास तयार व्हा; किंवा देशांतर करा.” ग्रँड मास्तरनें पाहिलें कीं, प्रतिकाराचा उपयोग होणार नाही; म्हणून आपल्या मठावासी लोकांसह तो निघून गेला.

या धांदलीत रेबेका ऐझॅकबरोबर निघून गेली. अर्ल ऑफ एसेक्स म्हणाला “ आपण यॉर्कच्या किल्ल्याकडे जाऊ या. कारण, तेथें जॉन रिचर्डच्या बाजूच्या लोकांना शिक्षा करण्याच्या विचारांत आहे.”

रिचर्ड यॉर्कला पोहोचल्यावर तेथें सेड्रिकला बोलावण्यांत आले. रिचर्डनें त्याचें सन्मानपूर्वक आदर आतिथ्य केलें व शूर व उदार इव्हॅनोला क्षमा करण्याचा वर मागितला. सेड्रिकनें तो दिला इतकेंच नाही; तर रोवेना ही आलफ्रेड राजाच्या वंशांतील आहे हें जाणून तिच्याशीं आपल्या मुलाच्या विवाहाला संमति दिली.

एका आठवड्याचे आत यॉर्कच्या प्रार्थनामंदिरात रिचर्डच्या आश्रयाखाली व त्याच्या आशीर्वादानें रोवेना व इव्हॅनो याचा थाटाने विवाह झाला.

विवाहाचे दुसरे दिवशीं रेबेका लेडी रोवेनाला येऊन भेटली व तिच्या पाया पडली व म्हणाली, “ इव्हॅनोनें माझा जीव वांचविला; खुद्द त्याला भेटून त्याचे आभार मला मानता येत नाहीत, म्हणून तुमच्यामार्फत मी तसें करतें. तुम्हीं दोघेही सुखी राहा. आता मी तुमचा निरोप घेतें.” रोवेना म्हणाली, “ माझ्या पतीच्या आजारात तुम्हीं त्याची शुश्रूषा करून त्याला बरे केलें. त्याची अंशतः फेड त्यानीं तुमचा कैवार घेऊन केली. पण, तुम्ही इंग्लंड सोडून कोठें जातां ? ” रेबेका उत्तरली, “ मी व माझे वडील स्पेनमध्ये जाऊन राहणार. तेथें आमच्या धर्मीयांची मोठी वस्ती आहे. व तेथें राहून मी रोगनिवारणाचें व दुःखितांना मदत करण्याचें काम करून आपलें आयुष्य खर्च करणार आहे.” एक हाराची पेटी तिच्या हातांत देऊन ती अधिक न बोलतां तेथून निघून गेली.

इव्हॅनोनें रिचर्डची सेवा करून पुष्कळ कीर्ति मिळविली व राजानें त्याच्यावर पूर्ण कृपा केली. परंतु रिचर्ड पुन्हा राज्य करूं लागल्यावर लवकरच दिवंगत झाला.

